

OVER D'N BIEZENMORTEL
van buurtschap tot kleine kern

ISBN-nummer

uitgever Stichting Heemcentrum 't Schoor Udenhout
drukkerij JLEVEL Tilburg

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotocopy, opname of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever

ten geleide

De derde orde van St.Franciscus, de jaarlijkse priesterwijdingen, de zelatrices van de St.Fidelis missiebond, de gardianen, pater Gaudiosus, pater Emilianus, de bouw van het klooster, de Fret, de capucijnen op blote voeten door weer en wind, het ontstaan van de woonkern van Biezenmortel rondom het klooster, Huize Assisie, meester van Iersel, juffrouw Vercammen, de brandende school op dollen dinsdag 1944, de vliegende storm van 11 juli 1984, de bedevaart naar Handel, de oude landgoederen zoals de Vorrseleer, Roelkenskijk de Gomelaer en ter Vriesdonk, de rijke historie van ruim zeventig oude Biezenmortelse boerderijen... het zijn fragmenten uit de geschiedenis van Biezenmortel. Het zijn herinneringen die bewaard moeten blijven. Het is een verhaal over de verbondenheid van Biezenmortel met de capucijnen, hetgeen op de voorkant van het boek is uitgebeeld door de titel "Over d'n Biezenmortel" te combineren met een luchtfoto van het capucijnenklooster.

Onze dank gaat uit naar eenieder die heeft bijgedragen aan dit boek, bijzonder aan hen die informatie en foto's beschikbaar hebben gesteld. Dankzij hen is het een mooi boek geworden. Er is een grote wens vervuld van pater Monaldus, vooraf aan zijn jubileumjaar 1994, wanneer hij 80 jaar wordt, 60 jaar capucijn is en 25 jaar rector van Biezenmortel.

Bij de start van het werk om de geschiedenis van Biezenmortel en van het capucijnenklooster te schrijven -in november 1991- konden wij ons niet voorstellen hoe boeiend ons werk zou worden. We hebben zelf met verbazing kennis genomen van steeds meer informatie over Biezenmortel. Er is zoveel informatie dat wij keuzes hebben moeten maken, keuzes om niet te schrijven over de Tweede Wereldoorlog (dat doen we in 1994) en om niet te schrijven over de geschiedenis van Huize Assisie (ook daarvoor komt een beter moment). Er zijn zoveel gegevens en er is zoveel fotomateriaal dat we ook hebben moeten kiezen niet volledig en uitputtend te zijn. We willen beelden oproepen, door verhalen en door foto's. Beelden over de ontstaansgeschiedenis, beelden over het klooster en de capucijnen, beelden over de gemeenschap, beelden over de geloofsbeleving. En wij hopen dat die beelden bij de lezers dankbare herinneringen oproepen, ...over wat ons dierbaar is, "over d'n Biezenmortel".

Stichting Heemcentrum "'t Schoor"
studiegroep geschiedenis
Udenhout-Biezenmortel, oktober 1993

inhoudsopgave

VOORWOORD

door Pater Monaldus van den Broek

DE GESCHIEDENIS VAN BIEZENMORTEL

door Kees van Kempen

- I voorgeschiedenis
- II ontstaansgeschiedenis
- III van grootgrondbezit naar kleine buurtschappen
- IV economische ontwikkelingen en soaciale gevolgen

EEN HISTORISCHE WANDELING DOOR BIEZENMORTEL

door Frank Scheffers

- I de Zandkant
- II het Hooghout
- III 't Winkel
- IV d'n Biezenmortel

HET CAPUCIJNENKLOOSTER

door Frans van Iersel

- I de voorgeschiedenis
- II het klooster
- III voorzieningen in en rondom het klooster

GELOOFSBELEVING IN BIEZENMORTEL

door Harrie van den Bersselaar

- I van rectorale hulpkerk tot zelfstandige parochie
- II de Derde Orde
- III godsdienstige gebruiken
- IV over de capucijnen
- V Biezenmortelse priesters

HET ONDERWIJS IN BIEZENMORTEL

door Annie van Roessel-Kolen

- I de bouw van een openbare lagere school
- II de school van 1921 tot 1946
- III meester Van Iersel en juffrouw Vercammen
- IV de school tot 1993

FOTOKRONIEK

door Kees van den Bersselaar en Annie van Roessel-Kolen

HET UITGAAN VAN DE KERK

door Ton de Jong

literatuurlijst
verklarende woordenlijst

voorwoord

EEN DORP APART !

Toen ondergetekende op 8 september 1969 in Biezenmortel als rector werd geïnstalleerd, wenste iemand mij proficiat met mijn benoeming en zei er lachend en glunderend bij: "Hier kunde hendig oud worden!". En zo te zien, na zo'n 25 jaar, heeft hij in de roos geschoten.

In een kleine wereld deelde men lief en leed. Als 't er nauwde stonden de burens klaar. "Buurman, klop maar tegen het raam als ge me vannacht op stal nodig hebt". Het was een ongeschreven wet. Hier voelde je: "Beter een goede buur dan een verre vriend". Ook de werkers van 'de steenoven' en het verplegend personeel op 'Huize Assisie' hebben zich aan elkaar vastgehouden. In die harde jaren leerde ge elkaar van dienst te zijn. Er leefde een gevoel van saamhorigheid. Ge ontmoette elkaar op zondag in de 'capusienenkerk', waar ge je thuis voelde, evenzeer als de 'capusienen' zich thuis voelden bij de mensen. 's-Zondags na de hoogmis deden de vrouwen hun boodschappen en de mannen zaten zich te verbroederen in het cafe. De verbondenheid met elkaar maakte Biezenmortel tot "een dorp apart" van behulpzame gelovige mensen.

De laatste vijftwintig jaar is er veel veranderd in de verhoudingen tussen mensen. De deuren gingen open naar een wereld van grotere vrijheid. Op zoek naar eigen identiteit. Mijn vader zei vroeger: "Hier komt geen mens over de drempel, als ik het niet wil". Nu zeggen de ouders: "Ik ben benieuwd wie ze nou weer meebrengt". De sfeer in de buurtschappen is veranderd. Het contact is minder. Sociale begeleiding komt voortaan van sociale instanties. Maar wat blijft is dat Biezenmortel voor velen een thuis is. En dat men zich daarvoor wil inzetten. We maken ons sterk dat onze gemeenschap kan blijven groeien en niet zal vergrijzen. Eigen activiteiten hebben ons dorp sportaccomodaties gegeven. Samen hebben we ons sterk gemaakt voor de school, met een mooie bekroning met de opening van een nieuwe school in 1993. De 'capusienenkerk' en het gemeenschapshuis zijn plaatsen van ontmoeting in Biezenmortel, "een dorp apart" van behulpzame mensen.

De laatste vijftwintig jaar is er evenzeer veel veranderd in de geloofsbeleving. De veranderingen in de Kerk van de

jaren zestig was voor veel mensen een bevrijding, een verademing. Dat ging niet zonder slag of stoot. Er waren voor- en tegenstanders. Ook Biezenmortel kende vele discussiegroepen. Een 'Werkgroep Parochie Biezenmortel Straks' heeft een enquête gehouden onder alle gezinnen over van alles wat zich in de parochie afspeelde. Ruim 90% was duidelijk van mening dat de kerk een "kerk van uitnodiging" moet zijn, die meer een beroep doet op persoonlijke vrijheid om van daar uit je geloof te belijden. De nieuwe bezielende geest, voorgeleefd door de Brabantse bisschoppen Bekkers en Bluijssen, sprak veel katholieken aan. Ook in onze parochie werden steeds meer vrijwilligers gevonden om zich in te zetten in bestuursfuncties, commissies, werkgroepen, zangkoren en mee te assisteren in liturgische diensten. De vieringen kwamen dichter bij de mensen te staan met verstaanbare teksten en liederen. Veel goede initiatieven en activiteiten gaan van onze parochiegemeenschap uit. Het is "de geest die ons samenbindt", die ons telkens inspireert om mee te werken aan "ons dorp apart" van gelovige mensen.

Pater Monaldus van den Broek
Biezenmortel, oktober 1993

DE GESCHIEDENIS VAN BIEZENMORTEL

door Kees van Kempen

I. VOORGESCHIEDENIS

I.1. met biezene begroeide moerassige grond

Omstreeks de vierde eeuw van onze jaartelling is in onze streken sprake van een klimaatsverandering. Het landklimaat verandert in een zeeklimaat. Het water krijgt de overhand in de natuur. Al het onbedijkte land beneden de zeespiegel komt onder water staan. Het laaggelegen westelijk Brabant wordt drassig land. Er vormen zich vele kleine riviertjes zoals Aa, Dieze, Reusel, Lei, Nemer, Donge, Leibeek en - over Biezenmortels grond- de Zandlei. Er zijn keer op keer grote overstromingen. Meer landinwaarts, boven de zeespiegel, wordt het Brabants landschap vooral bepaald door uitgestrekte bossen, ontstaan in de periode van het landklimaat. Midden-Brabant ligt op de grens van beide landschappen. Zo'n grens is natuurlijk geen strakke lijn, maar een brede strook. Dan weer droog, dan weer onder water. Het is moerassig land met afwisselende begroeiing. Soms diepe moerputten. Soms onbegaanbare moerasgebieden (de Brand). Soms berkenbossen (Berkel). Soms wat hoger en droger gelegen gronden (Hooghout, Haaren). Zo kan ook Biezenmortel worden gekarakteriseerd. Vooral drassig land, moerasachtig; vandaar de naam "mortel", afgeleid van 'moer' en 'moeras'. In de directe omgeving kunnen zich nog bossen ontwikkelen, waarop het woorddeel 'hout' van Udenhout en Hooghout duidt. Maar Biezenmortel ligt iets lager, is natter, staat vaker onder water, en leent zich slechts voor begroeiing met het dunne hoogopgroeiende riet- of biezegewas. Zo betekent Biezenmortel: met riet (of biezene) begroeide drassige grond.

I.2. de Loonse en Drunense duinen

De Loonse en Drunense duinen zijn een natuurverschijnsel van latere datum. Maar de oorsprong ligt ten tijde van het oude land-klimaat. De Maas was maar een kleine rivier. Het land was bebost met de els, de iep en de eik. Er woonden mensen, vooral aan de oever van de Maas, die leefden van de jacht en van de landbouw. De landbouw was primitief

geregeld. Wij kunnen tegenwoordig jarenlang vruchtbaar gebruik maken van een akker, maar destijds ging dat anders. Een akker werd maar **een** keer gebruikt. Er werd een stuk bos omgehakt of verbrand en het land werd dan geschikt gemaakt voor landbouw. **Een** keertje. **Een** jaar. Vervolgens bleef dat land braak liggen, een ander stuk bos werd omgehakt. Zo ontstonden door de eeuwen heen grote braakliggende gebieden, onder andere in het noordwesten van Brabant aan de Maas. Dit verschijnsel heet rooibouw. Met het latere zeeklimaat kwam er niet alleen veel water, maar ook veel wind, stormen. De wind had vrij spel op het braakliggend terrein en veroorzaakte zandverstuivingen. De aantasting van het oorspronkelijke landschap werd vervolgens versterkt doordat men de zandverstuiving gebruikte als zandmijn, om zand te winnen om de eigen hoeve te versterken en tegen het water te beschermen. Dat heeft eeuwenlang zo geduurd. In 1250 is er sprake van dat de bewoners "nabij de venloen" zich bedreigd voelen door het oprukkende zand. Dat wordt zo erg dat men in 1390 de dorpskern van Venloen in zuidwestelijke richting verplaatst, en zo is het huidige (Ven)Loen op Zand ontstaan. Inmiddels, 800 jaren later, is de zandverstuiving al opgerukt tot aan Helvoirt.

De oprukkende zandverstuiving heeft er voor gezorgd dat Biezenmortel eerst minder vaak en later niet meer overstroomde. Het gebied werd droger, meer bewoonbaar en economisch leefbaar.

I.3. archeologische vondsten

In Biezenmortel zijn twee archeologische vondsten gedaan:

1. Tegen de Loonse en Drunense duinen aan, ter hoogte van de Zandkant, zijn 250 werktuigen en afslagen uit het Mesolithicum, het Middenstenen tijdperk zo'n 8000 jaren geleden, opgegraven.

2. In 1906 werd door J. van de Ven een grote bruin gekleurde urn opgegraven, waarin zich drie metalen bijltjes bevonden van het type kokerbijl. De vindplaats is de grote akkerwei achter de Slijkhoef. De urn werd direct na het vinden in stukken geslagen. De drie bijltjes zijn kort daarna aan 'de meester van de school' gegeven. Met vrij grote zekerheid mag worden aangenomen dat de bijltjes van brons waren en dateren uit de Late Bronstijd, zo'n 3000 jaar geleden.

In beide gevallen moet sprake zijn geweest van rondtrekkende nomadenvolken, en niet van vaste bewoning in Biezenmortel.

Ook de geschiedenis van de Germanen, de Romeinen en de Franken is voor Biezenmortel slechts van algemeen historisch belang. In de periode van de Franken kwam het christendom in deze regio, en is de nederduitse taal ontstaan.

I.4. de hertog van Brabant

Pas omstreeks 1200 komt er verandering. De Middenbrabantse

heerlijkheden Boxtel en Tilburg zijn dan al vele decennia opgeschrikt door oorlogen tussen het hertogdom Brabant, het hertogdom Gelre en het graafschap Holland. Het is de Brabantse hertog Henrik I die in 1203 de beslissende veldslagen weet te winnen. De gebieden van Den Bosch, Tilburg en oostwaarts tot aan Limburg komen definitief te behoren tot het hertogdom Brabant. Hertog Henrik I reorganiseert het openbaar bestuur in het gebied, dat we zijn gaan kennen als 'de Meijerij van 's-Hertogenbosch'. De meijerij wordt verdeeld in vier kwartieren. De plaats Oisterwijk, de oostelijke wijk van de parochie Tilburg, wordt in het jaar 1215 aangewezen als het bestuurlijk centrum van het westelijke kwartier van de Meijerij van Den Bosch. Dat voor Oisterwijk is gekozen en niet voor Tilburg is niet zo verwonderlijk. Het huidige Tilburg was toentertijd de westwijk bestaande uit het kasteel van Tilburg met beperkte bewoning. En Oisterwijk was als oostwijk van de heerlijkheid Tilburg een centrum geworden van handelaren en voor legers, en daardoor handelscentrum en legerplaats. In 1230 verkreeg Oisterwijk stadsrechten.

In die tijd zijn Udenhout en Biezenmortel nog altijd niet meer dan een moeilijk toegankelijk moerassig gebied, met een enkele doorgaande weg, ten noordwesten van Oisterwijk. Langzaamaan wordt het gebied wat droger door het oprukken van de Loonse en Drunense duinen. Het gebied behoort in de nieuwe bestuurlijke indeling tot het kwartier van Oisterwijk.

II. ONTSTAANSGESCHIEDENIS

II.1. de ontginning van Biezenmortel

Met de vorming van de meijerij en de kwartieren komt de hertog van Brabant in deze regio stevig in het zadel te zitten, bestand tegen steeds weer nieuwe aanvallen van Holland en Gelre. Het hele gebied, dat eerder eigendom was van de Heer van Tilburg wordt door de hertog opgeëist, en hij gebruikt de verkregen goederen voor diverse doelen. Hij schenkt gronden aan kloosters met de bedoeling deze in cultuur te brengen, te zaaien en te oogsten en aldus bij te dragen aan betere leefomstandigheden. De kloosters fungeren als een soort projectontwikkelaars. De hertog schenkt ook gronden aan vrienden, schepenen en poorters, deels met datzelfde doel van economische benutting en een enkele keer als een echte vriendendienst waarbij verkregen goederen kunnen worden gebruikt als jachtgebied. Zo heeft de hertog van Brabant schenkingen gedaan om ook de gronden in Biezenmortel te ontginnen.

Tot op de dag van vandaag is dat ontstaansmoment van Biezenmortel in het landschap herkenbaar, in het bijzonder aan weerszijden van de Biezenmortelsestraat. De natte gronden maakten een gestructureerde aanpak van de ontginning noodzakelijk. Het gevolg van deze aanpak is een systematische indeling van het landschap, dat is verdeeld

in lange stroken, gescheiden door paden en sloten, en allemaal van vergelijkbare afmeting. Dit soort strookvormige ontginning wordt aangeduid als "waldhufen", zogenaamde hoevestroken in bossen. Als er in een schenking van de hertog van Brabant sprake is van 'drie hoeven land' dan wordt bedoeld een landgoed bestaande uit drie hoevestroken. Een hoevestrook is een economische eenheid, waarin een compleet landbouwbedrijf kan worden uitgeoefend. Binnen een hoevestrook kunnen worden onderscheiden akkerland, weiland, hooiland en soms een bos voor hakhout, en daarmee is een basis gevormd voor het latere karakteristieke gevarieerde Brabantse landschap.

Eveneens een nog altijd goed herkenbaar voorbeeld van georganiseerde en gestructureerde ontginning is de Winkelschestraat. Daar liggen een aantal hoevestroken in een kring rondom een gemeynt. De hoeven rondom de gemeynt konden alle gebruik maken van de gemeenschappelijke (gemeynt)grond. Helaas ben ik er nog niet in geslaagd te achterhalen door wie dit prachtige historische gebied oorspronkelijk zo mooi gestructureerd in cultuur is gebracht. Ik twijfel er niet aan dat de ontginning kan worden geplaatst omstreeks 1300 als gevolg van een schenking van de hertog.

II.2. schenkingen aan kloosters

In 1299 worden drie hoeven land geschonken aan de **abdij ter Kameren**, een door hertog Henrik I gestichte cistecienzer nonnenklooster. De schenking is aanvullend op de schenking te Drunen van het landgoed waarop 'de Uithof van Giersbergen' is ontstaan. Het land ter grootte van drie hoeven lag aan de noordkant van de Giersbergsesteeg, naast het landgoed de Gomelaer.

Het **klooster van Coudewater** heeft goederen verkregen waaruit later de buurtschap van de Zandkant is ontstaan. De schenkingsakte en de preciese omvang van de schenking zijn onbekend.

II.3. schenkingen aan poorters en schepenen

In 1307 ontmoeten we Henrik Berwout als pachter van het landgoed 'de Leendonk' aan de Helvoirtse kant van de Gijselsestraat. Op 11 februari 1312 koopt Jan van der Plassche de Leendonk van Jan Willems van Ghestel, die het had van Gerard de Visscher van Oisterwijk. Jan van der Plassche was een broer van hertog Jan I van Brabant en schout van 's-Hertogenbosch. In 1307 of kort daarna heeft Hendrik Berwout zelf een eigen bezit verworven aan de Udenhoutse kant van de Gijselsestraat, dat een bestaand landgoed moet zijn geweest. Zijn landgoed kan zich hebben uitgestrekt van het Hooghout tot aan de Biezenmortelsestraat. Een eeuw later woont de familie Berwout er nog steeds.

In 1309, om precies te zijn op 24 mei, verkrijgen 'de

lieden van Haren' van de hertog van Brabant een landgoed 'tussen Udenhout en de Leendonk'. Dit landgoed kan worden gelokaliseerd tussen Brabants Hoek en de Gijselsestraat. In 1381 wordt de edelman Jan van Haren, na de dood van zijn vader Wouter van Haren, de eigenaar van het landgoed en de hoeve. In 1391 is Jan niet meer in leven en gaat de hoeve over op zijn zoon Henrik. In 1406 blijkt dat Bruusten van Oisterwijk een erfpacht op de hoeve heeft, die in dat jaar niet kan worden betaald. Bruusten gaat het goed opeisen, en hij weet het landgoed te kopen op 25 juni 1408. Kort daarna wordt het landgoed in twee helften opgedeeld.

De ene helft aan het Hooghout raakt behoorlijk snel versnipperd. Henrick Vendijck, weduwnaar van Kathelijn Henrix van der Staeck, heeft op 12 juli 1431 opgedragen aan Berthout Henrix Boem, man van Hadewijch Henric Vendijck, zijn vruchtgebruik in een vijfde deel in een hoeve in Udenhout op Hoechhout.

De andere helft van het oude landgoed van 'de lieden van Haren' houdt na de verkoop van 1407/1408 de oorspronkelijke naam hoeve **het Hooghout**. Het gaat hier om de hoeve waar later "Assisie" is ontstaan. In 1433 blijkt het goed eigendom te zijn van Kathelijn, een kleindochter van Bruusten van Oisterwijk, gehuwd met Gerit Janszoon van Leyenbergh. Op 2 juni 1447 wordt de hoeve verkocht aan Gijsbert van den Broek, een vooraanstaand Bosch poorter, die gehuwd was met Katherijn Jan Beerwout van de hoeve aan de Gijselsestraat. Hij had een huis in de St.Jorisstraat in Den Bosch, dat hij bestemde als gasthuis voor zeven mannen. In 1497 maakt Agnees, een dochter van Gijsbert van den Broek, haar testament. Zij wil dat haar bezittingen worden verkocht en dat daarmee de hoeve "Hooghout" wordt gekocht ten behoeve van een vrouwengasthuis. Het Hooghout verkreeg een functie ter voorziening in het onderhoud van een vrouwengasthuis aan de Beurdestraat in Den Bosch. Zo is de naam **Gasthuishoeve** ontstaan.

In 1368 is sprake van de **hoeve ter Vriesdonk**. Deze kan worden gelokaliseerd aan de Biezenmortelse kant van de Gijselsestraat (nu Runsvoot), strekkende van de huidige Biezenmortelsestraat tot aan de Zandkant. De hoeve lag voor 5/6e deel in Biezenmortel en voor 1/6e deel in Helvoirt. Vandaar dat in akten sprake is van "ter Vriesdonc in Udenhout". Overigens moet de hoeve ouder zijn dan 1368. In 1368 wordt Engelbrecht van der Vriesdonc bezitter. Hij heeft het dan gekocht van Jan Wouters van Westtilborch, die het had uit erfenis. Deze is dezelfde als Jan Vriese, de zoon van Wouter Vriese van den Leempoel. In 1560 is de hoeve ter Vriesdonc in bezit van Wouter Aert Jansz van Broekhoven nakomeling van de bezitters van het landgoed 'het Clappend Scoor' achter aan de Schoorstraat in Udenhout. Mogelijk dat de Van Broekhovens ter Vriesdonc hebben gekocht in 1522 toen zij een deel van hun bezit aan de Schoorstraat hebben verkocht.

In 1372 ontmoeten we Roelof van Zulikem als bezitter van

het landgoed **Roelkensdijk**, waarvan de naam verwijst naar zijn voornaam. Het ligt aan de Biezenmortelsestraat, strekkende tot de Zandley, ter hoogte van de huidige sportvelden, en is buur van de hoeve ter Vriesdonc. De vader van Roelof was de Bossche poorter Jan van Zulikem. Zuilichem is een deel van de gemeente Brakel in de Bommelerwaard.

In 1372 is in de oude akten voor het eerst sprake van de **Hemelrijkhoeve of Honymanhoeve**. De Bosschenaar Jan Honyman heeft de hoeve aan beide zijden van de Oude Bossche Baan, ter hoogte van de Giersbergsesteeg en de Koesteeg en ten zuiden strekkend tot de Zandley. De Hemelrijkhoeve is buur van de Gomelaer en de goederen van de abdij ter Kameren. De naam 'hemelrijk' is een verbastering van het woord 'emmerik' dat kan worden uitgelegd als een gebied in of nabij een kromming van een waterloop, in dit geval van de Zandley. Een kleinzoon van Jan Honyman, Jan van Berse, heeft in 1421 een groot landgoed aan de Helvoirtse kant van de Gijselsestraat.

In 1380 stonden er twee hoeven aan de Biezenmortelse kant van de Gommelsestraat tussen 't Winkel en 't Gommelen, die eigendom waren van de chirurgijn en schepen van Den Bosch Wolfaert van Giessen. Het is het landgoed **Ten Heyst**, waarvan de naam verwijst naar 'hees' ofwel struikgewas. In 1435 is Aert Wolfaerts bezitter van het landgoed. Hij is verre voorvader van koningin Beatrix.

In 1418 komt in de oudste schepenprotocollen van Oisterwijk voor "een goet geheiten Brabants hoeve in Udenhout, gelegen in Brabants hoeve aldaer, aent noerdeneijnde ten Winckel waert aen gelegen is". De **Brabanthoeve** mag worden gelokaliseerd vanuit Oisterwijk gezien aan de rechterzijde van de Heusdensebaan, voor 't Winkel. Het gebied heet nog altijd 'Brabants Hoek', vroeger in de volksmond 'Brobbershoek'. De hoeve was oorspronkelijk bezit van de poortersfamilie Brabants.

II.4. de schenking aan Willem van Hoorne

Gedurende de strijd om het bezit van noordelijk Brabant is het de heren van Hoorne (Horn) gelukt om hun heerlijkheid zelfstandig te houden, en niet te laten opgaan in Brabant of in Opper-Gelre. De Van Hoornes waren een sterk, rijk en machtig geslacht. Zij waren bevriend met de hertog van Brabant en hebben in oorlogen vele malen aan de zijde van Brabant gestreden. Als tegenprestatie werden de van Hoornes door de hertog begunstigd met goederen in Brabant.

Op 4 mei 1269 beleende hertog Jan I van Brabant Willem, Heer van Hoorne, bij diens huwelijk met "Villam de Venloen, met alle woestyne, heide, moer en wildernisse en toebehoorte, gelegen tussen het bos van Eudenhout en de grondenloze merken, met het derde deel der tienden van Tilborch en de bouwlanden in Eudenhout met bossen en beemden". Het gaat om de versterkte hoeve, later het

kasteel van Loon op Zand, met bijbehorende rechten en gronden. Het gaat ook om gronden in Udenhout. De Heer van Hoorne heeft er niet onmiddellijk gebruik van gemaakt, maar pas later, tenminste in 1301, 1314 en 1335. En dan blijkt dat ook gronden in Biezenmortel bij de schenking van 1269 zijn betrokken, tenminste het hele middenstuk van Biezenmortel strekkende van 't Winkel tot aan de Zandley.

In 1301 volgt Gerard zijn broer Willem op als heer van Hoorne. De weduwe van Willem van Hoorne, verkreeg een zogenaamd 'erfgoed' waartoe ook gronden in Biezenmortel behoorden. Sophie van Heusden pleegt met het familiegoed erfbreuk en verkoopt het in 1335 aan Willem van Duvenvoorde, financier, staatsman, kamerheer en zegelbewaarder van graaf Willem III van Holland. Na zijn dood kwamen zijn bezittingen in bezit van zijn halfbroer Jan van Polanen. In 1403 huwde Johanna van Polanen met Engelbrecht van Nassau, en zo kwam ook het landgoed in Biezenmortel in handen van de familie van Oranje Nassau, en dat zou zo blijven tot aan 1767. De Oranjes woonden in Breda. De in Udenhout voorkomende Dirck Stercke van Breda zou wel eens de leenman van het Biezenmortels landgoed van de Oranjes kunnen zijn. Het landgoed kunnen we situeren in het buurtschap Biezenmortel.

Op 30 maart 1314 koopt Gerard, heer Van Hoorne, kasteel Herlaer nabij St.Michielsgestel. Kasteel Herlaer, gelegen aan de Dommel, werd bewoond door haar eigenaren, de heren van Herlaer. In dat jaar zijn de Herlaers in mannelijke lijn uitgestorven en is het goed van Aleit van Herlaer, dochter van Dirck van Herlaer. Aleit is gehuwd met Gerard van Loon. De van Hoornes hebben Herlaer gekocht met geld, met grond en met cijzen. Zij hebben daartoe ook gronden in Udenhout gebruikt, met name uit de erfenis van de Strijdhoeven en in Biezenmortel. Het landgoed in Biezenmortel werd bij de verkoop van Herlaer in 1314 eigendom van een tante van Aleit van Herlaer, te weten Marina van Herlaer, die was gehuwd met Gerard II van Vorsselaer. Het landgoed is vernoemd naar deze familie en draagt sindsdien de naam **de Vorsselaer**.

De inrit van de hoeve vinden we aan de Biezenmortelsestraat ter hoogte van de Capucijenstraat en het landgoed moet zich hebben uitgestrekt van de Biezenmortelsestraat tot aan de hoeven op 't Winkel. Gerard II van Vorsselaer, de eerste bezitter van het landgoed in Biezenmortel, is een van de vijf ridders, van wie het zegel is gezet op een akte bij gelegenheid van de zogenaamde 'Blijde inkomst van Cortenberg', een soort grondwet voor het hertogdom Brabant, die op 3 januari 1356 werd bevestigd door hertogin Johanna van Brabant. De Vorsselaer heeft met Jan van Malloos (Oost Malle) en Frank van Oistvorst steeds Belgische bezitters gehad, hetgeen heeft kunnen duren tot in de tachtigjarige oorlog, die heeft geleid tot de tweedeling van het aloude hertogdom Brabant.

II.5. de Gomelaer

Het landgoed De Gomelaer kan ik niet herleiden als een schenking van de hertog van Brabant. Mogelijk is het landgoed ouder, en bestond het al voordat de hertog van Brabant de Meijerij van Den Bosch in bezit kreeg. In 1427 blijkt "36 buenre lands ghelegen op Gomelair in Udenhout" een Boxtels leengoed te zijn. Dat zou er op kunnen duiden dat de Gomelaer dateert uit de tijd van de heerlijkheid Boxtel voor de afscheiding van de heerlijkheid Tilburg en voordat het gebied deel werd van het hertogdom Brabant. Het landgoed lag aan de oude doorgaande weg van Oisterwijk over Giersbergen en Drunen naar Heusden, vanuit Oisterwijk gezien voorbij 't Winkel. Het is opvallend dat ter hoogte van het landgoed -gezien van de Gommelsestraat- aan de andere kant van van het landgoed de Giersbergsesteeg ligt, de steeg naar Giersbergen. Over de eerste bewoners ontbreekt informatie. Pas in 1427 komen de eerste namen betreffende de Gomelaer voor in de bewaard gebleven akten, enwel Rijkart, zoon van Juffrouw Mergriet dochter van Arnt Houtappels. Op 14 maart 1485 wordt Dirck Boerchgreef, broer van Rijckaert, vermeld. Op 29 mei 1491 wordt Dierick, zoon van Rijckaert Borchgreeff, genoemd.

II.6. 't Winkel, de eerste kern

Sommige landgoederen worden slechts gebruikt als jachtgoed of als beleggingsobject voor de hoge heren uit Den Bosch. Op andere landgoederen vormen zich kleine kernen van enkele boerderijtjes, waarvan de pachters werken voor de eigenaar van het landgoed. Deze pachters maken gebruik van van nature beschikbare grondstoffen, zoals van de Brand om er turf te steken. En er ontstaan nieuwe voorzieningen, zoals molens en herbergen. De Kreitenmolen wordt al gemeld in 1348. Geleidelijkaan ontstaat de gemeenschap van Udenhout en Biezenmortel, een buitenwijk van Oisterwijk. Als veel later Udenhout voor het eerst wordt vermeld op oude landkaarten, dan wordt de plaats aangegeven ter hoogte van 't Winkel. Vanuit Oisterwijk ging men in die tijd nog niet over de Kreitenhei maar over de Heusdensebaan naar Udenhout. Bij 't Winkel kon men meerdere kanten op, rechts naar de woonkernen van 't Hooghout, de Winkelsehoek en de Vorrsselaer, links over de Cruysstraat richting de Strijdhoeven.

In 1480 zijn er in Udenhout en Biezenmortel tezamen 114 woningen, in 1526 zijn dat er 130.

II.7. de wegen van Biezenmortel

Een van de oudste wegen van Biezenmortel is de **Heusdensebaan**, oorspronkelijk de weg van Oisterwijk over Giersbergen en Drunen naar Heusden. Met het ontstaan van de zandverstuiving van de Drunense duinen ter hoogte van Giersbergen werd de oude weg naar Heusden door legers en handelsreizigers steeds minder gebruikt. De route kwam noordelijker liggen, eerst over de **Gijselsestraat**, en later

over Helvoirt. Het woord gijsel is verwant aan 'geist' en 'geest'. Geestgronden zijn afgegraven duinzandgronden. De Gijselsestraat was vanuit Oisterwijk gezien de weg naar de afgravingen in de zandverstuiving van de Drunense duinen. Beide wegen begrenzen Biezenmortel.

Toen de oude weg naar Heusden niet meer als zodanig werd gebruikt kreeg de weg vanaf 't Winkel geleidelijk een andere naam. Het werd de Gomelaerstraat, later verbasterd tot de **Gommelsestraat**, een heldere verwijzing naar het landgoed De Gomelaer. Ten noorden van het landgoed De Gomelaer ligt de **Giersbergsesteeg**. Deze naam kan zijn ontstaan omdat aan deze weg de goederen waren gelegen van de abdij ter Kameren, bezitters van de Uithof van Giersbergen.

't Winkel betekent hoek. Het was een knooppunt van wegen.

Evenals de oude Heusdensebaan is de **Oude Bosschebaan** een oude weg, deel van een handelsroute, die op oude kaarten staat aangegeven als "de weg van Parijs naar Lubeck". De Oude Bosschebaan was een deel van de route van Den Bosch over Vught, ten zuiden de Loonse en Drunense duinen, richting Breda. Het was te voet en te paard de kortste route.

De **Hooghoutseweg** verwijst naar de hoger gelegen buurt 'het Hooghout' dat zo al werd aangeduid voordat het latere landgoed 'het Hooghout' is ontstaan. **Brabants Hoek** is wel een verwijzing naar een landgoed, en wel dat van de familie Brabants.

De **Biezenmortelsestraat** is in de 15e of 16e eeuw ontstaan. Gezien van de Waalwijkseweg heette vroeger de weg van Molenhoefstraat, Slimstraat, Groenstraat en het eerste stuk van de Biezenmortelsestraat tenminste tot aan de Giersbergsesteeg, 'Groenstraat'. Gezien vanaf de Gijselsestraat was er een oprit, ter hoogte van de hoeve ter Vriesdonk, die diende als oprijlaan naar de landgoederen Roelkensdijk ter rechterzijde en verderop de Vorsselaer ter linkerzijde. Later zijn dat eerste stukje 'Groenstraat' en die oprijlaan met elkaar verbonden, en vormde zich een straat, later de Biezenmortelsestraat.

Tussen 't Winkel en de Biezenmortelsestraat was er een verbindingsweg, een steeg ten zuiden van de Vorsselaer. Na de versnippering van het landgoed De Vorsselaer in de 19e eeuw kwam ook de oprit van dit landgoed in gebruik als doorgaande weg.

III. VAN GROOTGRONDBEZIT NAAR KLEINE BUURTSCHAPPEN

III.1. over oorlog en armoede

Door de eeuwen heen zijn de oude landgoederen van Biezenmortel -op **een** na (het Hooghout)- allemaal uiteen gevallen. Daar zijn twee belangrijke redenen voor aan te wijzen. De eerste reden is een heel natuurlijke reden, namelijk vererving. Zogauw een landgoed moet worden verdeeld over meerdere erfgenamen, ontstaat versnippering. De tweede reden is dat grotere landgoederen in tijden van armoede en oorlogen moeilijk stand kunnen houden, waardoor het argument van grondbezit als beleggingsobject vervalst. En ook Biezenmortel heeft in de loop van de tijd veel last van armoede en oorlog gehad. Onderstaand volgt een kleine greep uit de algemene geschiedenis.

Het oude hertogdom Brabant was voortdurend in conflict met Holland en Gelre. De vrijheid Oisterwijk was een grensplaats, van waaruit stelling werd genomen tegenover het Hollandse Heusden. De route tussen Oisterwijk en Heusden liep over de Heusdensebaan en passeerde Biezenmortel. Toen in 1388 Oisterwijk in de as werd gelegd zullen ook de inwoners van Biezenmortel de dans niet zijn ontsprongen.

In de 15e eeuw werd Brabant geteisterd door bendes. Met name de Moordbranders waren zeer berucht. Zij persten grootgrondbezitters af onder bedreiging van het in brand steken van de hoeve. Ook de Gelrese Maarten van Rossum had er een handje van om brandschattingen op te leggen. Zo is bewaard gebleven dat Maarten van Rossum in 1543 brandschattingen heeft opgelegd aan de drie Udenhoutse Perweyshoeven. In datzelfde jaar werd Oisterwijk voor de tweede maal geheel in de as gelegd en brandden de moerassen bij Loon op Zand.

In 1568 begon de tachtigjarige oorlog tussen Holland en Spanje. Aanvankelijk bleef Brabant aan de kant staan van de katholieke koning van Spanje, maar na de val van Den Bosch in 1629 wordt Noord-Brabant definitief Hollands. En ook Udenhout komt onder het juk van de Staatsen, waaraan de naam 'de Rode Leeuw' ons nog herinnert. Het is ondenkbaar dat de Belgische bezitters van de Vorsselaer in Biezenmortel hier stand konden houden. Zij moeten al voor 1629 hun bezit in Biezenmortel hebben verloren. Overigens heeft de tachtigjarige oorlog de hele omgeving flink schade berokkend. In 1526 telde Oisterwijk 516 huizen. In 1603, midden in de oorlog, telde Oisterwijk maar 22 huizen. Ook Biezenmortel moet zijn getroffen door het oorlogsgeweld.

Daarna volgden diverse invallen van de Franse legers. In 1672 werden alle boeren verplicht de oogst op de akkers te verbranden om de Fransen geen levenskans te bieden. Maar daarmee ontstond er ook een hongerperiode voor de eigen bevolking. Uit 1674 zijn akten bewaard gebleven, waaruit blijkt dat de bevolking van Udenhout en Biezenmortel geld inzamelde teneinde door afkoping te voorkomen dat aan de legers in Udenhout onderdak moest worden gegeven.

Intussen heerste er grote armoede, die een voedingsbodem was voor het ontstaan van vele bendes, waaronder de Bokkerijders. Ook die hebben de omgeving alhier onveilig gemaakt. Vreemdelingen die in die tijd reisbeschrijvingen maakten over Midden-Brabant spreken onomwonden hun deernis uit over de verschrikkelijke armoede die er heerste. Het voedsel bestond uit aardappelen met een beetje olie en azijn, grof brood van dikwijls meer zemelen dan meel, want het koren werd gevoerd aan de koeien. En desondanks was het vee zo verzwakt "dat het met de berrie naar het land gedragen moest worden". Mensen hadden ook geen brandstof voor de winter. In 1716 lezen we dat "de strenge winter vele arme bewoners deed sterven".

Overigens wisten de mensen van Udenhout en Biezenmortel zich blijkbaar sneller te herstellen, dan de mensen in naburige gemeenten. In 1664 werd het dorp door de regenten van Oisterwijk als "zeer welvarend" beschreven. In 1777 staat er geschreven over Udenhout en Biezenmortel: "...De goede gezondheid van de grond maakt dat de bewoners een ruimer bestaan vinden dan die der meeste andere dorpen in deze landstreek".

Slechts **een** van de oude grote landgoederen van Biezenmortel heeft de tijd doorstaan. Dat is het Hooghout. De enige reden daarvan is dat het landgoed een sociale functie had. Bij testament bepaalde Agnees, dochter van Gijsbert van den Broek, dat het Hooghout moest worden bestemd voor de voorziening in het onderhoud van de vrouwen van een vrouwengasthuis in Den Bosch. Dat gebeurde dan ook. Agnees "wil dat deze vrouwenpersoonen hebben sullen een hoef geheiten Hoochout, met heere toebehoerten ende metten beesten alsoe, se die laet gebruyckt, ende daer sullen deze negen vrouwenpersoonen aff leven". De hoeve van Hooghout kennen we daarna als de Gasthuishoeven, die in 1854 in bezit komen van de Bossche koopman Petrus van Beugen.

III.2. een beschrijving uit 1848

Na de Franse revolutie en het ontstaan van het Koninkrijk der Nederlanden breekt er een rustiger periode aan in de geschiedenis. In 1848 heeft A.J.van der Aa het "Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden" geschreven. Daarin geeft hij ook een beschrijving van Udenhout en Biezenmortel:

"UDENHOUT, gemeente in de Meijerij van 's-Hertogenbosch, kwartier Oisterwijk, provincie Noord-Brabant, arrondissement 's-Hertogenbosch, kanton Tilburg; palende noord aan de gemeente Drunen, noordoost aan Helvoirt, oost aan Haaren, zuidoost aan Oisterwijk, zuid aan Berkel-Enschot-en-Heukelom, west aan Tilburg en Loon op Zand. Deze gemeente werd verdeeld in het Houtschestraatskwartier, het Molenkwartier, het Winkelskwartier en het Biezenmortelskwartier, en bevat, behalve het dorp Udenhout,

ook nog de gehuchten Kreytenmolen, Berkhoek, Kuil, Schoorstraat, Biezenmortel, Mortel, Winkelschehoek en Houtschestraat of Udenhoutschestraat; telt 504 huizen, bewoond door 398 huisgezinnen, uitmakende eene bevolking van 2100 inwoners, die in landbouw en het poten, planten en hakken van hout hun bestaan vinden; terwijl er ook vele arbeiders des zomers in Holland en Gelderland gaan werken. Men vindt hier nog vele bosschen en houtgewas, maar voorheen was het buitengewoon boomrijk. Rogge, boekweit en haver zijn de voornaamste granen die hier verbouwd worden. De lucht is hier niet zeer gezond, hetwelk aan den moerassigen grond wordt toegeschreven. Ook zijn hier vele inwoners behept met kliergezwellen. De wegen zijn des zomers zeer goed, doch in den winter bijna onbruikbaar. Als een groot gebrek kan de afgelegenheid van eene rivier, waarlangs men toevoer en mest en andere benodigdheden minder kostbaar bekomen kan, worden aangemerkt, wijl nu alles met vele kosten per as moet worden aangevoerd. Het is te verwonderen, dat de ingezetenen niet op het denkbeeld komen eenen waterloop, genaamd Zandkantsche Ley, bevaarbaar en daardoor hunne moerassen droog te maken, en de middelen van vervoer te bevorderen. Genoegzame mest is het eenige middel, waardoor dit dorp in bloei gebragt kan worden".

III.3. buurtschappen van schamele boerderijtjes

Volgens de beschrijving van Van der Aa uit 1848 telde Biezenmortel twee gehuchten, te weten Biezenmortel en Winkelschehoek. Binnen deze gehuchten zijn weer kleine buurten te onderscheiden, die als zodanig ook werden aangeduid: 't Gommelen, Biezenmortel, de Zandkant, de Gijsel, Scheurenhoeve, 't Hooghout ('t Hog-end), Brabantshoek (Brob'ents-hoek), 't Winkel en Winkelsche Hoek. In deze buurten waren de mensen zeer sterk op elkaar aangewezen. De buurt vervulde in het dagelijks leven een zeer belangrijke rol, in voor- en tegenspoed, bij oogsten en dorsen, bij storm en brand, bij leven en dood. Uit bittere sociale noodzaak. Je hielp de burens, want morgen had je zelf de burens nodig.

Maar de buurt kon ook meedogenloos ingrijpen in persoonlijke aangelegenheden. Als een langdurige verkering op het laatste moment uitraakte, dan moest de beschadigde gemeenschapseer worden hersteld. Men ging daarbij over tot 'taoffelen'. Een groep uit de buurt, een soort comite tot vergelding, trok naar het huis van de man, die de verkering had uitgemaakt. Hij moest mee, en werd voor de ploeg gespannen en moest een hele voor ploegen; hij werd opgejaagd "tot ie niemer kos".

Over het leven van vroeger kunnen romantische verhalen worden verteld. Een Groningse onderwijzer maakt in 1886 vol bewondering verslag van een reis door Brabant:

"Bouw- en weilanden, wegen en waterlopen, dorpen en hoeven, alles schuilt onder hout. De hoeven, hoe klein ook, liggen op een doorgaans ruim erf, regt landelijk en eenvoudig. Links en rechts omringd door houtmijten, hoopen groenmest, strooisel, een moeshofje en een boomgaardje en rondom dat alles kanada's of wilgebomen, elzenheggen, enz. Daartussen komt nog voor een plukselkuil of voederwaschkuil, de put, de slijpsteen en een bleekveldje, alles als in wanorde en toch alles op hun plaats. Eindelijk staat achter de hof in vele gevallen een ruim gebouwd bijschuurtje of schop waarin veel gemak van den bewoner te vinden is, al 't welk met de buitenkooijen voor varkens, de kippen en de op elke plek frisch groeiende alleenstaande boomen het

schilderachtige van het geheel verhoogt".

En de Brabantse schrijver Jan Naaijkens vertelt....

"over de moor, die aan een haal boven het open vuur hing, over de sopketel die vanuit den herd door middel van een draaiboom naar de voederbak in de stal kon worden getransporteerd. Over de bovenlaojer boven de deur, de hammen en het spek aan de zolder. Over de huiszegens en de bedevaartsprenten op de kastdeur, de rozenkrans aan de spijker, de palmtakjes achter het zelfgesneden crucifix, de klomp met de tinnen lepels en vorken en, bij de welgestelden, de lieve Vrouwkes op de schouwkes, de fraaie door bloemkes omhulde Mariabeeldjes, kwetsbaar en broos onder glazen stolpen geplaatst. En over de alomtegenwoordige vlierbossen, waarvan de jongens klabotsen (propeschietters) maakten. Over de heuf waarin naast de groenten de pronte boerin haar bloemen zaaide: knelisrozen, lievemennekes en snoffels".

IV. ECONOMISCHE ONTWIKKELINGEN EN SOCIALE GEVOLGEN

IV.1. cooperaties

De boerenbedrijfjes van de negentiende eeuw laten zich het best beschrijven als geheel op zichzelf staande eenheden. Het teulen van de groenten, het karnen van de melk, het bakken van het brood, het verbouwen van het voer voor het vee, het oogsten van het graan, het kappen van het hout,...alles doet men zelf. Een enkele keer, komt er een vakman aan te pas. Men heeft de slachter nodig voor het slachten van het varken, de smid voor het beslaan van het paard, de molenaar voor het malen van het koren of het lijnzaad en de wagenmaker voor de aankoop van een nieuwe kar. Belangrijk voor de boeren is de organisatie van de handel, de wijze waarop de inkoop en de verkoop is geregeld. Veel boeren koopt bij elkaar vee en varkens. Men heeft eigen verkoopadressen. Maar minstens zo belangrijk is de markt, de veemarkt in Den Bosch die voor de boeren een wekelijks verplicht dagje uit is, of de botermarkt in Udenhout die in de topjaren een omzet heeft van 80.000 kilo boter (dat is 222 kilogram per dag).

In de 19e eeuw is de industrialisatie op gang gekomen.

In de steden komen fabrieken, waar arbeid wordt samengebracht en waar het aantrekkelijk is om kapitaal te investeren. Dat gaat ten koste van eenmansschoenmakerijen, eenmansmaalderijen, eenmanskleermakerijen, etc. Deze ontwikkeling is ook in Udenhout en Biezenmortel goed merkbaar. In 1855 waren er 16 schoenmakerijen, in 1871 waren dat er 32 en in 1916 nog maar 6.

De economische krachtenbundeling gaat evenmin voorbij aan de boeren en de boerenbedrijfjes in Biezenmortel. Ook de boeren zetten samenwerkingsverbanden op. Dat begint eind vorige eeuw met de gezamenlijke inkoop van Amerikaanse lijnkoek. Met begeleiding van Pater van de Elzen worden door een aantal vooraanstaande boeren, ook in Udenhout en Biezenmortel, rond 1900 eigen boerenorganisaties opgericht. Men moet voorkomen dat de fabrieken in de stad ook het boerenleven zouden "overnemen". De cooperatieve boerenbedrijven blijven eigendom van de boeren en dienen om 'fabrieksvoordelen' te realiseren. Zo komen er een cooperatieve Boerenleenbank (1899), een cooperatieve Boerenbond (1902), een cooperatieve Zuivelfabriek (1917) en voor de arbeiders 'de Cooperatie' (een kruidenierszaak). Er wordt een basis gelegd voor een beetje meer welvaart.

IV.2. de steenfabriek

In 1855 telt Udenhout twee steenbakkerijen met 12 man personeel, in 1865 drie met 15 mannen en 21 kinderen in dienst en in 1886 nog maar **een** met 2 mannen en 2 kinderen in dienst. De tijd van de kleine steenbakkerijen met primitieve veldovens, waarin met de hand gevormde stenen in kleine hoeveelheden werden gebakken, is voorbij. Zij moeten plaatsmaken voor de grote steenfabrieken, veelal naamloze vennootschappen die met een groter kapitaal kostbare machines kunnen aanschaffen en zo goedkoper kunnen produceren. Op 22 februari 1890 wendt de firma De Rooy en Weijers zich tot de gemeenteraad met het verzoek een machinale steenfabriek te mogen oprichten. De fabriek wordt gebouwd nabij 't Winkel. De firma bestaat uit Lambertus de Rooy, Wilhelmus Marinus Weijers en Gerardus Adrianus

Weijers. In 1897 trekt Lambertus de Rooy zich terug uit de firma, die voortaan "Weijers en Co" en na 1904 de steenfabriek "Udenhout" zou heten. De Rooy sluit in 1898 een compagnonschap met Francis Heijmans, en vraagt vergunning aan voor de bouw van een steenfabriek alsmede voor een stoomwerktuig. Het compagnonschap is niet doorgedaan, de steenfabriek wel. In 1905 is sprake van de steenfabriek van L.de Rooy. In 1907 is dat de steenfabriek "St.Jozef" aan de Haarenselaan met als directeuren C.J.B.M.de Rooy en C.J.Kluft. In 1916 is er E.Weijers directeur, familie van de directeuren van de steenfabriek "Udenhout". In 1929 fuseren de beide steenfabrieken. De steenfabriek "St.Jozef" is in 1960 afgebroken. De steenfabriek "Udenhout" groeide uit tot de grootste steenfabriek van Noord-Brabant.

Dat de steenfabriek "Udenhout" is gesitueerd nabij 't Winkel heeft twee oorzaken. Een oorzaak is de ligging aan de spoorlijn Tilburg-Den Bosch. Een tweede belangrijkere oorzaak is de aanwezigheid in de directe omgeving van veel leemgronden. De leemwinning heeft de natuur in Biezenmortel verrijkt met de leemputten, die inmiddels aan de zorg van Brabants Landschap zijn toevertrouwd.

De andere kant van de medaille is dat Udenhout en Biezenmortel onvoldoende konden voorzien in de grote arbeidsbehoefte van de steenfabrieken. Mensen van elders kwamen naar Udenhout, mensen vanuit de omgeving van Velddriel, met andere gewoonten. Er kwam in korte tijd veel andersoortige woningbouw, met name in de omgeving van de steenfabrieken.

Enkele gegevens over de personeelsomvang van de beide steenfabrieken tezamen:

jaar	aantal volwassenen	aantal kinderen
1890	70	10
1897	170	22
1906	125	7
1920	100	-

In 1993 is de steenfabriek gesloten.

IV.3. Huize Assisie

De vereniging van de H.Vincentius a Paolo had bij haar vijftigjarig bestaan in Nederland een collecte gehouden om een gesticht op te richten voor de verpleging van zwakzinnigen en maakte daarmee een begin in 1897 te Oss, alwaar een huis, genaamd "Het Hoog Huis", was aangekocht. Voor de verpleging had men zich gewend tot de Zusters van de H.Carolus Borromeus te Maastricht, die echter na een proeftijd van de verpleging afzagen. Vervolgens wendde het bestuur van de Vincentiusvereniging zich tot de Broeders Penitenten van de H.Franciscus van Assisie te Boekel met de vraag de verpleging op zich te nemen, daarbij het huis in Oss overnemend. Dat gebeurde. Maar spoedig bleek dat het huis geheel ongeschikt was voor de bestemming. Het huis werd gesloten. Bij Koninklijk Besluit d.d. 21 juni 1902 werd vergunning verleend tot de oprichting van een gesticht op een terrein genaamd "'t Hooghout" onder de gemeente Udenhout. De Broeders Penitenten hebben "'t Hooghout" in bezit gekregen op 11 november 1900 van de erfgenamen van Petrus van Beugen, eerder eigenaar van het landgoed, die in de laatste jaren van zijn leven was verpleegd in het krankzinnigengesticht van de Broeders Penitenten te Boekel. De goederen waren in 1895 aangeboden aan Vader Lucas, in die tijd algemeen overste van de congregatie, teneinde er een huis van liefdadigheid te stichten.

Er worden grootse plannen gemaakt. In eerste instantie wordt besloten tot de bouw van een hoofdgebouw, vier paviljoens en de nodige dienstgebouwen. Spoedig wordt begonnen met de bouw van het hoofdgebouw en het eerste paviljoen, bestemd voor vijftig patienten. De eerste steen van het hoofdgebouw wordt op 19 mei 1903 gelegd door broeder Ivo, algemeen overste der congregatie. De eerste steen van het eerste paviljoen wordt op 26 mei 1903 gelegd door H.J.Weve, president van de hoofdraad van de landelijke organisatie H.Vincentius a Paolo. Tegen het einde van 1903 zijn de gebouwen zover gevorderd dat wordt begonnen met de voorbereidingen om deze te betrekken. Zes broeders Penitenten worden naar Udenhout gezonden, te weten broeder Laurentius als overste en de broeders Gerardus, Felix, Stanislaus,

Daniel en Andreas. Door de provinciaal der Capucijnen, pater Pacificus, wordt op 23 december 1903 een kamer in het hoofdgebouw tot huiskapel ingezegend. Op 12 januari 1904 worden de eerste patienten naar Biezenmortel overgebracht. Deze datum wordt aangemerkt als de officiële stichtingsdatum van Huize Assisie. Op 23 januari 1909 wordt de eerste steen gelegd voor een nieuwe kapel, die op 2 mei 1910 wordt ingezegend door Mgr.J. Pompen, vicaris-generaal van Den Bosch. Op 4 juli 1913 krijgt Huize Assisie een eigen rector. De drie andere paviljoens zijn in 1912 gereed, evenals de watertoren en de dokterswoning. Er komen ook een mattenmakerij, een smederij, een schilderswinkel, een timmerwinkel, een kleermakerij en een sigarenmakerij. In 1915 is een geheel nieuwe boerderij gebouwd. Op 21 juni 1924 worden een ziekenpaviljoen en een schoolgebouw geopend; dat gebeurt door de minister president Zijne Excellentie Jhr.Mr.Ch.Ruijs de Beerenbrouck.

In 1918 zijn er 293 patienten. In 1929 zijn dat er 374.

IV.4. bevolkingsgroei en woningbouw

De komst van de steenfabrieken en van Huize Assisie zorgen ondermeer voor een explosieve bevolkingsgroei in het dorp. Dat wordt duidelijk met de volgende cijfers:

totale bevolking Udenhout en Biezenmortel
(inclusief internaten)

jaar	aantal inwoners				
1702	1354				
1815	1768	groei	414	in 113 jaar,	4 per jaar
1850	2105	groei	337	in 35 jaar,	10 per jaar
1900	2644	groei	539	in 50 jaar,	11 per jaar
1925	3771	groei	1127	in 25 jaar,	45 per jaar

Ook de samenstelling van de bevolking verandert. In het bevolkingsregister van Udenhout 1921/1936 is geregistreerd waarmee de mensen in Biezenmortel hun brood verdienden. Over die periode van 15 jaren staat van 144 inwoners het beroep vermeld. Daarvan staan er 70

geregistreerd als landbouwer, en nog eens 32 als arbeider hetgeen gevoeglijk gelezen kan worden als arbeider in de agrarische sector. Iets meer dan 70% van de bevolking leeft van het boerenbedrijf, 50% met een eigen bedrijf en 20% als boerenknecht. Maar de komst van de steenfabrieken en van Huize Assisie brengt veel nieuwe andersoortige werkgelegenheid. Mensen komen van heinde en ver om te werken op de steenfabrieken of op H.Assisie. Andere mensen, met andere gewoontes en andere godsdienstbeleving. Wat zullen de mensen van Udenhout en Biezenmortel veel hebben gepraat over al die nieuwigheden en al die vreemde mensen.

Er komt een nieuw soort huis in het boerendorp: twee of meer onder een kap, arbeiderswoningen. Die worden ondermeer gebouwd aan de Stationsstraat en in de Zeshoevenstraat. Er kwamen nieuwe straten en hele nieuwe buurten zoals de Zestien (welgeteld 16 voordeuren) en Klein Duitsland. In Biezenmortel komy er 'de Piekenhoek' ter hoogte van Brabantshoek. Vlakbij de steenfabriek "Udenhout" worden in korte tijd maar liefst 41 woningen gebouwd. Ten behoeve van medewerkers van Huize Assisie komt er een aparte groep woonhuizen tussen de Winkelsche Hoek en Huize Assisie.

In een tijdsbestek van 25 jaren zijn dat allemaal hele ingrijpende ontwikkelingen voor de oude buurtschappen 't Winkel en Winkelsche Hoek. Deze beide buurtschappen zijn spontaan de kern geworden van een nieuwe kleine gemeenschap "'t Winkel" nabij de steenfabriek en Huize Assisie. Daar zouden de nieuwe woningen komen, misschien een winkel, misschien een school, misschien een station.... Op 12 januari 1920 werd door H.Luppes, de provinciaal der Capucijnen, broeder Gabriel van Kempen, overste van Huize Assisie en H.W.A.van Heeswijk, de burgemeester van Udenhout, een brief geschreven aan "De Directie der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen te Utrecht" met het verzoek tot de bouw van een station in Biezenmortel. Daar op 't Winkel en de Winkelsche Hoek zou een nieuwe woonkern ontstaan, een nieuwe gemeenschap, ware het niet....

Ware het niet dat de ontwikkeling van 't Winkel en de Winkelsche Hoek abrupt wordt gestopt met de komst van

een klooster aan de andere kant van 't Winkel en de Winkelsche Hoek. Vanaf dat moment concentreert de woningbouw zich rondom het klooster. In de periode 1920-1921, wanneer klooster, school en onderwijzerswoning worden gebouwd, wordt tegenover de kerk een cafe/winkel/woonhuis gebouwd door Jan Keuninx. In de dreef, zoals toen de straat nog werd genoemd, worden huizen gebouwd door de familie Van de Pas, de familie Van Loon en later door de familie Van de Loo. Hannes Oerlemans bouwt aan de andere kant van de school eveneens een woonhuis met winkel. Op dat moment is er een nieuwe kern ontstaan met een kerk, een school, een cafe en twee winkels. Hierna wordt in ruim 25 jaar niet gebouwd. Begin vijftiger jaren wordt de woning van Martens gebouwd. In 1951/1952 bouwen Van Hooft en Bruning huizen aan de westelijke kant van de kerk. Meteen daarna volgt de bouw van enkele woningen tegenover het kerkhof en de familie Van Loon. De gemeente bouwt in 1958 acht woningen, vier tegenover het kerkhof en vier achteraan bij de overweg. Daar worden ook nog een aantal woningen gebouwd ten behoeve van Huize Assisie. In 1960 wordt een plan ontwikkeld voor 75 woningen in de kloostertuin, waarmee in 1965 wordt begonnen. In 1961 wordt begonnen aan woningen tegenover de Vorsselaer.

IV.5.de kern van Biezenmortel

Met de komst van de steenfabriek en Huize Assisie was het buurtschap 't Winkel/Winkelschehoek tussen 1900 en 1920 volop in ontwikkeling tot een kleine kern. Maar na 1920 is het Capucijnenklooster de kern geworden van het kerkdorp, niet onder de naam van 't Winkel of de Winkelschehoek, maar onder de naam van die andere buurtschap "Biezenmortel". Het klooster zelf stond in geen van beide buurtschappen, maar er precies tussenin. Waarom dan toch de buurtschap Biezenmortel de naam is geworden van de woonkern rondom het klooster, en niet 't Winkel of Winkelschehoek, blijft een raadsel in de geschiedenis van Biezenmortel.

EEN HISTORISCHE WANDELING DOOR BIEZENMORTEL

door Frank Scheffers

De naam Biezenmortel ter aanduiding van het kerkdorp vallende onder de gemeente Udenhout is pas ontstaan na de stichting van het klooster van de Capucijnen. Voorheen was er eeuwenlang slechts sprake van een aantal buurtschappen.

Het grondgebied van het huidige kerkdorp Biezenmortel was verdeeld in een viertal buurtschappen, de Zandkant, het Hooghout, 't Winkel en d'n Biezenmortel. Soms werden de buurtschappen weer onderverdeeld in kleinere eenheden van enkele boerderijen. Zo was er op het Hooghout een groepje boerderijen die samen de Scheurenhoeve werden genoemd en kende het Winkel een onderverdeling in Winkelsen hoek, Brabants hoek en "voor op het Winkel".

Hieronder zal ik elk van de vier buurtschappen afzonderlijk beschrijven waarbij ik met name stil zal blijven staan bij de afzonderlijke boerderijen die samen die buurtschap vormen. Sommige boerderijen heb ik tot de zeventiende eeuw kunnen traceren, bij anderen is de beschrijving beperkt gebleven tot het einde van de achttiende eeuw. Voor de gegevens van eigenaren/bewoners in de twintigste eeuw ben ik afhankelijk geweest van mondelinge bronnen.

I. DE ZANDKANT

Reeds in 1446 komt het toponiem 't Sant voor in de Oisterwijkse protocollen. De naam Den Santcant komt voor het eerst in 1598 voor. Het is duidelijk dat de naam Zandkant verwijst naar de ligging aan de Drunense Duinen. Aan de zuidrand van de zandverstuiving liep over

de Zandkant de oude handelsroute Breda-Den Bosch, vanouds genaamd de Oude Bossche baan. Deze route werd echter door de optredende verstuiwingen steeds meer zuidelijker verplaatst. Ter bescherming van de route en mede ter bescherming van de akkergebieden op de Zandkant werden eikestruiken aangeplant om de verstuiwing tegen te gaan. De akkergronden op de Zandkant lagen ingeklemd tussen de zandverstuiwingen ten noorden en een veengebied ten zuiden. De naam d'n Brand duidt op de aanwezigheid van veen/turf ter plaatse. De verschillende stegen die door het veengebied liepen lagen als dijken door het veengebied. De naam Roeltjesdijk doet hier nog aan herinneren. Deze dijken werden bij het winnen van turf opgehoogd terwijl de aanliggende percelen tegelijkertijd ten gevolge van de turfwinning en het inklinken door het zakken van het grondwater daalden. Aan de Oude Bossche baan lagen verschillende oude hoeven. Een aantal van deze hoeven waren pachthoeven. De eigenaren van deze hoeven waren geestelijke instellingen of rijke burgers uit de steden. Deze lieden hadden het kapitaal om gronden te ontginnen. Om de grond vruchtbaar te maken was het echter wel noodzakelijk dat de gronden voldoende bemest werden. In die tijd was het hebben van voldoende vee voor de produktie van mest noodzaak om de gronden vruchtbaar te maken. De mest was toen nog een kostbaar goedje, een schril contrast met de huidige situatie !

de Hemelrijkse hoeve

Het eerste huis [1] dat we op de Zandkant tegenkomen is dan ook al meteen het overblijfsel van wat eens de oude Hemelrijkse hoeve was. De moderne woning draagt de naam de Tolberg. Volgens de heemkundige Ferdinand Smulders moet de Tolberg echter gezocht worden ter plaatse van de Rustende Jager. De naam van de hoeve is afgeleid van de 12 1/2 buunders hei en schaarbos genaamd 't Hemelrijk onder Drunen, dat bij het goed van Giersbergen van het klooster van Kameren (bij Brussel) hoorde. De veertiende eeuwse eigenaar van de hoeve was een zekere Jan Honyman. Zijn naam leeft in verbasterde vorm nog voort in de naam Hoornmanken Tiend. Deze naam komt voor op oude kadasterkaarten, bedoeld is hier echter de Honymantiend.

In 1717 is de Hemelrijkse hoeve in handen van Margareta van Paffenrode. Zij verkoopt in dat jaar de Hemelrijkse hoeve, geassisteerd door haar man (getrouwde vrouwen waren toen immers nog handelingsonbekwaam) jonker Jan Baptist de Leeuw, oud-tresorier ("schatbewaarder") van de stad Brussel. Het geheel bestaat dan uit twee hoeven lands (met twee woonhuizen) genaamd de Hemelrijckse Hoeve in den Udenhout aan de Santcant, met eike- en ander bomen en houtwassen, groot circa 60 lopense. Adriana van Haren weduwe van Guilliam van Vechel mag zich dan eigenaresse van de hoeve noemen. Door het huwelijk van Joanna van Vechel met de Bossche advocaat en tevens heer van Berkel, Meester Norbert Snelle, kwam de Hemelrijkse Hoeve in het bezit van de familie Snelle. Toen het huwelijk tussen hun dochter Adriana Helena Snellen, dat op 30 november 1767 werd gesloten, en Boetius Stalperts van der Wiele uit Leeuwarden echter kinderloos bleef werden de goederen van dit echtpaar verkocht. Toen de familie Van der Wiele de hoeve bezat bestond ze volgens het verpondingsboek van die tijd uit een "kwaad huijske" met 13 lopense aangelegen erf en nog een huis met schuur met 15 lopense land daarbij. Toen de familie Van der Wiele de hoeve bezat werd de Hemelrijkse hoeve ook wel de Bus genoemd. De hoeve werd vervolgens aangekocht door de familie Van Strijdhoven die in tegenstelling tot de vroegere eigenaars wel uit Udenhout afkomstig was. Omstreeks 1867 worden Johannes Van Strijdhoven en zijn vrouw Maria Verhoeven vermeld als eigenaren. Het woonhuis was in de achtste klasse van het kadaster geklassificeerd hetgeen inhield dat het een redelijk comfortabel huis was. De woning zal omstreeks 1867 sterk verbeterd zijn, aangezien het in de voorafgaande jaren nog in een lagere klasse was ingedeeld. (Het comfortabelste huis van de vier Biezenmortelse buurtschappen was, bij de oprichting van het kadaster in 1832, namelijk het molenhuis van de Zandkantse molen. Dit huis was in de zevende klasse ingedeeld). Er rustte in 1867 echter wel een vruchtgebruik op de boerderij ten behoeve van Johanna Martens-Van Strijdhoven. Bij de boerderij hoorde destijds nog acht bunder grond. De oude boerderij van de Bus is later bewoond geweest door de familie Vugts, daarna tot 1939 door de familie Van Groenendaal. In de oorlog woonde er Kiske de Jong. Tijdens de oorlog is de

oude boerderij afgebrand en nadien niet meer opgebouwd. De kern van de woning die thans nog ter plaatse staat is rond 1878 gebouwd. Het oorspronkelijke huis werd vroeger bewoond door Kees Vriends, daarna door Bart van Sprang en rond 1920 woont er Petrus Wilborts met zijn gezin. Dat huis was gebouwd met stenen afkomstig van de Biezenmortelse steenoven die stond achter het huidige pand van de firma Van Iersel aan de Biezenmortelsestraat.

de twee kloosterhoeven

De volgende twee boerderijen die we tegenkomen als we over de Oude Bosschebaan van de Rustende Jager richting Helvoirt lopen hebben oorspronkelijk bij elkaar gehoord. De boerderijen die nu bewoond worden door de families Jo Pijnenburg en Ad Robben maakten naar alle waarschijnlijkheid deel uit van de uitgebreide bezittingen van het convent van Coudewater (in Rosmalen) of het cisterciensersklooster Ter Kameren bij Brussel. Toen echter Brabant in de zeventiende eeuw generaliteitsland werd en de katholieke godsdienst verboden werd had dit tot gevolg dat de bezittingen van de katholieke instellingen onder de administratie van de republiek gebracht moesten worden. De hoeven van het klooster kwamen daardoor onder administratie van het gemene land in de persoon van de heer Van Deursen. Op een zeker moment verkoopt de republiek de twee hoeven en komen deze vervolgens in handen van particuliere beleggers. De westelijke boerderij [2] werd verkocht aan de heer Arnoldus de Vien. De oostelijke boerderij werd eigendom van de heer Jacobus van der Meulen den jongen. Arnoldus de Vien deed de boerderij over aan de heer Johannes van Keulen. Circa 1770 is de boerderij eigendom van vrouwe Catharina van Ceulen, minderjarige dochter van de heer Johannes van Ceulen. Zij trouwt later met heer en meester Hendricus Josephus Kleijnenveld. De hoeve wordt in de verpondingsboeken als volgt omschreven: een huis, schuur en schop met 46 1/2 lopense land, 15 lopense weivelden bij het huis en tenslotte nog 24 lopense aan beemden, broekvelden, eernsel en andere slechte velden. De verponding voor deze hoeve bedroeg 24 gulden en vier stuivers. Net als bij de Hemelrijkse

hoeve zien we dat ook hier in de loop van de negentiende eeuw de buitendorpse grootgrondbezitters plaats gaan maken voor families uit Udenhout of Biezenmortel. Deze boerderij werd aangekocht door de familie Schapendonk. Hendrik Adriaan Schapendonk ging de hoeve zelf bewerken. In het kadaster van 1832 wordt zijn boerderij omschreven als een huis, erf en schuur van de negende klasse, daarbij hoorde nog ruim 8 1/2 bunder land. Rond 1865 is de boerderij eigendom van Maria Schapendonk, waarschijnlijk Hendriks dochter, die samen met haar man Adriaan Swaans boerde in Loon op Zand. Na de familie Swaans wordt Willeke Oerlemans genoemd als bewoner van deze hoeve. Tijdens de oorlog is ook deze oude boerderij afgebrand, ze werd vervangen door een noodwoning. Die noodwoning werd later gekocht door Jos Pijnenburg. Hij bouwde in de jaren 1952/1953 een nieuwe boerderij. Zijn zoon Jo trouwde met een dochter van Kees Verdaasdonk welke laatste de oude boerderij tijdens de oorlog huurde.

De oostelijke kloosterboerderij [3] werd door de republiek verkocht aan Jacobus van der Meulen die later werd opgevolgd door Carel van der Meulen. Als de weduwe van de laatstgenoemde in 1769 de verponding moet betalen wordt de hoeve als volgt omschreven: "een hoof bestaande uit een huijs, schuur, schop en 17 lopense land aan het huis, een perceel land van 4 1/2 lopense agter de Leijkant, heij- en weijveld van 5 lopense omtrend de Leij, een beemdeke van twee lopense genaamd in den beunder en tenslotte nog een perceel land van vier lopense genaamd de Wilde Vlugt". De weduwe heeft de hoeve niet lang bezeten. Ze verkoopt de hoeve aan Dr. Petrus Johannes van Berckel uit Den Bosch. Dr. van Berckel was een welgestelde Bossche poorter die de hoeve aanhield als belegging. Hij was onder andere burgemeester van Den Bosch, president-regent van het weeshuis in de Keizerstraat in Den Bosch en provisor van het Kuystens of Loyens mannengasthuis in Den Bosch. Dr. P.J. van Berckel was op 16 juni 1741 in Den Bosch geboren als zoon van de goud- en zilversmid Theodorus Everardus van Berckel en Catharina Backers. Dr. van Berckel overleed kinderloos op 20 mei 1817. Hij was getrouwd met Cornelia Maria van Ceulen. Zij was een

dochter van Leonard van Ceulen die bierbrouwer was in de Peperstraat in Den Bosch. In 1834 verkopen de erfgenamen van Dr. van Berckel de hoeve aan de welgestelde weduwe van Cornelis van de Pas. De boerderij was toen ruim 15 bunder groot. De woning van de hoeve was destijds van de negende klasse. Rond 1857 wordt de woning echter dusdanig verbeterd dat ze voortaan in de achtste klasse ingedeeld wordt. Ten tijde van de verbetering is de weduwe al overleden en de hoeve reeds eigendom van haar zoon Jan van de Pas landbouwer te Udenhout. Later is de hoeve eigendom van de familie Smeijers uit Berkel-Enschot die op gegeven moment de boerderij publiek doet verkopen. De grond wordt verkocht aan Aart Schellen, die er in 1923 een woonhuis met stal op bouwt. Tegenwoordig woont in deze boerderij [4] de familie Denissen. Het woonhuis wordt op de publieke veiling gekocht door de weduwe Van Balkom. Later boert haar zoon Frans op de hoeve. Momenteel wordt de boerderij bewoond door Ad Robben, een kleinzoon van Frans van Balkom.

De volgende boerderij [5] die tot voor kort bewoond werd door de kinderen Van Balkom was in 1864 volgens het kadaster in het bezit van Petronella Verhoeven huisvrouw van H. Denissen. Petronella had volgens het kadaster geen beroep en woonde met haar man in Huikelom. Haar boerderij had een omvang van ruim 6 1/2 bunder en er stond een woning op van de tiende klasse dat in die tijd een belastbaar inkomen op diende te brengen van vijftien gulden. Petronella Verhoeven had de boerderij verworven van de weduwe van Willem Adriaan Verhoeven die reeds vanaf de aanvang van het kadaster in 1832 vermeld wordt als eigenaresse. Voordat de familie Van Balkom op deze boerderij boerde woonden er nog de families Van de Ven en Van Pinxteren.

Het boerderijtje [6] aan de, in 1921 aangelegde, Zandkantseweg is in 1925 door de al eerder genoemde Aart Schellen gebouwd. Het is, blijkens een brief van de gezondheidscommissie aan de gemeente Udenhout, door Aart Schellen gebouwd voor zijn zoon. Deze zoon en zijn gezin woont in mei 1925 reeds achter in het bakhuisje. Dit bakhuisje werd echter veel te klein geacht voor een gezin en bovendien stond de schoondochter van Aart

Schellen nog op het punt te bevallen. De reden waarom het woonhuis zelf niet betrokken werd was dat de metselaar het huis niet kon afwerken omdathij elders moest gaan werken. Pas in het najaar zou het woonhuis verder afgewerkt kunnen worden.

De volgende vroegere oude boerderij [7] is momenteel vervangen door een moderne bungalow. Tot voor kort woonde hier de familie Dobbelsteen-Kuijpers. Voor de oorlog woonde in de oude boerderij de familie Kees Kuijpers-Van Strijdhoven en daarvoor was Jan Verschuuren uit Drunen de eigenaar die het onder andere verhuurde aan H. van Erp, W. Geboers en Simon Brok. De oude boerderij is na de bouw van de bungalow nog geruime tijd in gebruik geweest als bedrijfsruimte. Het oude huis is pas enkele jaren geleden door de familie Van Alphen gesloopt. De negentiende eeuwse eigenaar van deze boerderij was de familie Van Iersel. In 1865 was Hendrika van Iersel, huisvrouw van Adriaan Boons, de eigenaresse van een huis, erf en schuur van de tiende klasse met ruim 6 1/2 bunder land daarbij. Zij had de boerderij verkregen van Hendrik Willem van Iersel. De boerderij aan de Zandkant was in de familie van Iersel terecht gekomen door het huwelijk van Adriaan Willem van Iersel en Maria Cornelis Witlox welke laatste op de Zandkant geboren was.

de Zandkantse molen genaamd de Krankten troost

Vervolgens komen we in de buurt waar vroeger de Zandkantse molen [8] stond. Deze molen, die ook wel de Krankentroost werd genoemd, was van het type standerdmolen. Deze molens waren van hout en waren om een grote houten spil (de standerd) gebouwd. Ze konden rond deze spil naar de wind toe worden gedraaid. Voorbeelden van dergelijke molens zijn nog in Moergestel en Rosmalen te vinden. In 1885 is deze molen verplaatst naar de hoek van de Biezenmortelsestraat/Runsvoort, achter de boerderij van Oerlemans. De molen zal omstreeks 1657 zijn opgericht. In dat jaar wordt namelijk de Oisterwijkse korenmolen Ter Nedervonder voor twee mud koren minder verpacht dan voorheen vanwege de concurrentie die verwacht werd van een nieuw op te

richten molen te Udenhout omtrent de Geiselse straete. De Zandkantse molen was oorspronkelijk waarschijnlijk in bezit van de staat. De Zandkantse molen werd beheerd door de rentmeester der domeinen de molen. Reeds in 1677 wordt de molen door de rentmeester der domeinen verpacht. De molen werd in de achttiende eeuw bemalen door de families Van Beurden en Van Heeswijk, beiden vanouds molenaarsfamilies. Door het huwelijk van de boerenzoon Lambert Verhoeven met Johanna Peter van Heeswijk kwam de familie Verhoeven op de Zandkantse molen. Twee ongetrouwde zonen van het laatstgenoemde echtpaar bemaalden tot hoge ouderdom de Zandkantse molen. Uiteindelijk zijn ze toch genoodzaakt de molen van de hand te doen. De nieuwe mulder wordt dan Christ Hendriks uit Huikelom. De twee oude mulders reserveren het vruchtgebruik van het oude molenaarshuis namelijk de kamer en opkamer rechts, de zolder erboven, het erf erlangs, het gebruik van de welput en het gebruik van het perceel bouwland C 308. Bovendien houden ze ook de staande ijzeren vuurplaat in het huis en het hout op het perceel bouwland onder Helvoirt voor zichzelf. Christ Hendriks had volgens een verklaring van zijn schoonvader Martinus van Iersel een zwakke gezondheid zodat hij de molen niet goed kon runnen. Christ Hendriks is dan ook vier jaar na zijn huwelijk met Johanna van Iersel overleden. De weduwe hertrouwde een jaar na de dood van haar eerste echtgenoot met Mattheus Coppens die de Zandkantse molen van 1890 tot aan zijn dood in 1906 bemaalde. De weduwe wist de zaken goed te runnen, zij kocht in 1918 ook nog de Kreitenmolen in Udenhout.

Ten oosten van de molen stond het molenhuis [9] op het perceel C 52. Het huis was ingedeeld bij de zevende klasse. Het was tevens het enige huis in Biezenmortel dat in deze klasse was ingedeeld. De overige huizen zaten in de achtste tot en met de dertiende klasse. Het huis werd geacht een belastbaar inkomen van 36 gulden op te brengen. De erfgenamen van Lambert Verhoeven verkopen het oude molenhuis met ondergrond en schuur aan Johannes Schijven, landbouwer te Helvoirt. Later is de boerderij in het bezit gekomen van de familie Lemire van de Strijdhoeve. Zij hadden vanouds meer grond aan de Zandkant liggen. De familie Le Mire verhuurde de hoeve aan onder andere Kiske Bertens, H. Brekelmans en Piet

van Wijk. Toen de familie Van Wijk de boerderij bewoonde brandde deze af. In 1921 werd de boerderij door Le Mire weer herbouwd. Dit huis, dat er thans nog staat, komt ook voor in een catalogus van een openbare verkoop van bezittingen van de familie Le Mire in 1922. Het wordt dan omschreven als: " een vruchtbare in 1921 nieuw gebouwde boerderij, gelegen ter plaatse "de Zandkant" bestaande uit een hecht en sterk gebouwde landbouwerswoning, bakhuis, erf, tuin, bouw-, weiland en hakhout groot ongeveer 5.41.92 Ha. Deze boerderij vormde koop 1 van het landgoed De Baronsvelden (zie ook boerderij nummer [76]). De eerste huurder van de nieuwe boerderij was Bart van den Langenberg. Een dochter van laatstgenoemde trouwde met Piet van Balkom en diens zoons bewoont thans de boerderij. In 1873 had de familie Verhoeven nog een nieuwe woning [10] bij de molen gebouwd. Toen de molen in 1885 verplaatst werd naar de hoek Biezenmortelsestraat/ Runsvoot werd het nieuwe molenhuis door Christ Hendriks verkocht aan Lambert van Hulten, een kleinzoon van de vroegere mulder Lambert Verhoeven. In 1921 bestond dit nieuwe molenhuis niet meer. Waarschijnlijk werd het in dat jaar vervangen door een nieuwe woning. Die nieuwe woning werd gebouwd door Laurentius van den Langenberg op het perceel waar eens de Zandkantse molen stond. Na Laurentius woonden er zijn zoon en dochter Kee en Frans van Langenberg. Na de familie Van Langenberg woonden er tijdelijk de families Verdaasdonk en Van Haaren. Frans en Kee van Langenberg verkochten de boerderij uiteindelijk aan Kees Kuijpers wiens dochter Lies trouwde met Kees Pijnenburg.

Het eerste huis [11] voorbij de plaats waar eens de Zandkantse molen stond is dat van Jo Kuijpers. Voor hem boerden er zijn vader Geert, grootvader Frans en overgrootvader Gerardus Kuijpers al. Ook al in 1832 was deze boerderij in het bezit van een Kuijpers, het betrof hier Hendrik Kuijpers die daar toen boerde op een hoeve van ruim vijf bunder met een woning daarop van de tiende klasse. Deze woning werd rond 1849 gesloopt om in de jaren daarna vervangen te worden door een betere woning van de negende klasse. Circa 1868 is Hendrik Kuijpers al opgevolgd door Gerardus Kuijpers. De familie Kuijpers heeft de boerderij verkregen van Petronella van der

Schoot, weduwe van Adriaan van Helvoirt. Zij had deze boerderij op 9 januari 1795 toebedeeld gekregen bij een akte van deling tussen de erfgenamen van Jan van der Schoot en Catelijm Adriaan Reijndert Besings.

hoeve de Vriesdonk

Aan het paadje dat nu langs de forellenvijver naar het huis van Bertens loopt lagen vroeger drie huisjes. Een van de drie huisjes [12] is reeds in 1841 gesloopt. Het was een huisje van de dertiende klasse hetgeen niet veel meer dan een hutje geweest zal zijn. In 1875 bezit de Udenhoutse bakker Adriaan Verbunt het perceel C 682 waar voorheen dat huisje gestaan heeft. Hij had het gekocht van de schoenmaker Johannes Cornelis van de Putten. Toen Van de Putten het huisje bezat was het nog in de elfde klasse ingedeeld. Hij had het gekocht van de kinderen van Michiel van de Ven.

Naast dit huisje stond iets meer richting de Oude Bosschebaan nog een huisje [13] dat in 1875 ook in het bezit was van genoemde Adriaan Verbunt. Het was een huis met erf eveneens van de dertiende klasse. Dit huisje had Verbunt gekocht van Andries Heerkens bouwman te Udenhout. Deze had het weer gekocht (waarschijnlijk in 1839) van de erfgenamen van Geert Verhulst. Er lag circa 21 roeden land bij het huisje.

Het laatste huis [14] stond op de plaats waar nu nog een woning staat. Het was vanouds genaamd de Vriesdonk. Het was in 1874 in het bezit van de erfgenamen van Jan Janszoon Brekelmans landbouwers te Udenhout. Het was een huis en erf van de tiende klasse op een ondergrond van 16 roeden en 80 ellen. Dit was blijkbaar een beter woonhuis dan de overige twee. Er was ook meer grond bij, ruim 14 bunder. Jan Janszoon Brekelmans (die ook oliemolenaar schijnt te zijn !) heeft het huis rond 1846 gekocht van Peter van Huijklom c.s. Peter van Huijklom boerde op deze boerderij met circa 7 bunder aan landerijen. In de jaren dertig van deze eeuw werd deze boerderij bewoond door Piet Melis en zijn vrouw Bertha van de Ven. Na de familie Melis is boerderij gekocht door Jan van Iersel. Nadien is hebben er ook nog ingenieur Kreber en de familie Van den Hout gewoond.

II HET HOOGHOUT

de Hooghoutse akkers

De gronden die lagen ingeklemd tussen de Gijzelsestraat, de Biezenmortelsestraat en de Hooghoutseweg werden de Hooghoutse akkers genoemd. De heemkundige Ferdinand Smulders komt reeds in de protocollen ,van 1520, de naam die Hoehoutse ackeren opten Winckel tegen. De naam Hooghout is echter veel ouder. Ook hier zien we weer dat met name de boerderijen aan de Hooghoutseweg in het bezit waren van rijke stedelingen die hun kapitaal belegden in pachthoeven op het platteland.

De eerste boerderij [15] in de Hooghoutse akkers aan de Gijzelsestraat die ik wil bespreken is thans in eigendom van de Piet Brekelmans. Tevoren was het huis eigendom van zijn vader Janus Brekelmans en grootvader Peer Brekelmans. In 1866 werd het nog bewoond door Hendrik Smeijers van beroep landbouwer. Het huis was rond 1849 nog verbeterd getuige de indeling in een hogere klasse bij het kadaster in dat jaar. Bij de boerderij hoorde ongeveer vier bunder land. De boerderij was in 1866 al geruime tijd in het bezit van de familie Smeijers. De eerste Smeijers was Laureijs Aart Smeijers vervolgens zijn zoon Peter Smeijers, daarna diens weduwe Willemijn Jacob van Rijswijk en tenslotte Laurens Smeijers die de boerderij waarschijnlijk verpachtte want hij was volgens het kadaster omstreeks 1850 landbouwer te Berkel. Na de familie Smeijers werd deze boerderij nog bewoond door Martinus Heijmans, Tinus van Hal en W. Schellekens.

De drie volgende boerderijen die hier aan de orde komen dateren allen van na 1832, het jaar waarvan de eerste kadasterkaarten dateren. De eerste boerderij [16] is die van Jo Melis. De woning zal rond 1875 gebouwd zijn. Voorheen woonde er de vader van Jo, Aart Melis. Ook de boerderij [17] van de familie Van Doveren moet tussen 1832 en 1872 gebouwd zijn. Rond 1919 woont hier Adrianus Maas. In 1922 is Maas al vertrokken want in dat jaar vraagt Engelbertus van Doveren een bouwvergunning aan om een schuur te mogen bouwen bij zijn woning aan de

Gijzelsestraat.

Het derde en laatste boerderijtje, [18] nu bekend als de Kaardebol, wordt bewoond door de familie De Roij. Tevoren woonde er de familie Vissers. Jan Vissers is het boerderijtje aangekomen door zijn huwelijk met een dochter van Petrus Timmermans. P. Timmermans vraagt in 1925 namelijk nog een vergunning aan om een bergplaats en bakoven te mogen bouwen.

De voorganger van de volgende boerderij [19] is wel van oudere datum. Het is de boerderij van de familie Mallens. Tevoren stond op de plaats waar nu een moderne boerderij staat een oude boerehoeve. In 1925 vraagt Marinus Mallens een vergunning aan om een nieuwe stal te bouwen. De oude stal werd gesloopt tot de brandgevel van het woonhuis. Volgens de bouwtekening, die bij de bouwvergunning was gevoegd, werd de nieuwe stal echter flink hoger dan het oude woongedeelte. Het huis is al enkele generaties in het bezit van de familie Mallens. Reeds rond 1875 was Peter Mallis in het bezit van een huis, erf en schuur van de elfde klasse. Hij had het bij scheiding en deling van de goederen van Anna Maria Eijzenbrand, weduwe van Antonie Priems, in 1835 verkregen. Er was twee bunder en 33 roeden aan grond bij. In de dertiger jaren van deze eeuw werd deze boerderij bewoond door de ouders van de huidige bewoner; Marinus Mallens en zijn vrouw Helena Schellekens.

Een stukje verder stonden aan de rechterkant midden in de velden twee kleine huisjes. Ze stonden aan een akkerpaadje dat liep van de Biezenmortelsestraat (tussen de boerderij van Harrie Verhoeven en Jan Scheffers) en met een bocht weer aansloot op het akkerwegje dat liep van de Biezenmortelsestraat langs de boerderij van Toon Pijnenborg recht naar het Hooghout toe. Het huisje [20] was in 1832 van de weduwe van Willem Verbeeck die spinster in Drunen was. Vervolgens is het in 1837 gesloopt om omstreeks 1851 weer opgebouwd te worden. Het was echter geen verbetering. Nog steeds was het huisje slechts getaxeerd in de dertiende klasse. Het had inmiddels wel een nieuwe eigenaar gekregen namelijk Adriaan van de Nostrum die van beroep dagloner was. In 1867 was tenslotte Cornelis van de Nostrum c.s. eigenaar

van het huisje waar 29 roeden en 7 ellen land bij was. Het andere huisje [21] dat daar midden in de velden stond was in 1832 van de weduwe van Andries Kuijpers die als beroep dagloonster opgaf. Ook bij dit huisje van de dertiende klasse was enkel een klein lapje grond, ongeveer 19 roeden en 57 ellen. Het huisje en de grond zouden volgens de berekeningen van de ambtenaren van het kadaster een belastbaar inkomen opleveren van 4 gulden 18 cent voor de grond en drie gulden voor het huisje. In 1874 is Cornelia Martens, weduwe van Johannes Verhoeven, landbouwer te Udenhout, de eigenaresse. Nu was er iets meer grond bij, namelijk een bunder. 44 roeden en 47 ellen.

Scheurenhoeve

Als we verder over de Gijzelsestraat richting Hooghout lopen komen we langs de plaats die bekend staat als Scheurenhoeve. Dit is een zeer oud goed dat reeds in de middeleeuwen wordt genoemd. Het waren oorspronkelijk twee boerderijen die in vroeger tijd bezeten werden door een familie Van der Scheur (Van der Schoor). Tegenwoordig staan er drie boerderijen waarvan er tenminste een dateert van voor 1832. Dat is die van de familie Kuijpers [22]. De jongste boerderij [23] die thans op Scheurenhoeve staat wordt sinds 1930/1931 bewoond door de familie Van de Ven. Deze boerderij zal tussen 1872 en 1900 gebouwd zijn. De familie Van de Ven heeft de boerderij begin jaren dertig gekocht van de familie Vermeer.

Tot voor kort woonde in de oudste boerderij van Scheurenhoeve Marinus Kuijpers die zijn vader Frans Kuijpers opvolgde. Daarvoor boerden er Piet Kroot en zijn vrouw Anna Beerens die in de plaats kwamen van de familie Van den Brand. Voor deze laatste familie woonden er nog Wouter van Mensvoort en de familie Vermeer. Wouter van Mensvoort vraagt in 1918 een vergunning aan om een aantal verbouwingen aan zijn boerderij te doen. Hij is voornemens een kamer van tien vierkante meter aan te bouwen, de eindgevel te vernieuwen, en een binnenmuur te verplaatsen om zodoende de keuken te verkleinen ten behoeve van de geut.

De boerderij van Kuijpers werd in 1870 bewoond door

Francijna Vermeer die weduwe was van Adrianus Pijnenburg. De hoeve bestond toen uit een huis erf en schuur van de negende klasse. Er was 9 bunder 82 roeden en 82 ellen grond bij de boerderij. In 1851 was de boerderij nog her-/verbouwd. De boerderij was afkomstig van Francijna's vader Adriaan Franciszn Vermeer. De andere boerderij van Scheurenhoeve, die nu bewoond wordt door de familie Rompelman was in 1873 ook in het bezit van de familie Vermeer. Martinus, de broer van Francijna Vermeer, bezat toen een huis en erf van de achtste klasse op een ondergrond van acht roeden 90 ellen. Verder maakte nog negen bunder 33 roeden en 60 ellen land deel uit van de boerderij. Martinus Vermeer had het verkregen van Adriaan Francis Vermeer. Deze laatste boerde op de boerderij met ruim 23 bunder aan grond. Omstreeks 1841 is de oude woning die er vanouds stond afgebroken en een nieuwe boerderij gebouwd. Deze nieuwe boerderij [24] werd voor de familie Rompelman nog bewoond door Hein Kroot. Voor de familie Kroot boerde de al eerder genoemde familie Vermeer op deze boerderij. De kern van deze woning is in 1841 gebouwd door Adrianus Francis Vermeer. De boerderij die toen gebouwd werd verving de een in 1839/1840 gesloopte boerderij die meer richting Gijzelsestraat gebouwd was. Deze oude boerderij vormde samen met de boerderij van Kuijpers eeuwenlang de Scheurenhoeve. De familie Vermeer heeft de boerderijen van de Scheurenhoeve waarschijnlijk gekocht van Jan van Son, koopman in Den Bosch die de hoeve aanhield als geldbelegging. Volgens het verpondingsboek van 1769 worden de Scheurenhoeve als volgt omschreven:

"Een hoeve bestaande in twee huizen en schuur, schop, en bakhuis met vijftig lopense daaraan liggende". Verder hoorden er nog 8 lopense land in de Hooghoutse akkers bij de boerderij en een wei van 16 lopense aan land. Jan van Son had de Scheurenhoeve in twee afzonderlijke kopen verkregen. De eerste op 16 september 1782. Op die datum koopt Jan van Son een deel van de Scheurenhoeve van vrouwe Theodora Catharina Helena van Heck, weduwe van Johannes Franciscus Christophorus Gerentwinus de Beijer in leven "collonel van het regiment van den heere lieutenant generaal Hertell". Het getransporteerde wordt dan als volgt omschreven:

"5/8 in twee hoeven bestaande in huizinge, schuuren,

stallingen, bakhuijs, verkenkoijen en verdere ab- en dependentien staande en gelegen onder Udenhout ter plaatse genaamd de Scheurenhoeve". Verder hoorde er nog bij: "11 lopense teulland in de Hooghoutse akkers, 12 lopense teulland, 4 lopense teulland genaamd de Bogaert akker, 10 lopense teulland genaamd den Plattenakker, 14 lopense teulland genaamd de Krommenakker, 6 lopense hof en teulland in diverse percelen aan elkander, genaamd Den Hof, 6 lopense weiland bij de hoeve 11 lopense wei". De koopsom was 4400 gulden (voor die tijd, toen een koe nog 50 gulden kostte, een aanzienlijk bedrag). De hoeve was wel belast met cijnsen e.d. die contant gemaakt 38 gulden 16 stuivers en 15 1/4 penningen bedroegen. Jan van Son moest er dus ruim 4438 gulden voor over hebben om in het bezit van 5/8 van de Scheurenhoeve te komen. De overige drie achtsten parten heeft Jan van Son op 30 juli 1797 verworven. De verkopers zijn in deze akte: Frans Kilian burger en koopman in Den Bosch, gehuwd met Wendeline Vogelvanger. Nogmaals Frans Kilian, maar nu als procuratie hebbende van Wilhemina Dorothea Antonia Vogelvanger, meerderjarige jongedochter (d.w.z. ongehuwde vrouw) wonende te Turnhout (mogelijk in het begijnhof van Turnhout). Petrus Josephus Guillelmus Vogelvanger wonende in Den Bosch, Guillielmus Vogelvanger wonende in Den Haag, Thomas Jacobus Vogelvanger wonende in Den Bosch. De akte vermeldt dat deze laatste ten tijde van het passeren van de akte de leeftijd van 24 jaar en circa 9 maanden heeft bereikt. Alle bovengenoemde verkopers zijn erfgenamen van wijlen juffrouw Maria Anna van Heck die op 1 maart 1765 voor notaris De Gier haar testament heeft gemaakt. De koopsom van dit gedeelte is 3630 gulden, terwijl er voor 60 gulden, 16 stuivers en 6 penningen aan lasten verbonden waren aan dit gedeelte. Tevoren was de Scheurenhoeve in haar totaliteit in het bezit van Leonart van Heck te 's Hertogenbosch en daarvoor van Wouter van Heck, die in 1704 al de verpondingen van de Scheurenhoeve moest betalen. De familie Van Heck waren voorname burgers uit Den Bosch. De familie bezat onder andere het huis de Loeffenpoort in de Vughterstraat in Den Bosch. De Loeffenpoort was "een schoone en welgelegen huijsinge met poort, plaatsche, hof en drie woningen met looierij en een stal voor 14 a 15 paarden"!

de Prinsenhoeve

Als we de Hooghoutseweg inslaan komen we aan de rechterzijde een boerderij [25] tegen die verscholen ligt in het groen. Aan de oprijlaan staan twee stenen leeuw-tjes. Het betreft hier de Prinsenhoeve. Waarom deze boerderij deze naam draagt, vinden we in het rechterlijk archief van Oisterwijk in een akte van 1767. Ik geef hieronder een gedeelte van de oorspronkelijke tekst weer:

"Compareerde voor schepenen van Den Bosch de heer Jacob Spoor provisioneel rentmeester der domeinen en geestelijke goederen van zijn doorlugtige hoogheijd den heere Prince van Orange en Nassou etc. etc. etc. over de baronie en lande van Cranendonk stad Eijndhoven en omleggende heerlijkheden en bekende uijt kragte van speciale resolutien van haar edele mogende heeren raaden en rekenmeesters van hoogstgemelde sijne hoogheijd d.d. 18 mei en 13 augustus 1767 in een eeuwig durende erfpagt uit te geven aan de heer Willem Jacob Frederik baron von Dopff collonel en adjudant generaal van hoogstgemelde sijne hoogheijd eene hoeve bestaande in een huijs, schuur en stallinge in den Udenhout aan de Geeselsestraat met 59 1/4 lopense saaijland en nog een weijveld van 12 lopense, een broekveld en twee heivelden te Helvoirt". Voor de erfpacht betaalde de baron 3750 gulden. Verder was de hoeve nog belast voor 81 gulden, 17 stuivers en 8 penningen zodat hij in totaal 3831 gulden 17 stuivers en acht penning moest opofferen. Baron von Dopff was de latere eigenaar van kasteel de Strijdhoeve in Udenhout. De baron was op 27 februari 1721 in Maastricht geboren. Hij was de zoon van de generaal Frederik Charles von Dopff en Cornelia Clara Huyssen van Kattendijke. Ook Willem Jacob Frederik koos het beroep van militair. Ten tijde van de koop van de Prinsenhoeve was hij adjudant-generaal derde klasse van prins Willem V. De baron stierf aan de verkeerde behandeling van een vroegere wond, opgelopen tijdens een militaire actie, op 30 juli 1794 te Amsterdam. Hij werd op 3 augustus begraven in de nieuwe kerk van Amsterdam. Willem Jacob Frederik von Dopff was gehuwd met Seijna Anna Elisabeth, baronesse van Borssele. Het echtpaar had vijf kinderen, onder wie Eleonora Gabrielle Adriana. Deze jongste

dochter huwde op 30 augustus 1795 te Udenhout met Charles Louis Brunet de Rochebrune, kapitein van een oorlogsfregat. Hij maakte samen met freule Eleonora Gabrielle, die bij deze gelegenheid geassisteerd werd door haar moeder, al in 1793 de huwelijkse voorwaarden ! Carel Lodewijk woont dan in 's Gravenhage. Eleonora legde op 10 oktober 1788 de eerste steen van de protestantse kapel in Udenhout. De familie Von Dopff en hun protestantse tuinman waren een van de weinige protestantse inwoners van Udenhout.

In het verpondingsboek van omstreeks 1785 wordt Seijna Anna van Borssele douairiere van de heer Willem Jacob Frederik baron von Dopff, genoemd als eigenaresse van de Prinsenhoeve. In de boeken van het kadaster uit 1832 wordt als eigenaar genoemd Carel Lodewijk Brunet de Rochebrune. In dat jaar wordt Oostende als woonplaats genoemd van Carel Lodewijk. De Prinsenhoeve bestaat dan uit een huis, erf en schuur van de negende klasse op een ondergrond van 21 roeden en 80 ellen. Carel Lodewijk Brunet de Rochebrune verkoopt de Prinsenhoeve aan Jacob Hendrik Mastebroek van beroep logementhouder te Helvoirt. De huurder of vruchtgebruiker van de hoeve is Johannes Gerardus Mastebroek eveneens te Helvoirt. In 1871 is de hoeve 20 bunder 32 roeden en 33 ellen groot. De volgende eigenaar van de Prinsenhoeve is volgens het kadaster Francis Gerardus Mennen, wijnkoper in Den Bosch. Volgens de berekingen in het kadaster levert de Prinsenhoeve een belastbaar inkomen op van 353 gulden en vier cent voor de grond en 21 gulden voor de opstallen. Rond 1919 werd de Prinsenhoeve bewoond, waarschijnlijk als huurders, door de familie Van Geel. In 1922 wordt door de eigenaren, de gebroeders Van Bennekom, een vergunning aangevraagd om de Prinsenhoeve te mogen verbouwen. Een jaar later vragen de gebroeders wederom een vergunning aan ditmaal om een stenen schuur te mogen bouwen. Enkele jaren later, in 1930, vind een openbare verkoping plaats vanwege de bedrijfsbeeindiging van C.J. van Bennekom. Verkocht zal worden: "de in 1923 nieuw gebouwde landbouwerswoning genaamd "Prinsenhoeve" met daaraan gebouwde steenen schuur, afzonderlijke steenen schuur, voorraadschuur en kippenschuur met boomgaard, tuin, bouwland en weiland onder Udenhout, ter plaatse Hooghout, zich uitstreckende vanaf de twee steenen leeuwen tot de Spoorlijn, groot 9.44.14. Hectaren".

Daarna worden nog diverse percelen grond opgesomd die tevens geveild worden. Samen met die percelen is de Prinsenhoeve bijna 33 hectaren groot. Na de familie Van Bennekom wordt de boerderij bewoond door de familie Verhagen, Van de Laar en Vermeer. Daarna is de de Prinsenhoeve enkele decennia in handen van de familie Van de Ven. Eerst in de persoon van Tinus van de Ven en later zijn zoon Joanes. Thans wordt de boerderij bewoond door de familie Knippels.

de Heilige Geesthoeven op het Hooghout

De volgende boerderij is weer een boerderij [26] die net als zoveel andere hoeven in Biezenmortel door rijke kooplui werd aangehouden ter belegging. Het huidige pand wordt bewoond door de familie Schapendonk. Thans woont er de derde generatie van deze familie. Voor de familie Schapendonk stond Wilhelmus Heijmans als bewoner ingeschreven. Rond 1874 was de hoeve eigendom van Anna Maria Verhoeven echtgenote van J. Timmermans uit Helvoirt. Later was de hoeve eigendom van Martinus Verhoeven die van 1904 tot 1927 pastoor was van Mortel. Hij vraagt in 1910 een bouwvergunning aan voor een schuur bij zijn boerderij op het Hooghout. Na de dood van pastoor Verhoeven werd de boerderij publiek verkocht. Het huis was van de achtste klasse en was in 1846 nog her-/verbouwd. De totale boerderij was 13 bunder 89 roeden en 85 ellen groot. De vorige eigenaar van de hoeve was Adriaan Jan Verhoeven. Hij had de hoeve gekocht van Gerardus van Erp, brouwer in 's-Hertogenbosch. Toen Van Erp de hoeve bezat stond het oude huis van de negende klasse nog op het erf. Gerardus van Erp zal de boerderij gekocht hebben van de familie Watrin uit Den Bosch. De hoeve was bij deling voor de Bossche notaris J. de Bergh op 29 september 1800 toebedeeld aan Isabella Helena Johanna Watrin. Een broer van Isabella heette Jacobus Watrin. Hij had gestudeerd te Leuven. Later was hij kapelaan te Udenhout en tenslotte was hij van 1765 tot 1786 pastoor van Udenhout. Hij werd op 17 oktober 1786 in de protestantse kapel van Udenhout begraven. De familie Watrin bezat verschillende huizen in de Slimstraat te Udenhout waaronder "een huijsinge genaamd Vijverlust met

koetshuis, stallinge en tuin met drie lopense land daaraan". Juffrouw Johanna du Chesne, weduwe van de heer Jean Watrin en moeder van Isabella en Jacobus Watrin, van beroep "coopvrouw en borgeresse" van de stad 's-Hertogenbosch had de hoeve in 1763 gekocht. Ze woonde waarschijnlijk zelf in Den Bosch in het huis Het Hert tussen de Grote Markt en het Groot Ziekengasthuis, dat ze op 16 juni 1747 had gekocht. In de akte van 1763 wordt de hoeve als volgt omschreven:

"Een halve hoeve met landerijen met sijne pootinge, houtwassen en geregtigheden gelegen op het hooghout bestaande in een woonhuis, de helft in een schuur en bakhuis, schop verkenkooij hof en boomgaard, verder nog de oostwaartse helft in de aangelegen teullanden van 68 lopense". De hoeve grensde ten oosten aan de Prince van Orange, ten westen aan de wederhelft, ten zuiden aan de oostwaardse helft van een perceel weiland van 24 lopense dat ook tot deze koop behoorde en ten noorden aan het erf van Adriaan Priems. Verder was bij de koop inbegrepen de helft in het genoemde weiveld van 24 lopense, een heibodem op de Hoge Heide te Helvoirt van 16 lopense, nog een heibodem van 13 a 14 lopense en een "mergen hooi- en weiland in een meerdere klamp van twee mergen in het Oirbroek onder Haaren ten noorden van de Stroom". Ten tijde van de koop was de hoeve verhuurd aan Jan van Beurden. De koopsom bedroeg 1440 gulden. Maar het goed was zeer hoog bezwaard namelijk met 1250 gulden. Waarschijnlijk zal dit ook wel de reden zijn dat het goed van de hand werd gedaan. De boerderij werd verkocht door de heer Jan Bouvier, rentmeester van het godshuis genaamd de Heilige Geest en gemachtigd door resolutie van 26 oktober 1763. De akte vermeldt nog dat het godshuis dit goed sinds mensenheugenis bezeten heeft.

Ik zal in het kort omschrijven wat een tafel van de H. Geest inhield.

Deze instellingen zijn genoemd naar de H. Geest, omdat de H. Geest al bij de vroegste christenen "vader der armen" werd genoemd. In de twaalfde en dertiende eeuw werden veel van dergelijk instellingen opgericht. De tafels van de H. Geest richtten zich op de materiele verzorging van de plaatselijke behoeftigen, bijvoorbeeld de Bosschenaren. Ze verstrekten aan de behoeftigen voedsel, drank en kleding. De tafel werd bestuurd door

Heilige Geestmeesters (later armmeesters genoemd). Deze Heilige Geestmeesters moesten jaarlijks rekening en verantwoording afleggen omtrent hun bestuursdaden. De provisor was de toezichthouder op de bestuurders van de H. Geest en hij regelde de zaken als er over het vermogen beschikt moest worden, zoals bijvoorbeeld bij verkoop, belening etc.. De tafels kregen hun inkomsten uit schenkingen, legaten en straat- en kerkcollecten. Soms werden per testament landerijen geschonken aan de tafel, maar vaak werd er ook een jaarlijkse rente gevestigd op landerijen. Die renten waren meestal in natura, bijvoorbeeld een mud rogge en soms ook in geld. De inkomsten van die renten werd voor een deel belegd in grond, terwijl de rest gebruikt werd om uit te delen aan de behoeftigen.

De andere boerderij [27] die oorspronkelijk ook tot het bezit van de H. Geest in Den Bosch behoorde, staat naast de vorige boerderij. De kern van deze boerderij dateert van rond 1854. Momenteel boert er Jos van der Loo. Ook zijn vader Bart en grootvader Kiske van der Loo boerden al op deze boerderij. Laatstgenoemde betrok de hoeve rond 1901. De eerdergenoemde weduwe Watrin had deze boerderij op dezelfde datum gekocht als de andere boerderij. Deze helft was in totaal 68 lopense groot en grensde ten oosten aan de wederhelft, ten westen aan het erf van Johan van Heck, ten zuiden aan een perceel dat ook tot de koop behoorde en ten noorden aan het erf van Goyaard de Jong. Ten tijde van de verkoop werd de hoeve gehuurd door Cornelis van de Pas. De koopsom van deze helft was 1470 gulden en was eveneens bezwaard ten bedrage van 1250 gulden. Ook deze boerderij was ten tijde van de opmaak van de eerste kadasterkaarten in handen van Gerardus van Erp uit Den Bosch. Het was toen een huis, erf en schuur van de negende klasse op een ondergrond van 19 roeden en 30 ellen. Tussen 1851 en 1854 werd het huis ver- of herbouwd. Tevens werd de ondergrond verkleind van 29 roeden 30 ellen naar 24 roeden. Nu stond er op het erf een huis van de achtste klasse met een schuur en bakhuis. Behalve een nieuw huis had de hoeve tevens een nieuwe eigenaar gekregen namelijk Adriaan Jan Verhoeven van beroep landbouwer te Udenhout. Hij had meerdere boerderijen in Biezenmortel

en Udenhout. Aan landerijen bezat hij al ruim 43 bunder. Later werd de boerderij geerfd door eerdergenoemde Anna Maria Verhoeven, huisvrouw van J. Timmermans die boerden in Helvoirt.

Het volgende huis [28] is dat van de Johan Mallens. De boerderij werd tot voor kort bewoond door de familie Jos Mallens-De Laat. In de jaren dertig boerden Doris de Laat en zijn vrouw Janna van Rooij op deze boerderij. Oorspronkelijk stond hier een oude boerderij van de twaalfde klasse op een klein stukje grond van 1 roede en 43 ellen. Rond 1875 was Daniel, de vader van Doris, de Laat landbouwer te Udenhout eigenaar van de boerderij waarbij in totaal 2 bunder 40 roeden en 53 ellen land behoorde. Hij had het boerderijtje waarschijnlijk verkregen van de erfgenamen Heijmans die het weer gekocht hadden van Peter Leermans, landbouwer te Udenhout. Deze laatste beteelde 4 bunder, 30 roeden en 13 ellen bouw en weiland. In het verpondingsboek van rond 1785 is Peter samen met zijn zuster Geertruij Joostsdochter Leermans, weduwe van Peter Couwenberg, eigenaar van een huis en twee lopense weiland. In het verpondingsboek van circa 1745 is Wouter Willem van Broekhoven eigenaar van het huisje en de twee lopense weiland.

Naast de boerderij van Mallens ligt de boerderij [29] thans bewoond door de weduwe Van Vugt. Het huidige huis is door de schoonvader van de huidige eigenaresse in 1921 gebouwd. Het nieuw gebouwde huis werd voor het oude huis, iets meer richting de straat, gebouwd. De vader van Adrianus, Jacobus van Vugt boerde nog op de oude boerderij. De hoeve bestond toen uit een huis van de twaalfde klasse, een schuur en nog ruim vijf bunder landerijen. Hij had de hoeve verkregen van Gijsbert en Johanna Timmers die het geheel geerfd hadden van hun moeder, de weduwe Cornelis Timmers.

Net voorbij de vorige boerderij staat kort aan de weg een klein laag keuterboerderijtje [30]. Het huisje is volgens het kadaster omstreeks 1841 gebouwd. Het boerderijtje wordt thans bewoond door De Jong, maar het staat beter bekend als het huisje van Marinus van den

Oetelaar. Voor Van den Oetelaar werd het huisje nog gehuurd door Martinus Stokkermans en zijn vrouw Johanna Maria van Engelen. De eigenaar van dit boerderijtje was Harrie Brekelmans, later zijn dochter Cor die gehuwd is met Harrie van Iersel uit Udenhout.

de Gasthuishoeven

Vervolgens doemen de gebouwen op van Huize Assisie een tehuis voor verstandelijk gehandicapten gesticht in 1902 door de broeders Penitenten uit Boekel. Oorspronkelijk stonden op het terrein van Huize Assisie twee grote hoeven. Deze behoorden tot het Agnes van den Broek vrouwengasthuis te 's-Hertogenbosch. Deze rijke Bossche mevrouw stichtte bij testament in 1497 een gasthuis dat zorgde voor de huisvesting van negen vrouwen. Haar vader Goyaart van den Broek had eveneens een gasthuis gesticht maar dan voor mannen. Voor het onderhoud van de vrouwen van het gasthuis heeft Agnes van den Broek haar hoeve het Hooghout bestemd. Van de opbrengsten van deze hoeve zullen de vrouwen kunnen leven. Het bestuur van het gasthuis is in handen van twee naaste familieleden van vaders en moederszijde. Later is een tweede boerderij op de hoeve gebouwd, die apart werd verhuurd. Zo werd de zogenaamde oude hoeve lang bewoond door de familie Colen en de nieuwe hoeve door de families Piggen, Van Abeelen en Van Iersel. In de jaren vijftig van de vorige eeuw bestaan de hoeven uit twee huizen van de negende klasse, twee schuren en een gezamenlijk bakhuis. Het gasthuis bezit 43 bunder 17 roeden en 80 ellen aan landerijen. Wanneer het bestuur van het gasthuis een steeds grotere voorkeur voor renten en schuldbrieven krijgt, wordt besloten de landerijen van het Gasthuis in Udenhout en Biezenmortel te verkopen. De verkoop vindt publiek plaats in twee zittingen de eerste op 29 augustus 1854 in het Brabands Koffijhuis van Leonardus Cordens in 's Hertogenbosch en de tweede twee weken later in het Eindhovens Koffijhuis van de weduwe van Martinus Leenheer. De veiling bevat 36 kopen. De eerste koop is de oostelijke gasthuishoef, [31] die stond achter het huidige hoofdgebouw van Huize Assisie aan de oostelijke zijde. De hoeve was 18 bunder 45 roeden en 50 ellen groot. Johannes Brekelmans die pachter was van de andere

gasthuishoeve (de westelijke), probeerde de eerste koop te verkrijgen, doch hij werd ruim overboden door een Bossche koopman, de heer Petrus Franciscus van Beugen. De prijs die deze laatste voor de hoeve neertelde was 8325 gulden. De tweede koop was een bouwhoeve, genaamd de westelijke gasthuishoeve [32]. Deze boerderij was 19 bunders 20 roeden en 80 ellen groot. Ook deze boerderij werd uiteindelijk gekocht door voornoemde Van Beugen. Ditmaal voor de prijs van 7500 gulden. Een dochter van Petrus Franciscus van Beugen en zijn tweede vrouw Joanna Maria Mennen is Dorothea Arnolda Johanna Maria van Beugen. Ze is op 10 januari 1845 in Den Bosch geboren. Ze wordt in 1895 erfgename van het goed in Udenhout. In dat jaar, op 3 mei 1895 is namelijk Petrus Franciscus van Beugen op 81-jarige leeftijd te Boekel overleden. De laatste jaren van zijn leven werd de heer Van Beugen te Boekel door de broeders penitenten van de H. Franciscus verpleegd. Zijn dochter Dorothea zal blijkbaar door de verzorging van haar vader aangezet zijn tot de schenking, die zij op 19 januari 1901 aan de congregatie deed. Bij die schenking werd 45 hectare grond met drie boerderijen overgedragen (de oostelijke en westelijke gasthuishoeve en de boerderij ten noorden van spoorlijn in de Capucijnenstraat die ik hierna nog zal bespreken). De enige voorwaarde voor de schenking was dat mejuffrouw Van Beugen een jaarlijkse lijfrente van 800 gulden tot haar dood zou blijven beuren. Ze wilde door deze daad de congregatie bewegen een nieuwe inrichting te openen voor geesteszieken. Dit gebeurde bijna 3 jaar later toen op 21 december 1903 de eerste zes broeders naar Udenhout werden overgeplaatst om alles in gereedheid te gaan brengen om de eerste patienten te kunnen ontvangen.

Brabantshoek

De Brabantshoek was eigenlijk een onderdeel van het Winkel en ontleent zijn naam aan de familie Brabants die daar ter plaatse een hoeve had. De oorspronkelijke naam is dan ook Brabantshoeve, wat later verbasterd is tot Brabantshoek. Ferdinand Smulders komt in de Oisterwijkse protocollen van 1422 al de aanduiding "bi den Wynckel in Brabants hoeve" tegen.

De enige hoeve die in 1832 in de Brabantshoek staat is

de boerderij [33] die thans eigendom is van Toos Bertens-Smulders, en eerder door Bart van Peere alias Lambertus Bertens en zijn vrouw Cornelia Heijmans werd beboerd. Bart van Peere was een zoon van Petrus Bertens die getrouwd was met Brekelmans. Mogelijk hebben we hier te maken met de hoeve die men oorspronkelijk aanduidde met Brabantshoeve ?

De eigenaar in 1870 was Petrus Brekelmans. De hoeve bestond toen uit een huis van de elfde klasse, een schuur en ruim 10 bunder aan grond.

Peter Brekelmans had de hoeve verworven van de erfgenamen van de Oisterwijkse landbouwer Daniel van Zon. Volgens een gevelsteen is de huidige boerderij in 1879 gebouwd.

Op de hoek van de Brabants hoek en de Heusdensebaan was het tweede cafe [34] gevestigd van Biezenmortel gevestigd. Momenteel is het cafe weer in gebruik als twee woonhuizen. Het cafe stond bekend als cafe Brabantshoek. Het werd geëxploiteerd door de familie Verhoeven. Het is in 1876 gebouwd door Jacobus Verhoeven. Zijn zoon Jan, ook wel Jacobus genoemd, was behalve herbergier/cafehoulder ook landbouwer. Het cafe had door de ligging bij de steenfabriek een goede klandizie. Rond 1954 werd het cafe echter toch gesloten, het werd toen al bewoond door door Harrie Verhoeven en zijn vrouw Anna Boons. Momenteel woont een van beide woningen bewoond door Gerard Verhoeven, de tweede zoon van het echtpaar Verhoeven-Boons.

III 'T WINKEL

De betekenis van het zelfstandig naamwoord "winkel" is "hoek". Als men de plattegrond van het Winkel bekijkt ziet men ook dat de wegen op het Winkel een aantal merkwaardige hoeken hebben. De boerderijen op het Winkel zijn in een halve cirkel gebouwd waarbij alle boerderijen (op een enkel landarbeidershuisje na) aan de buitenzijde van de cirkel liggen. De verklaring die hier mogelijk voor gegeven kan worden, vinden we in de protocollen van Oisterwijk d.d. 3 augustus 1807. Op die datum verkopen namelijk de geerfden van de gemeint van

Haaren diverse percelen land op het Winkel. De gemeent waren woeste gronden (hei- of moervelden of wild grasland) die in gemeenschappelijk gebruik waren bij de inwoners van het dorp ofwel bij de inwoners van verschillende dorpen. Voor het gebruik moest een zogenaamde gebuurcijs betaald worden aan de oorspronkelijke eigenaar van de gronden, namelijk de hertog van Brabant. De geerfden van de Haarensche gemeent bestonden uit vertegenwoordigers van de gemeenten Haaren (voor 4/7 deel gerechtigd), Berkel (1/7 deel) en Udenhout (2/7 deel). De percelen die in 1807 verkocht werden kunnen in twee categorieen ingedeeld worden: enerzijds de percelen hei die in de binnenzijde van de cirkel lagen. Deze percelen waren meestal iets groter van omvang (bijv. 1-6 lopense). En anderzijds de percelen voorpotingen die hooguit 1 lopense groot waren. Het recht van voorpoting was een recht dat de Staten-Generaal als opvolgers van de Hertog van Brabant, gaf aan de eigenaren van percelen grond die aan de gemene wegen lagen om de wegkanten veertig tot zestig voet te beplanten (te bepotten) met houtgewas. De bewoners van het Winkel kregen nu in 1807 de mogelijkheid om de gemeenschappelijke percelen hei en de percelen voorpoting die lagen tussen hun percelen en de weg te kopen. De meeste bewoners van het Winkel maakten hier gebruik van, hetgeen ook blijkt uit het feit dat heden ten dage de meeste boeren van het Winkel nog een of meer percelen aan de binnenzijde van de cirkel bezitten.

De naam 't Winkel komt al vroeg voor in de Oisterwijkse protocollen. Reeds in 1419 spreekt men van "opten winkel" en in 1511 wordt melding gemaakt van een stede "dwinckel opten Winckel, streckende vander gemeijnten dwinkel totten Gomelaer toe". Behalve de naam het Winkel komt ook nog voor de Winkelakker, de Winkelse beemd, 't Winkelse gat (op de Kreitenhei) en het Winkelse kerkpad (ook op de Kreitenhei).

Winkelsen Hoek

Als we nu weer de in 1881 voltooide spoorlijn oversteken en de huidige Capucijnenstraat inlopen komen we aan de rechterzijde een boerderij [35] tegen die de naam de

Westelijke Gasthuishoeve draagt. Deze naam is verwarrend daar we op het Hooghout al een van de boerderijen van Huize Assisie tegenkwamen die ook dezelfde naam droeg. Deze boerderij in de Capucijnenstraat had echter wel connecties met Huize Assisie. De eigenaar van de boerderij, die later tot Huize Assisie zou gaan behoren, (Petrus Franciscus van Beugen) had deze boerderij namelijk in 1873 aangekocht. In 1873 laten de Udenhoutse grutter Jan Vermeer en zijn vrouw Arnolda Bergmans publiek een aantal goederen verkopen. De eerste koop is een verhuurd huis met schuur, schop, erf, tuin, boomgaard en bouwland ten noorden van de "aangelegde spoorbaan tussen Den Bosch en Tilburg van de Zuid-Ooster Spoorwegmaatschappij". Er wordt door de verkopers het een en ander voorbehouden, namelijk: de botermolen, de griendenbanden, het schaarhout aan weerszijden van de sloot tussen het huis en de spoorbaan.

Petrus Franciscus van Beugen biedt niet zelf op de boerderij maar laat dat de toenmalige burgemeester van Udenhout, Josephus van Iersel doen. De hoeve verandert voor 6550 gulden van eigenaar. Van Beugen verhuurt zijn twee boerderijen en de boerderij op het Winkel afzonderlijk aan verschillende pachters. De boerderij op het Winkel was de kleinste met haar 7 bunder 60 roeden en 10 ellen (sinds 1878 8 1/2 bunder). De pachters moeten minstens acht melkbeesten en een paard op de boerderij houden zodat er voldoende mest is om de gronden te bemesten. De huurders van de boerderij zijn achtereenvolgens geweest:

Willem de Bakker, Peter van Biljouw, Adrianus Allegondus Wagemans, Wilhelmus Witlox en Hendrik van Balkom. Van de pachtcontracten kwam echter meestal niet veel terecht en de pachtopbrengsten liepen dan ook terug. Vandaar dat Dorothea van Beugen na de dood van haar vader besluit om voor de boerderij een zetboer te zoeken. Deze zetboer krijgt een vast weeggeld van acht gulden, hij mag een geit en een waakhond houden en hij mag een lopense land voor eigen gebruik bestemmen. Verdere voor- en nadelen uit de boerderij komen voor rekening van mejuffrouw Van Beugen. De zetboer wordt gevonden in Cromvoirt in de persoon van Willem van Ostaden die daar boert. Willem van Ostade bouwde later een nieuwe woning tegenover de oude boerderij. Dit huis kreeg later de naam Vs-Ts-Fa (Veritas Temporis Filia, "de waarheid is een dochter van

de tijd"). De oude boerderij werd voortaan bewoond door Graard Pijnenburg en zijn vrouw Alberta van Vugt. Voordat de boerderij onderdeel werd van de bezittingen van heer Van Beugen was de hoeve eigendom van Arnolda Bergmans, huisvrouw van Jan Vermeer. Het was rond 1835 een huis van de achtste klasse met een schuur op een erf van 10 roeden en 70 ellen. De boerderij had een totaal van 8 bunder en 4 roeden aan landerijen. De boerderij was Arnolda Bergmans aangekomen bij een erfdeling in 1834 van haar vader Cornelis Aart Bergmans. Deze laatste bezat meerdere boerderijen in Biezenmortel en Udenhout en circa 32 bunder 91 roeden aan landerijen.

Tussen de huidige Capucijnenstraat en de Gommelsestraat staan aan een onverharde weg, die ook de naam Gommelsestraat draagt, thans nog twee woningen. De ene woning [36] wordt thans bewoond door de familie A. de Groot. De huidige woning dateert uit de jaren dertig en is gebouwd door de familie Pijnenburg-Kolsteren. Tevoren stond er echter een huis bestaande uit twee woningen. Dit huis was rond 1861 gebouwd.

Rond 1842 was er tussen de huidige Capucijnenstraat en de Gommelsestraat nog een woning [37] gebouwd. De bouwer was Adriaan Heerkens. Rond 1910 zal deze woning al weer versleten zijn, aangezien in dat jaar Willem Roozen een bouwvergunning aanvraagt om een woonhuis te mogen bouwen op het Winkel langs de spoorweg Udenhout-Helvoirt. Na de familie Roozen werd het boerderijtje nog bewoond door de families Oerlemans-Roozen, Van Beurden-Van de Ven en Van Beurden-Van Houtem. Het huis, dat inmiddels grondig is verbouwd, wordt thans bewoond door de familie Van Hoek.

Als we nu de Winkelsestraat inlopen zien we direct aan de linkerzijde een klein wit keuterboerderijtje [38] liggen. Het huisje in zijn huidige vorm stamt volgens het kadaster uit 1867 en het was in dat jaar gebouwd door Jan Thomas Brekelmans van beroep timmerman te Udenhout. Het was een huis van de elfde klasse op een perceel van 1 roede en 78 ellen. Er was in totaal maar 49 roeden en 98 ellen land bij. In 1832 stond er nog een huisje (hutje) van de dertiende klasse. Het huisje was eigenlijk gebouwd op een stuk heide of woeste grond dat oorspronkelijk eigendom was van de gemeint van Haaren,

Udenhout en Oisterwijk. In de twintigste eeuw hebben verscheidene families dit boerderijtje bewoond. Het betreft onder andere de families Van den Boer, Van Wijk, Gijsen, Beerendonk, Oerlemans, Schellekens, Van de Wensch en Jansen. Tot voor kort werd het huisje bewoond door de onlangs overleden Janus van den Oetelaar en zijn vrouw Miet van de Ven.

Schuin tegenover het voornoemde keuterboerderijtje stond nog een hoeve [39] die rond 1869 in het bezit was van Adriana Leijten. Het was toen een huis van de elfde klasse met schuur. Er was in totaal 4 bunder 83 roeden en 90 ellen aan landerijen bij. Adriana Leijten zal waarschijnlijk een dochter zijn van Wilhelmus Martinus Leijten, wagenmaker te Udenhout, en Johanna Cornelisdochter Martens. In 1847 is het huis nog eigendom van de weduwe van Cornelis Martens, rentenierster te Udenhout. Aan het begin van deze eeuw bestond dit huis uit twee woningen, eerst bewoond door de families Van Haaren en Van den Tillaart en later door de families Adams en Oerlemans. Aan de zijkant was een woning bewoond door De Jong. Een tiental jaren was er een timmerwinkel van Van de Voort gehuisvest. Toen het verkocht werd aan de familie Kuipers-Van den Tillaart werd een van de woningen omgebouwd tot stal. Na de familie Kuipers werd dit huis nog bewoond door de familie Kroot-Beerens, Kroot-van Liempd, Schrama en momenteel door Van de Plas.

De volgende boerderij [40] die ik wil bespreken is die van de familie Van Roessel-Kolen. In de jaren twintig werd deze boerderij bewoond door Arnoldus Verhoeven en zijn vrouw Johanna van den Hurck. Een dochter van genoemde Verhoeven trouwde later met de A. Kolen afkomstig uit Tilburg. Verhoeven had de boerderij gekocht van Cornelia van de Pas. De familie Van de Pas verhuurde deze boerderij tot 1913/1914 aan Jan Denissen. Ook in de vorige eeuw was de boerderij reeds in het bezit van de familie Van de Pas. Deze familie heeft in de loop van de achttiende en negentiende eeuw een groot aantal Biezenmortelse boerderijen bezeten. Dit gebeurde door koop maar vooral ook door huwelijken met vrouwen uit de gevestigde Biezenmortelse families, zoals

Heijmans, Van Strijdhoven, Martens, Verhoeven. Als men in de stamboom van deze families klimt, ziet men dan ook een wirwar van onderlinge familierelaties. De familie Van de Pas die aan deze boerderij verbonden is, moet een der rijkste families van Biezenmortel geweest zijn. Dit valt af te leiden uit de memorie van successie die na het overlijden van Maria Anna van Strijdhoven, weduwe van Cornelis Nicolaas van de Pas, opgemaakt wordt. De weduwe laat na haar overlijden op 22 juni 1849 onder andere het volgende na: de boerderijen in de Winkelsestraat waar nu de familie Van Roessel en de familie Van de Pas wonen, de oude boerderij van Huijben in de Biezenmortelsestraat (de Slijkhoef), de boerderij in de Biezenmortelsestraat waar nu de familie Van Rijswijk woont, de oostelijke kloosterhoeve aan de Zandkant waar nu Ad Robben woont en tenslotte nog ruim 96 bunder aan landerijen. De erfgenamen van dit alles zijn Nicolaas, Jan en Martinus van de Pas alle drie bouwlieden te Udenhout/Biezenmortel en Peter van de Pas bouwman te Berkel. De boerderij die hier besproken wordt, had Cornelis Nicolaaszoon van de Pas in 1815 gekocht van zijn zwager Jan Hendrikszoon van Iersel, van beroep rentenier. Jan Hendrik van Iersel was getrouwd met Petronella Nicolaasdochter van de Pas. Het echtpaar had waarschijnlijk geen kinderen. De hoeve wordt bij de verkoop omschreven als een huis, stal, schuur, nummer 184 met vijf lopense land daaraan gelegen op het Winkel en in de Hooghoutse akkers. Ten oosten ligt het erf van de heer Gerardus van Erp (de Heilige Geest-hoeven), ten westen de weduwe van Cornelis Martens, ten zuiden het gasthuis (nu Huize Assisie) en ten noorden Cornelis Heijmans. Jan Hendrik van Iersel had de hoeve in 1790 toebedeeld gekregen bij de erfdeling van zijn schoonouders Nicolaas van de Pas en Maria Petersdochter Heijmans. De boerderij werd toen omschreven als "een huijs, schuur en schop met zes lopense land op het Winkel in den hoek". De goederen die het echtpaar Van de Pas-Heijmans bezat moeten voor een groot gedeelte afkomstig zijn van de familie Heijmans daar Nicolaas afkomstig was uit Drunen. De familie Heijmans daarentegen was vanouds al geëerd op het Winkel.

Ook de volgende boerderij [41] komt oorspronkelijk van

de familie Heijmans. Thans wordt ze bewoond door Ad Bertens. De boerderij is afkomstig van de grootvader van de huidige bewoner. Deze Piet van den Tillaart heeft de boerderij aangekocht van de familie Martens. De familie Martens bewoonde de boerderij niet zelf maar verhuurde deze. Tot circa 1913/1914 werd de boerderij gehuurd door de familie Van de Wouw die toen vertrok naar de Mortel. Door het huwelijk van Pietje van den Tillaart met Peer Bertens is de boerderij in handen gekomen van de familie Bertens. Rond 1874 was de boerderij in het bezit van Adriaan Corneliszoon Martens. Hij had het geerfd van zijn moeder Hendrina Heijmans. Hendrina Heijmans had uit haar eerste huwelijk met Cornelis Willemszoon Martens behalve de genoemde Adriaan nog drie andere kinderen te weten Marie, Jan, en Wilhelmina die later met Joannes Bertens trouwde.

Hendrina Heijmans hertrouwde later met Peter van Broekhoven. Ze had de boerderij geerfd van haar twee ongetrouwde suikeroompjes Cornelis en Martinus Heijmans. Nadat Martinus Heijmans op 6 maart 1848 is overleden wordt de omvangrijke erfenis gedeeld tussen de neven en nichten van de erflater. De erfenis bedroeg in totaal ruim 26000 gulden wat in die tijd een aanzienlijk bedrag was. De nalatenschap bestond uit drie boerderijen: de boerderij die hier besproken wordt, de boerderij op 't Winkel waar thans Frank Heijmans woont en een boerderij aan de Biezenmortelsestraat waar thans de familie Van Hulten-Burgmans woont. Een boerderij werd bewoond door de erflater zelf en de andere twee waren destijds verhuurd aan Cornelis Witlox en Thomas Brekelmans.

De boerderij [42] waar thans de gebroeders Van de Pas wonen is al enige generaties in het bezit van die familie. In de jaren twintig van deze eeuw werd het huis bewoond door Peer van de Pas en zijn vrouw Anna Mathijssen. Daarvoor was het door de familie Van de Pas enige tijd verhuurd, onder andere aan de familie De Jong-de Wit. In 1874 bezit Martien van de Pas de hoeve die toen bestond uit een huis van de achtste klasse, een schuur en bijna 24 bunder land. Martien van de Pas had de boerderij in 1849 geerfd van zijn moeder Maria Anna van Strijdhoven, weduwe van Cornelis Nicolaaszoon van de Pas. Ook deze laatstgenoemde was weer door vererving in

het bezit gekomen van de hoeve. De erfdeling van de goederen van Nicolaas van de Pas en Maria Heijmans vindt op 27 maart 1790 plaats voor de Oisterwijkse schepenen. Cornelis van de Pas krijgt dan een huis, schuur, schop met 10 lopense akker en weiland op het "Winkel in den hoek" toebedeeld. Het verkregen huis is het sterfhuis van de erflater.

De boerderij [43] aan de overkant van de straat, thans bewoond door P. Verstijnen, dateert volgens een gevelsteen uit 1864. Zij is gebouwd door Martinus van de Pas. Hij behoorde tot dezelfde familie Van de Pas die bij de vorige boerderij al ter sprake kwam. Na Martinus boerde zijn zoon Laurens en later zijn kleinzoon Marinus van de Pas met zijn vrouw Jans Verhoeven op de boerderij. Later werden zij opgevolgd door hun dochter Henrica van de Pas en haar man Piet Vermeer.

De laatste boerderij [44] op 't Winkel die met de familie Heijmans in verband gebracht kan worden is de recent gesloopte boerderij van Frank en Petra Heijmans-van de Pas. Tot de jaren tachtig woonden Tinus Heijmans en zijn vrouw Bertha van de Ven nog op deze boerderij. Tinus had de boerderij verkregen van zijn ouders Janus Heijmans en zijn vrouw Adriana Bertens. Dit echtpaar was de boerderij gaan bewonen nadat Janus' broer Peer Heijmans vertrokken was naar een nieuw gebouwde woning aan de Biezenmortelsestraat. (thans de woning van Dre Mallens) De oude boerderij stamde uit het einde van de vorige eeuw doch ze had een veel oudere kern. Deze boerderij is namelijk in 1888 daags voor Pinksteren samen met nog drie andere boerderijen door een grote brand in de as gelegd. De brand ontstond bij de boerderij die toen gehuurd werd door de familie Denissen (thans bewoond door de familie Van Roessel) en breidde zich ten gevolge van de wind al snel uit in de richting van de omliggende boerderijen. De brand was ontstaan door het spelen met vuur door een aantal kinderen die bij de familie Denissen op bezoek waren om een communiefeest te vieren. Ten tijde van de brand werd deze boerderij bewoond door Petrus Heijmans en zijn vrouw Johanna Verhoeven. Ook deze boerderij komt uit de erfenis van Petrus' suikeroompjes Cornelis en Martinus

Heijmans.

De nu volgende boerderij [45] is qua exterieur een van de mooist bewaard gebleven boerderijen van Biezenmortel. Het is de boerderij waar thans de familie Heerkens woont. Eerder is de boerderij door de familie Van de Pas vele jaren verhuurd aan de families Raaijmakers, Beerens en Teurlings en Van Gijzel. In de vorige eeuw woonde er de familie Van de Pas zelf. Het was het gezin van Nicolaas Corneliszoon van de Pas en Helena Willemsdochter Martens. Toen op 6 augustus 1873 Helena Martens overleed waren er nog vijf kinderen in leven. Het waren: Wilhelmus (1819-1891) pastoor van Milheeze, Cornelis, landbouwer te Udenhout, Petrus, landbouwer de Berkel, Anna Cornelia, zonder beroep te Udenhout en Maria, zonder beroep te Kaatsheuvel. Deze laatste heeft haar aandeel in de erfenis verworpen. De hoeve bestond uit twee (later aan elkaar gebouwde) huizen. Dit kan ook worden afgeleid uit het feit dat de boerderij oorspronkelijk voorzien was van twee grote schouwen. Het ene huis dat stond op het perceel D 1125 van 50 ellen (ca. 50 m²) en het ander huis met schuur stond op het perceel D 1124 dat 20 roeden groot was. Het eerste huis was rond 1862 gebouwd en ingedeeld in de zevende klasse, hetgeen inhield dat we hier met een van de comfortabelste huizen van Biezenmortel te maken hadden. Het tweede huis was van iets mindere kwaliteit en was ingedeeld in de negende klasse. Bij de boerderij hoorde circa 9 bunder land. De hoeve was afkomstig van de familie Martens.

Het huis komt voor in de aangifte voor de successiebelasting die betaald moest worden na het overlijden van de rentenierster Cornelia Vuchts op 28 juli 1843. Cornelia was toen al geruime tijd weduwe van Willem Martens.

Als we nu de Capucijnenstraat oversteken en verder de Winkelsestraat inlopen zien we aan de rechterzijde een huis [46] bestaande uit twee woningen. Tot voor een tiental jaren geleden stond hier nog een boerderij laatstelijk bewoond door de weduwe van Frans van der Loo. Het boerderijtje werd in 1876 (volgens de gevelsteen) gebouwd. Het huis werd, voordat het door

Frans van der Loo en zijn vrouw Marie den Otter werd betrokken, nog bewoond door zijn vader Kees en zijn halfbroer Piet van der Loo bijgenaamd Piet de Smid. Rond 1919 woonde op deze boerderij Marinus van Baast. Voor 1876 was het huisperceel in gebruik als bouwland. In de eerste helft van de negentiende eeuw hebben er echter op dit perceel twee huizen en een schuur gestaan. Deze huizen, die van slechte kwaliteit waren (dertiende klasse), zijn in 1848 gesloopt. Toenmalige eigenaars waren de al eerder genoemde gebroeders Martien en Cornelis Heijmans. Martinus Heijmans had in 1800 van zijn ouders Hendrik Heijmans en Catelijne Cornelis van Laarhoven een klein huis en aangelegen land en weide van 12 lopense op het Winkel geerfd. Het grensde aan een zijde aan het erf van Jacob Kien, aan de andere kant aan de weduwe van Hendrik Boudewijns met een einde aan het erf van Andries van Rijswijk en met het andere einde aan de straat.

Het huis [47] dat tot voor kort aan de Winkelsestraat 21 stond werd laatst bewoond door Piet van der Loo. Tot 1923 werd het huis bewoond door diens vader Martinus van der Loo, weduwnaar van Wilhelmina Verhoeven en Elisabeth Broekmans. Zijn voorouders bewoonden deze boerderij reeds lange tijd. Rond 1860 was de boerderij eigendom van Elisabeth van de Biggelaar, huisvrouw van Pieter van der Loo, rietdekker te Udenhout. Zij heeft blijkens een gevelsteen ook de eerste steen gelegd in 1830. De boerderij bestond toen uit een huis van de tiende klasse en een schuur. Er was 2 bunder 61 roeden en 25 ellen aan grond bij. Elisabeth van den Biggelaar heeft de boerderij geerfd van haar vader Cornelis van den Biggelaar. Deze laatste was aan de boerderij gekomen via zijn vrouw Francina Boudewijns. De erfenis van Cornelis' schoonouders wordt op 27 februari 1817 voor de Udenhoutse notaris gedeeld. Erfgenamen van Hendrik Boudewijns en Elisabeth Smijers zijn dan:

- * Adriaan Boudewijns, smid te Enschoot
- * Cornelis van den Biggelaar, smid te Udenhout (later landbouwer genoemd) als man van Francina Boudewijns
- * Jan Laurens Verhoeven, bouwman te Huikelom als man van Jenne Maria Boudewijns.

In deze erfdeling wordt ook het huis op het Winkel

verdeeld. Er wordt dan gesproken van een "burgershuis gequoteerd nummer 194" bestaande in een huis met hof en 1/4 lopense land daaraan gelegen op het Winkel ten oosten grenzend aan een ander perceel uit de deling, ten westen aan de straat, ten zuiden aan Martien Heijmans en ten noorden aan een steegje. De geschatte waarde bedraagt in 1817 125 gulden.

Volgens het verpondingsboek van rond 1785 van het Winkelsquartier bestond de boerderij uit een huis en schop met 5 1/2 lopense land. De eigenaars waren toen de gezamenlijke erfgenamen van Elisabeth Peter Smijers en Hendrik Boudewijns. Het echtpaar Boudewijns zal de boerderij waarschijnlijk tijdens hun huwelijk gekocht hebben, want in het verpondingsboek van circa 1769 wordt nog als eigenaresse genoemd Willemijn van Loon, weduwe van Laurens Hendrik van Beurden. Deze Laurens van Beurden heeft de boerderij van zijn vader Hendrik Thomas van Beurden geerfd. Deze laatstgenoemde wordt ook genoemd als eigenaar in het verpondingsboek van 1704.

Aan de overkant van de straat stonden vroeger nog drie kleine huisjes [48.49,50] van de dertiende klasse. Ze waren in de tweede helft van de vorige eeuw in het bezit van Francis, Helena en Anna van den Bosch, landbouwers te Udenhout. De kadastrale nummers van deze huisjes waren D 533, 534 en 535. De kinderen Van den Bosch hadden het huisje op het perceel D 533 van 35 roeden gekocht van Peter Brekelmans, dagloner te Udenhout. Peter Brekelmans had het huisje gekocht van Adriana Roozen, spinster te Udenhout. Peter Brekelmans overleed te Udenhout op 27 juli 1867. Peter Brekelmans had bij testament zijn drie volwassen kinderen onderfd zodat slechts de legitieme portie kregen. Tot testamentaire erfgenamen had hij aangewezen Ida van Drunen, zijn toenmalige vrouw, en hun minderjarige dochter Elisabeth. Het huisje D 534 hadden de kinderen Van den Bosch tevens aangekocht van Peter Brekelmans. Het laatste huisje D 535 was hen tenslotte aangekomen bij erfenis van Peter van den Bosch, klompenmaker te Udenhout.

Tussen het huis van de familie Van der Loo en de hierna volgende boerderij van de familie Versteijnen staat de boerderij [51] van Henk Vermeer. Dit huis, de

Miekeshoeve genaamd, moet omstreeks 1869 grondig verbouwd of opnieuw opgebouwd zijn door Adriaan Bertens. Adriaan Bertens was gehuwd met Elisabeth Simons. Na zijn huwelijk ging hij boeren op de boerderij van zijn schoonouders Huijbert Simons en Petronella van Geenhoven. De boerderij is sindsdien bewoond door Adriaans zoon Martinus en schoondochter Johanna Maria Elias. Dit echtpaar werd later opgevolgd door hun zoon Adrianus die met Henrica Denissen trouwde. Adrianus Bertens stierf echter kort na zijn huwelijk. De weduwe hertrouwde met Jan Heijmans die bij de weduwe introk. Een dochter van het echtpaar Bertens-Denissen trouwde met Jos Vermeer wiens zoon Henk de boerderij thans bewoont.

Het volgende huis in de Winkelsestraat is de boerderij [52] van Toon Versteijnen. Voordat Toon Versteijnen de boerderij betrok boerde er zijn vader Wilhelmus Versteijnen, eerst samen met zijn zuster Christina Versteijnen en later met zijn vrouw Adriana van Hal. Het nu nog bestaande huis is gebouwd in 1905. In dat jaar werd er een nieuw woongedeelte aan de bestaande stal gebouwd. De bouwer was Petrus, zoon van Christiaan Verstijnen en Maria Verhoeven. Op 14 maart 1889 verkopen Johannes en Adriana Verhoeven samen voor de helft en Elisabeth Verhoeven weduwe van Martinus van de Pas Cornelisz. aan de vier kinderen van Christiaan Verstijnen en Maria Verhoeven de volgende goederen:

10 hectare 60 aren 1 centiare huizen, schuren, erven, kar- en bakhuis, tuin, bouwland, weiland, schaarbos, mastbos en heide te Udenhout. (dit betreft het huis op het Winkel) Verder nog 3 ha 31 aren en 40 centiare heide en dennebos te Helvoirt en nog 2 ha 25 are en 60 centiare bouwland, weiland, schaarbos en uitweg te Udenhout. De koopsom bedroeg 1500 gulden. De verkopers hadden het getransporteerde geerfd van hun ouders Peter Gerard Verhoeven en Anna Maria Koolen. De erfdeling van de goederen van Peter Verhoeven en A.M. Koolen vond plaats op 16 december 1858. Er werd toen voor 7750 gulden aan onroerend goed en voor 1635 aan roerend goed gedeeld. De onroerende goederen waren onder andere 10 bunder, 14 roeden en 68 ellen land met huis, erf, schuur, bakhuis, tuin, boomgaard, bouw- en weiland,

schaar- en mastbos en heide. Op 9 januari 1815 wordt de erfenis gedeeld van Jan Michiel Koolen en Adriana Vromans. De erfgenamen zijn dan: Peter Koolen, bouwman te Loon op Zand; Michiel Koolen bouwman te Huijklom; Maria Koolen, particuliere te Udenhout; Gerardus van den Hurk, smid te Haaren als man van Cornelia Koolen en tenslotte Peter Gerard Verhoeven, bouwman te Udenhout als man van Anna Maria Koolen. Maria Koolen krijgt de boerderij op het Winkel toebedeeld. De hoeve wordt dan omschreven als een "huis nummer 196, met stal, schuur, schop, bakhuis, hof, groes, teulland en nieuwe erfe aan elkander op het Winkel groot 8 lopense 8 roeden". Het geheel was getaxeerd op 673 gulden. In het verpondingsboek van 1785 wordt de boerderij beschreven als een huis, schuur en schop met 10 1/4 lopense land, het is dan nog eigendom van Jan Michiel Koolen. Hij heeft het geerfd van zijn vader Miggiel Peter Coolen. Daarvoor is het afkomstig van Cornelis de Cort die het weer verkregen heeft van Peter Matthijs Geerts. Deze laatste is de stamvader van de familie Mathijssen die in deze streken nog veel voorkomt.

De woning [53] van de familie Bertens aan de Winkelsestraat 8 moet volgens het kadaster omstreeks 1867 gebouwd zijn. De in dat jaar nieuw opgetrokken boerderij verving waarschijnlijk de oude woning die aan de overzijde van de straat stond. In 1874 was de boerderij eigendom van Wilhelmina Martens, weduwe van Johannes Bertens en landbouwster te Berkel. Het was toen een huis van de negende klasse. De familie Bertens heeft de boerderij de eerste helft van deze eeuw niet zelf bewoond doch verhuurd aan onder andere de families Van de Staak, Oerlemans en Pijnappels-Oerlemans.

Naast de boerderij van de familie Bertens staat nog een klein landarbeiders huisje [54]. Het moet tussen 1832 en 1872 gebouwd zijn. Tot voor kort werd dit huisje bewoond door de familie Van der Steen. Vroeger woonde er Aart Melis en later Martinus van den Oetelaar met zijn gezin. Later woonde er hun zoon Pieter.

Op de plaats waar nu het kleine gerestaureerde huisje van de familie Donders staat, stonden in 1832 drie

kleine huisjes [55,56,57] alledrie in het bezit van Arnoldus van de Ven, van beroep dagloner. Het waren alledrie slechte huisjes van de dertiende klasse. Rond 1873 werden ze volgens het kadaster nog opgeknapt. Het eerste huisje was toen eigendom van Johannes van de Ven, van beroep dagloner, de andere twee huisjes waren eigendom van Adriaan Hendrik Vugts van beroep arbeider die ze kort te voren gekocht had van Wilhelmus Koolen minderjarige zoon van Jan Koolen en Ida van de Ven.

De recentelijk opnieuw opgebouwde boerderij [58] van Gerard de Jong wordt al enige generaties door die familie bewoond, namelijk door zijn vader Kees de Jong en zijn vrouw Anna van de Ven en daarvoor door zijn grootouders Adrianus de Jong en Johanna Maria de Laat. De familie de Jong had de boerderij op een openbare veiling gekocht van Lambertus van de Lee. Laatstgenoemde had de boerderij weer gekocht van de familie Martens. In 1874 was de boerderij onverdeeld eigendom van de minderjarige kinderen van wijlen Cornelis Martens en Hendrina Heijmans. Het was toen een boerderij van circa 13 bunder. De boerderij die gebouwd is van ijsselsteentjes is mogelijk achttiende eeuws of ouder en verbouwd in 1869 en 1923.

De boerderij [59] van de familie Bertens-Hamers, die thans naar de Gommelsestraat toe is gebouwd, stond voordat ze door brand verwoest werd met de voorzijde aan de Winkelsestraat. Tevoren hebben er nog de familie Bertens-van Wagenberg en Peerke de Jong gewoond. In 1873 is de hoeve in het bezit van Petronella Maas, weduwe van Laurens Vermeer. De hoeve bestond uit een huis van de achtste klasse en bijna 12 bunder grond. De boerderij was op 29 september 1798 in het bezit van de familie Vermeer gekomen. Op die datum krijgt Jan Laurens Vermeer, bierbrouwer in de Achthoeven te Udenhout, als man van Elisabeth van Strijthoven de boerderij in een erfdeling toebedeeld.

het Gommelen/de Gommelaar

Zowel de naam het Gommelaar als de Gommelsestraete komen al in 1419 voor in de Oisterwijkse protocollen. De naam

het Gommelen leeft nog steeds voort in de naam van een straat. In de negentiende eeuw stonden aan de Biezenmortelse kant van de Gommelsestraat geen huizen. Pas in 1915 werden er aan de oostzijde van de Gommelsestraat de eerste huizen gebouwd. Het eerste huis [60], dat thans beter bekend staat als 't Lempke is 1911 door de hiervoor al genoemde Aart Schellen gebouwd. Schellen die in 1911 nog op de Zandkant woonde betrok zelf het nieuwe huis. Na hem hebben nog de families Van Beurden-Van de Ven en Van Beurden-Pijnenburg het boerderijtje bewoond. Tegenwoordig is het pand tot een villa verbouwd. Het tweede huis [61] aan de Gommelsestraat, thans nummer 22, werd in 1915 gebouwd door Henricus Lommers en bestond uit een woning met drie vertrekken, een stal en een schuur. Het tweede huis [62] werd ook in 1915 naast dat van Lommers gebouwd door Adrianus van Laarhoven. Dit huis stond echter met de korte gevel naar de weg gebouwd. Na de familie Van Laarhoven is het huis ook nog bewoond door de families Verstralen en Van Keulen. Het huis is in de jaren zestig door Jo van Groenendaal afgebroken en vervangen door een nieuwe woning.

Behalve de naam van een straat herinnert ook de naam van een cafe aan het Gommelaar. Minstens ruim anderhalve eeuw wordt er in het huis [63] op de hoek van de Biezenmortelsestraat en de Gommelsestraat cafe gehouden. In 1832 is het cafe eigendom van Johannes Jan Lommers, van beroep kroeghouder. Als diens weduwe op 19 september 1833 overlijdt moet er aangifte gedaan worden voor de successiebelasting. De erfgenamen zijn dan Jan van beroep dagloner; Petronella getrouwd met de landbouwer Peter van Leijden en wonende te Drunen; Ida getrouwd met de kleermaker Cornelis van Rooij; Anna Maria getrouwd met Cornelis van Alphen wonende te Tilburg, en nog vijf minderjarige kinderen te weten Joannes, Adriaan, Hendrina, Maria en Adriana. De goederen die aangegeven worden zijn een huis en erf met tuin, boomgaard en enkele perceeltjes bouwland te Udenhout op 't Gommelen. Het huis dat hier aangegeven wordt, is waarschijnlijk hetzelfde als het huis, hof en aangelegen bos van in totaal vier lopense dat hij op 24 november 1808 van Adriaan Peter de Jong had gekocht. In 1874 is het geheel

eigendom van de erfgenamen van Jan Baptist de Rooij van beroep timmerman. Er hadden echter in 1847, 1852 en in 1866 verbouwingen plaatsgevonden zodat er in 1874 sprake is van een huis bestaande uit twee woningen en nog een apart huis met tuin (dit is waarschijnlijk de oude woning van de familie Felen).

Het cafe 't Gommelen is echter thans in het bezit van de nazaten van de cafehouder Francis de Weijer en zijn vrouw Adriana van Riel. Hun zoon Kiske (Johannes Cornelis) de Weijer met zijn vrouw Johanna Maria Verhoeven zette het cafe voort, nadien opgevolgd door Kiskes dochter Ciska en haar man Pietje Scheffers. Sedert enige jaren wordt het cafe al weer door de volgende generatie gedreven namelijk door Marian Scheffers en haar man Peter van Raak. De woning [64] van de familie Felen, die voorheen dezelfde eigenaars had als het cafe, werd de eerste helft van deze eeuw bewoond door Kees Schapendonk en zijn vrouw Joanna de Wit en later door Willem van Gestel en zijn vrouw Mijntje van den Langenberg. Nadien woonden er nog de familie Klijn-Oerlemans. Na de familie Klijn werd het oude huis nog enige tijd bewoond door Jan Felen die in de jaren zeventig het oude huis verving door een nieuwe woning.

IV. D'N BIEZENMORTEL

De boerderij [65] van Kees van Rijswijk draagt de naam "Hoeve de Mertel". Deze benaming is echter niet juist. Waarschijnlijk is men op deze verkeerde naam gekomen na raadpleging van een oude kaart uit de gemeenteatlas van J. Kuyper. In deze atlas is een kaartje van Udenhout omstreeks 1866 opgenomen. Op dit kaartje staat ter plaatse de naam Mertel vermeld. Deze naam is echter, samen met nog meer Udenhoutse toponiemen, onjuist. Mogelijk is Mertel een verschrijving van Muntel, naar de Munteltiende die ter plaatse geheven werd. Deze tiend lag ingeklemd tussen de Winkelsestraat en de Biezenmortelsestraat en ontleende zijn naam aan de familie Muntel die in de veertiende eeuw in Biezenmortel voorkwam. (Engbrecht Muntel pachtte de Hemelrijkse hoeve) De boerderij werd begin jaren twintig bewoond door Adriana van Laarhoven, weduwe van Kees Hamers en

haar enige dochter Mieke Hamers. Nadien boerde Miekės achterneef Jan van Rijswijk lange tijd op de boerderij. In de jaren zestig werd Jan van Rijswijk opgevolgd door zijn zoon Kees. De boerderij was in de negentiende eeuw in het bezit van de al eerder genoemde familie Van de Pas. De woning van deze hoeve was in 1843 afgebroken en in datzelfde jaar weer herbouwd. Het was blijkbaar een goed gebouwd huis omdat het in de boeken van het kadaster voorkomt als een huis van de achtste klasse (de zevende klasse was het hoogste in Biezenmortel). In 1913 zou de boerderij nogmaals herbouwd moeten worden, dit maal ten gevolge van een brand die de hoeve deels verwoestte. De boerderij was in 1815 in het bezit van de familie Van de Pas gekomen. In dat jaar koopt Cornelis Nicolaas van de Pas "een huijs nummer 264 met stal, schuur, schop, hof, groes en teulland van zes lopense in den Biezemortel". De verkoper was zijn zwager Jan Hendrik van Iersel rentenier te Udenhout. Cornelis van de Pas moest wel vijf vaten en vier kannen of 1/3 mud rogge in een meerdere pacht betalen aan de heer Van den Berg te 's Hertogenbosch.

De weduwe van Cornelis Nicolaas van Pas bezat nog twee hoeven in de nabijheid van de hier besproken hoeve. De eerste [66] (die rond 1850 is afgebroken) stond tegenover de huidige woning van Rene Mallens. De tweede [67] was een boerderij die stond ten westen van de moderne woning van de familie Heijmans. De boerderij was later eigendom van de familie Smeijers uit Berkel. Twintigste eeuwse bewoners van dit huis waren onder andere de families Schapendonk en Van Treek. De laatste eigenaar was Peer Heijmans. De woning zal tussen 1920 en 1950 zijn afgebroken/afgebrand. De schuur die bij het huis hoorde is iets langer blijven staan.

De boerderij [68] van de familie Van Rooij is in 1914 gebouwd.

Ze staat op de plaats van een oudere boerderij die gesloopt is om plaats te maken voor de nieuwe hoeve. Het oude schop is echter blijven staan. De oude boerderij was rond 1856 gebouwd door Jan Thomaszn van Rijswijk. Dertig jaar later verkopen Adriaan Nicolaas de Lepper als man van Gerardina Thomasdr. van Rijswijk en Johannes van de Nostrum twee huizen met erf aan Martinus van

Haaren. Het betreft hier nog het oude huis en nog een huis dat stond op een perceel weiland tussen de woning van Jos Scheffers en de boerderij van Jan van Rooij. De boerderij thans bewoond door Jan van Rooij is gebouwd in opdracht van eerdergenoemde Martinus van Haaren en zijn vrouw Johanna Maria (Han) van de Ven. Dit echtpaar had een dochter genaamd Cornelia van Haaren die trouwde met Cobus Verhoeven van de Houtsestraat. Het echtpaar vestigde zich op de nieuwe boerderij in Biezenmortel. Het huwelijk duurde echter maar kort is op te maken het begraafboek van het Biezenmortelse kerkhof. De tekst luidt: "Cornelia van Haaren, echtgenote van Jacobus Verhoeven, overleden te Biezenmortel op 5 december 1922 en werd den negenden d.o.v. begraven op het R.K. kerkhof der eerwaarde Paters Kapucijnen te Biezenmortel-Udenhout. Tegelijk met de moeder en in hetzelfde graf is ter aarde besteld het kind (een zoontje F.S.) van Jacobus Verhoeven en Corn. van Haaren dat na den dood der moeder per Sectionem caesaream (de keizersnede F.S.) werd ter wereld gebracht en gedoopt door Dr. Lobach geneesheer te Udenhout". Cornelia van Haaren heeft op de dag van haar overlijden op de valreep nog haar testament gemaakt. Het testament is echter niet meer ondertekent door de testatrice omdat zij "wegens beving harer rechterhand verhinderd was harer naam te teekenen". Cobus Verhoeven hertrouwde twee jaar later met Hanneke Bruurs uit Moergestel. Het echtpaar was echter nog kinderloos toen Cobus Verhoeven op 10 mei 1929 overleed. De weduwe bleef achter met haar mans schoonmoeder en hertrouwde pas na diens overlijden met Franciscus Jacobus (Kupke) van Rooij van Vijfhuizen in Tilburg. Kupke was een neef van Hannekes eerste echtgenoot en al 47 jaar oud toen hij in 1932 trouwde. In 1934 werd hun eerste kind geboren en in 1936 werd Kupke op 51-jarige leeftijd nog de trotse vader van zijn dochttertje Corry.

De woning [69] van de familie Verkooijen is van na de oorlog. De boerderij die hier vanouds stond is in de oorlogsjaren door de bezetter in brand gestoken. De boerderij werd toen bewoond door Bart van den Brand en zijn gezin. Tevoren woonde er de vader van Bart, Hendrikus van den Brand en zijn vrouw Francijna van der Loo. Aan het einde van de vorige eeuw was het

boerderijtje in het bezit van Hendrik Verhoeven. Hij had het geerfd van de weduwe van Adriaan Verhoeven. Er was toen niet veel grond bij, ongeveer 1 1/4 bunder. De boerderijen aan de noordzijde van de Biezenmortelsestraat waren haast allen van beperkte omvang. De gronden aan die kant van de straat waren in de vorige eeuw voornamelijk nog in gebruik als schaarbos.

Ook de volgende boerderij [70] aan de noordkant van de Biezenmortelsestraat was een keuterboerderijtje. De hoeve was bijna drie bunder groot. De hoeve die ik hier bedoel is in de jaren '60-'70 verbouwd tot burgerwoning en wordt thans bewoond door de familie Van Veldhoven. Voor de verbouwing werd de woning bewoond door de families Van Laak, Hamers, Schapendonk en De Groot, die het boerderijtje huurden van Christina Versteijnen. Christina Versteijnen was het boerderijtje aangekomen uit de erfenis van haar oom Adrianus en tante Adriana Versteijnen. Broer en zuster Versteijnen hadden het waarschijnlijk in 1910 gekocht van Adriaan van de Ven en zijn vrouw Wilhelmina Brekelmans. In de vorige eeuw was de hoeve eigendom van de familie Simons. In 1873 was het boerderijtje eigendom van Adriaan Simons. Hij had het in 1823 bij een openbare veiling gekocht uit de boedel van heer en meester Hendricus Josephus Kleijneveld (zie de Slijkhoef)

De boerderij werd toen omschreven als "een huis, hof teel- en wieland, staande en gelegen onder Udenhout, omplant met schaarhout, 27 eiken- en andere opgaande boomen, genaamd de kleine koeweide, gequoteerd nummer 266, groot 1 bunder, 36 roeden en 38 ellen". Genoemde Adriaan Simons was in 1823 reeds de huurder van de hoeve voor twintig gulden per jaar.

Ook de boerderij [71] aan de overkant van de straat was niet meer dan een keuterboerderijtje. In 1857 was er nog geen twee bunder grond bij. Het huisje is dan in het bezit van Gerardina van Rijswijk weduwe van A.N. de Lepper, landbouwster te Helvoirt. De boerderij was afkomstig van de familie Van Rijswijk. Thomas Jan van Rijswijk had het op 5 augustus 1817 gekocht van Johannes Jan van Broekhoven, schoenmaker te Udenhout. De

boerderij wordt dan omschreven als: "een bouwmanshuizinge met stal nummer 267 gelegen in den Biesemortel". Het huis grenst ten oosten aan een "mistweg of rijweg". Na de familie Van Rijswijk is het boerderijtje nog bewoond geweest door de families Kruisen, Van Laak, Timmermans en Verhoeven. Thans wordt het huis bewoond door mevrouw Verheugen.

De "mist- of rijweg" die bij de vorige boerderij genoemd werd is thans de oprijlaan naar de boerderij [72] van de familie Van Hulten-Burgmans. De ouders van de huidige eigenaresse, Christianus Adrianus (Janus) Burgmans en zijn vrouw Maria Christina Wilhelmina (Marie) Versteijnen trouwden in bij de ongehuwde Adriaan Versteijnen en zijn eveneens vrijgezelle zuster Adriana Versteijnen. Deze boerderij is samen met het bijbehorende karschop een van de oudere boerderijen van Biezenmortel. In 1864 is het huis ingedeeld in de hoogste klasse van het kadaster, het moet dus een kwalitatief goed huis zijn geweest. In 1873 is de boerderij eigendom van de overgrootvader van de huidige eigenaresse, Christiaan Verstijnen. Christiaan Verstijnen was twee maal gehuwd. De tweede keer met Maria Verhoeven dochter van Peter Gerard Verhoeven (zie de boerderij [52] van het Winkel) en Anna Maria Koolen. Uit dit huwelijk stamt ook Peter Verstijnen, de grootvader van Toon Verstijnen van het Winkel. De eerste keer is Christiaan Verstijnen gehuwd met Wilhelmina Verhoeven, die overleed bij de geboorte van hun derde kind. Zij was een dochter van Jacobus Verhoeven en Maria Heijmans. Als we de rijke erfdeling van dit echtpaar in 1870 bekijken zien we dat de boerderij van Christiaan Verstijnen aan de Biezenmortelsestraat uit deze erfenis afkomstig moet zijn. Het echtpaar Verhoeven-Heijmans heeft een groot deel van hun bezittingen verworven uit erfenissen. Zo vond op 29 januari 1829 de erfdeling plaats van hun oom Geert Heijmans en zijn vrouw Adriana Bertens en deelde het echtpaar mee in de erfenis van hun suikeroompjes Martinus en Cornelis Heijmans. Uit de erfenis van de laatstgenoemde Cornelis Heijmans is de boerderij aan de Biezenmortelsestraat afkomstig. In 1800 had Cornelis de boerderij geerfd van zijn ouders Hendrik Heijmans en Catelijn Cornelis van Laarhoven. Het gaat

daarin om "een huijs, schuur, schop met tien lopense gelegen in den Biesmortel".

de Vorsselaar

De boerderij die ik nu wil bespreken is waarschijnlijk de belangrijkste boerderij van Biezenmortel geweest. Het betreft de hoeve de Vorsselaar [73]. De middeleeuwse geschiedenis van de Vorsselaar is reeds beschreven in hoofdstuk 2. Hier de achttiende en negentiende eeuw. Op het grondgebied van de Vorsselaar stonden aan het begin van deze eeuw twee boerderijen. De boerderijen zijn thans gelegen aan de Capucijnenstraat. De eerste is de boerderij die thans bewoond wordt door de familie Smans. Deze boerderij heeft thans het adres Capucijnenstraat 3. In 1867 was deze boerderij eigendom van Wilhelmina Martens, weduwe van Martinus Robben. Ze bezat toen een hoeve bestaande uit een huis van de achtste klasse, met schuur en ruim zes en een halve bunder land. Wilhelmina Martens had de hoeve geerfd van haar vader Willem Willemszoon Martens. Diens moeder, Cornelia Adriaan Vugts, weduwe van Willem Corneliszoon Martens had de Vorsselaar in 1809 voor 7000 gulden gekocht. Uit de koopakte blijkt dat we hier met een zeer belangrijk goed te maken hebben. De hoeve wordt dan als volgt omschreven: "het al oud adelijk huijs genaamd Vorsselaar, nummer 268, met stal, schuur, schop, bakhuijs, hof, boomgaard, akker- en weijland, broek en heij, straatselvelden met opgaande bomen en houtgewassen. De verkoop vindt op enkele condities plaats:

- de opgaande bomen zijn door de verkopers gereserveerd en reeds verkocht om gekapt te worden;
- de koopster moet gedogen dat op de hoeve jaarlijks op de eerste mei een chijns in ontvangst wordt genomen door de heer Carel Storm van 's-Gravensande of gemachtigde;
- de verkopers hadden een perceel land genaamd de Rieting over de (Biezenmortelse)straat verpacht aan Peter van de Meer, die er een opstal op geplaatst had en het in gebruik had als hof. Peter van de Meer zal het perceel op 1 mei 1810 vrij van opstal opleveren en tot deze datum zal de koopster hem moeten gedogen;

- de verkopers reserveren ook de 426 eikebomen die staan aan de laan om ze de eerste vier komende jaren te mogen verkopen of kappen. Met de laan of dreef is hier de huidige Capucijnenstraat bedoeld.

De verkopers van het goed de Vorsselaar zijn de minderjarige kinderen van de heer Jacob Kien en vrouwe Elisabeth Hester van Adrichem. Jacob Kien was ontvanger van de landsverpondingen en bovendien raadslid en schepen van Den Bosch. De minderjarigen worden mede vertegenwoordigd door heer en meester Hendrik Albert van Adrichem, procureur-generaal des konings bij het departementaal gerechtshof van Brussel en meester Nicolaas Kien deken van het kapittel St Jan te Utrecht. Jacob Kien had samen met een bevriende zakenrelatie Willem Blonket in 1797 de Vorsselaar gekocht van Cornelis van Heusden. Deze laatste had 3/4 van de Vorsselaar in 1764 gekocht van Balthazar Holtacker "cannonnick te Munster Bilsen in den lande van Luijk". De Vorsselaar wordt dan omschreven als een hoeve lands bestaande uit "een huijs, schuur, schop, bakhuijs, akker- en teullanden, weij, broek, heij en strooyselvelden samen groot 104 lopense". De koopsom bedraagt dan 3000 gulden. Balthazar Holtacker verkocht behalve zijn deel in de hoeve de Vorsselaar in 1764 ook zijn cijnsboek uit de Vorsselaar. Dit cijnsboek wordt omschreven als een "gewinchijnsboek genaamd het cijnsboek van Malois of Heerenthals ook genaamd het chijnsboek van het leenhof van Vorselaar geheven wordende in den Udenhout uit gronden aldaar en onder Oisterwijk". Holtacker had het cijnsboek en de hoeve gekocht van de familie Doncquers uit Den Bosch. De Vorsselaar was eigendom van de twee dochters van Melchior Doncquers en zijn vrouw Margaretha van Zutphen. De oudste dochter was Adriana Elisabeth, "geestelijke dochter te 's Hertogenbosch" en de andere dochter was Maria Angelina die trouwde met de ridder Meester Victor van Beughem. Mr. Van Beughem was advocaat in Den Bosch en later ordinaris-gecommitteerde der staten van Brabant in Den Haag. Nadat Mr. van Beughem op 5 oktober 1715 was overleden hertrouwde zijn weduwe met de Antwerpenaar Bruno Gijsels. Toen Maria Angelina op 18 augustus 1741 overleed had ze echter uit beide huwelijken geen nakomelingen.

De Vorsselaar is de laatste decennia nog bewoond geweest door Henricus Verhoeven en zijn vrouw Johanna Vuchts,

Frans en Marie van Esch-Van de Pas en in de jaren tachtig nog door de familie Van Kempen die er een kruidenierszaak in begon.

De tweede boerderij die op het grondgebied van de oude Vorsselaar staat wordt thans bewoond door Kees van de Pas en voorheen door zijn vader Piet en grootvader Martinus. Deze boerderij [74] is echter van jongere datum. Het tegenwoordige huis dateert van 1916. In dat jaar brandde namelijk de oude boerderij af, die omstreeks 1867 door Martinus en Gerardus Martens was gebouwd. Martinus en Gerardus waren broers van Wilhelmina Martens welke laatste de oude hoeve van de Vorsselaar bewoonde.

de Slijkhoef

De boerderij [75] die tot begin jaren '80 aan de Biezenmortelsestraat ter plaatse van de nieuwe woning van de familie Huijben stond werd vanouds de Slijkhoef genoemd. Voordat de familie Huijben de Slijkhoef kocht was de hoeve eigendom van de familie Rombouts-Verouden. De familie Verouden verhuurde de Slijkhoef onder andere aan de families Van de Ven en Van den Bersselaar. De Slijkhoef stond op de rijksmonumentenlijst en werd beschouwd als de oudste boerderij van Biezenmortel. Op de monumentenlijst wordt de boerderij achttiende eeuws genoemd. In 1875 was de Slijkhoef eigendom van Peter van de Pas, landbouwer te Berkel. Hij had de hoeve geerfd van zijn ouders Nicolaas van de Pas en Helena Martens. Toen Nicolaas van de Pas de hoeve bezat bestond ze uit een woning van de achtste klasse en ruim 20 bunder grond. Nicolaas van de Pas had de hoeve in 1849 geerfd van zijn moeder, de hiervoor al zo vaak genoemde Maria Anna van Strijdhoven, weduwe van Cornelis Nicolaas van de Pas. De weduwe zal de Slijkhoef niet zelf bewoond hebben maar verhuurd hebben. Van 1846 tot 1854 werd de Slijkhoef gehuurd door Peter van den Boer en zijn vrouw Maria Bergmans. Hun zoon Jan zal later bekendheid krijgen als frater Andreas.

De familie Van de Pas heeft de Slijkhoef in 1823 gekocht uit de boedel van heer en meester Hendricus Josephus Kleijneveld als man van vrouwe Catharina van Ceulen. Dit

echtpaar bezat behalve deze hoeve nog boerderijen op de Zandkant, voor op het Winkel en in den Biezenmortel. De Slijkhoef wordt in 1823 omschreven als: "eene hoeve gelegen onder Udenhout, genaamd den Biezenmortel, gequoteerd nummer 271, bestaande in een huis, schuur, schop, varkenskot, bakhuis, aanglag, hof, boomgaard en teelland, genaamd den Huisakker, groot 1 bunder 5 roeden, 41 ellen". Daarna volgt een opsomming van de percelen grond die tevens bij de Slijkhoef hoorden. Twee percelen weiland die tot de koop behoorden werden respectievelijk de eerste en de tweede Slijksche weide genoemd. Volgens overlevering schijnt de omgeving van deze hoeve inderdaad zeer modderig te zijn. Vrouwe Catharina van Ceulen had de hoeve geerfd van haar vader, Johannes van Ceulen die het gekocht had van de erfgenamen van Sinjeur Johan de Vien. Deze laatste mocht zich ook eigenaar noemen van de kleine Strijdhoeft in Udenhout.

De boerderij [76] van de familie Kuipers, tegenover de Slijkhoef, is nog niet zo oud. In 1872 stond op deze plaats geen woning. In 1845 was echter op deze plaats wel een boerderij gebouwd. Het was een huis van de achtste klasse. De eigenaar was destijds Theophile Francois Lemire, van beroep landmeter. Theophile Lemire was via zijn huwelijk met Wilhelmina Elizabeth Joanna van Franckenberg en Proschlitz ook al eigenaar geworden van kasteel de Strijdhoeft in Udenhout. Het huis van 1845 moet dus voor 1872 al weer zijn afgebroken of afgebrand. Later is er blijkbaar weer een nieuw huis gebouwd. Dat huis zal dan gesplitst zijn in twee woningen waarvan dat van de familie Kuipers tevoren werd bewoond door Frans Dekkers en zijn vrouw Antonia Brok en de andere woning door Adrianus van Nieuwburg en zijn vrouw Anna Maria van Esch.

Deze personen worden ook vermeld in de catalogus van de openbare verkoop van bezittingen van de familie Le Mire in 1922. Het boerderijtje wordt dan omschreven als: "een vruchtbaar boerderijtje, bestaande uit een hecht en sterk gebouwde landbouwerswoning met schop, erf, tuin, bouw- en weiland, schaarbosschen met opgaande boomen, samen groot ongeveer 5.11.65 Ha. Het boerderijtje was koop 8 van het landgoed "De Baronsvelden". Dit landgoed

bestond uit een brede strook grond lopende van de Biezenmortelsestraat tot aan de zandkant. Op de zandkant stond dan de andere boerderij die de Le Mires later gekocht hadden. Deze boerderij, het oude molenaarshuis, is reeds besproken onder nummer 7.

De boerderij [77] die thans bewoond wordt door Kees Brekelmans is volgens de opgave in het kadaster rond 1876 gebouwd. De hoeve was toen eigendom van Willem van Laarhoven van beroep bouwman. De woning van voor 1876 was meer naar achter gebouwd. De nieuwe boerderij werd meer richting de straat gebouwd. De hoeve was hem aangekomen van zijn moeder Adriana van Iersel, weduwe van Johannes van Laarhoven. Het betrof hier een kleine boerderij; er was slechts vier bunder land bij. De familie Brekelmans had de boerderij geerfd van Janus Vugts en diens twee zusters.

de Heilige Geesthoeve in den Biesenmortel

De boerderij [78] aan de overkant van de straat was in tegenstelling tot de vorige boerderij van flinke omvang. De oorspronkelijke hoeve is laatst bewoond geweest door C. de Jong en Marinus Schapendonk. Hij huurde de hoeve van Willem Smolders. Laatstgenoemde vraagt in 1925 een vergunning aan om een nieuwe woning te mogen bouwen. Dit nieuwe huis [79] is later geerfd door zijn dochter Anneke die trouwde met Jan van den Bijgaart. Een zoon van Willem Smolders, Sjef, kreeg de oude hoeve. Sjef ging echter niet in de oude hoeve wonen, hij sloopte het huis en bouwde op de grond een nieuwe boerderij. In 1854 bestond de oude hoeve uit een huis van de negende klasse, een schuur en circa 24 1/2 bunder grond. De hoeve was toen onverdeeld eigendom van Johanna, Adriana en Johannes Willems allen landbouwers. De familie Willems was sinds 1795 eigenaar van de hoeve. In dat jaar werd de hoeve door Jan Herme Wijgaers verkocht aan Jan Peter Willems. De vader van Jan Herme Wijgaers, Cornelis Weijgaers notaris en procureur te 's-Hertogenbosch, had de hoeve in 1763 gekocht. Op 23 november van dat jaar verkoopt Jan Bouvier, rentmeester van het Godshuis genaamd de Heilige Geest, namelijk twee grote hoeven. Een op het Hooghout en de hier besproken

hoeve. De hoeve wordt dan als volgt omschreven: "een hoeve en landerijen met zijn potinge houtwassen en geregtighe in den Biesenmortel bestaande in een woonhuijs, schuur, schop, varkenskooij, bakhuijs, leedig huijs, hof, boomgaard en aangelegen erfenissen en teulland alle aan elkandere". De hoeve is bij de verkoop in gebruik bij de weduwe van Jan Daniels van Zon. De verkoopakte vermeldt ook nog dat het godshuis de hoeve voor onheugelijke tijden aangekomen is en "bij het selve vreedig beseten" is. Cornelis Weijgaers betaalt voor de hoeve ruim 5410 gulden. Het "leedig huijs" waarover in bovengenoemde verkoopakte wordt gesproken is mogelijk hetzelfde huisje [80] dat in de jaren vijftig van deze eeuw is afgebrand. Het huisje was eigendom van de familie Oerlemans-Storimans die het onder andere verhuurde aan de families Van de Nostrum, Van Breugel en Maas.

De boerderij [81] op de hoek van de Biezenmortelsestraat/Roeltjesdijk wordt thans bewoond door de weduwe Brekelmans-Denissen. In 1873 is er volgens het kadaster sprake van een huis, erf en schuur dat toen in het bezit was van Hendrik Bertens c.s. De hoeve was de eeuwen tevoren al die tijd in het bezit van de familie Van Iersel geweest. In 1866 was Martien van Iersel eigenaar. In 1858 was de boerderij eigendom van zijn ooms Adriaan en Joost van Iersel, werklieden te Berkel, en daarvoor Martiens grootvader Willem van Iersel. Deze Willem van Iersel was een zoon van Adriaan Willem van Iersel en Marie Cornelis Witlox. Adriaan van Iersel heeft de hoeve in 1732 geerfd van zijn ouders Willem van Iersel en Adriaantje Coolen. De hoeve wordt dan omschreven als een "huijs, schuur, schop, verkenkooij, bakhuijs en aanglegen hof en weij groot zeven lopense". De familie Van Iersel was vanouds al gegoed in de buurt van de Roeltjesdijk. Reeds in 1565 bezit een Van Iersel een boerderij in den Biesmortel.

Het huis [82] dat achter in de sticht genaamd de Roeltjesdijk staat zal omstreeks 1849 gebouwd zijn. Tegenwoordig woont er de familie Maas. Zij hebben het gekocht van Bart van Leijden. Deze was gehuwd met Drika Habraken en tevoren met Anna Cornelia de Wit. Barts

schoonouders Hannes de Wit en Johanna Stokkermans bewoonden het huisje rond de eeuwwisseling.

Tegenover het pand van de firma Van Iersel, stond tot begin jaren tachtig de boerderij [83] van de familie Verlouw-Berkelmans. De boerderij is in door brand geheel verwoest en nadien niet meer herbouwd. De toenmalige eigenaar was de familie Buijs-Robben. De familie Buijs verhuurde de boerderij eerst aan Frans Berkelmans en later aan diens schoonzoon Jan Verlouw.

Ook de boerderij [84] waar nu de firma Van Iersel is gevestigd was in 1874 in het bezit van de reeds hiervoor genoemde Martinus van Iersel. In 1908 vraagt zijn weduwe een bouwvergunning aan voor een nieuwe stal aan het bestaande woonhuis. Vier jaar later wordt ook het woongedeelte vervangen. Dan woont er inmiddels Martinus' zoon Adri. In 1858 was de boerderij eigendom van Martiens vader Jan van Iersel terwijl er een levenslang vruchtgebruik op gevestigd was ten behoeve van de twee broers van Jan van Iersel, Adriaan en Joost van Iersel. Deze twee broers hadden de boerderij in 1834 gekocht van de weduwe van Cornelis Francis van de Pas. De boerderij was toen circa 18 bunder groot. De hoeve was toen reeds minstens 90 jaar in het bezit van de familie Van de Pas. Voordat de firma Van Iersel in het pand gevestigd werd boerde er Janus van Iersel. Janus verkreeg deze boerderij van zijn oom Adri van Iersel die voor zichzelf naast de boerderij een nieuwe woning bouwde, thans Biezenmortelsestraat 55. Achter het pand van de firma Van Iersel werd volgens dhr. C. Coppens uit Helvoirt eind vorige eeuw door Martinus van Iersel een veldoven/steenfabriek geëxploiteerd. De arbeiders van deze steenoven kwamen te voet uit Vlijmen en Nieuwkuijk en verdienden volgens overlevering op een dag zestig cent en 's avonds twee borden boekweitpap.

De boerderij [85] van Toon Pijnenborg ligt aan een steeg die van de Biezenmortelsestraat naar het Hooghout loopt. Ook Christ Pijnenborg, de vader van de huidige eigenaar, boerde reeds op deze boerderij. Voor hem woonde er de familie Bronner-Smolders. De familie Bronner volgde de familie Van Geel op die we ook al tegenkwamen op het

Hooghout. De hoeve was in 1848 eigendom van de al eerder genoemde Jan Peter Willems. De hoeve was toen circa vijftien bunder groot. Hij had de boerderij gekocht van de weduwe van Andries van den Bosch. Andries van den Bosch had de hoeve op zijn beurt in 1798 geerfd van Judith Gijsbert Bax weduwe van Francis Andries van den Bosch. De hoeve bestond toen volgens het verpondingboek van 1785 uit onder andere een "huis, schuur, schop, de broekvelden de Reijt en de Meus, de akkers de Middellakker, 't Gelith, den Vossenacker, het Clappenschoor, de Helacker, de Stert, het Drieske en de Korte Ruggen".

Van den Bosch heeft de hoeve waarschijnlijk gekocht van Wijnant Jan Verhoeven. De vader van laatstgenoemde, Jan Peter Verhoeven wordt in 1704 al eigenaar genoemd van de hier besproken hoeve.

De thans van gele stenen opgetrokken boerderij [86] wordt nu bewoond door de familie Verhoeven. De hoeve is reeds vele generaties eigendom van de familie Verhoeven. In 1873 was de hoeve onverdeeld eigendom van Cornelis, Johannes, Elisabeth en Petronella Verhoeven allen landbouwers te Helvoirt en kinderen van Gerard Nicolaas Verhoeven. De hoeve was toen volgens het kadaster tussen de zeven en negen bunder groot. Gerard Verhoeven had de hoeve in 1810 bij deling met zijn broers en zusters verkregen. In 1784 vond namelijk de erfdeling plaats van Gerards grootvader Peter Adriaan Verhoeven. In deze deling werd de hier besproken boerderij toebedeelt aan de toen nog onmondige kinderen van wijlen Nicolaas Peter Verhoeven en Antonetta Francis van de Pasch. Er wordt dan gesproken van "een huijs, schuur, schop, varkenskooij, hof, boomgaard, weijde daarnevens groot vier lopense in den Biesmortel". Peter Adriaan Verhoeven heeft de hoeve tussen 1704 en 1745 gekocht van Adriaan Claas Willemse.

De boerderij [87] thans bewoond wordt door de Jan Scheffers en zijn gezin is tevoren altijd eigendom geweest van de familie Van Iersel. De laatste Van Iersel die de boerderij bewoonde was Jan van Iersel met zijn vrouw Kee Kemps. Het huidige pand is in 1923 gebouwd door Johannes (Hannes) van Iersel, de vader van Jan van

Iersel. In 1874 was Hannes' vader Martinus van Iersel (zie boerderij [82]) nog eigenaar. In 1792 was de hoeve eigendom van de zes onmondige kinderen van Geert Cornelis van Iersel en Josijna van Rijswijk. Die kinderen hadden in dat jaar een "huijs, schop paardestal en hof in den Biesmortel" gekocht van de erfgenamen van Jan Adriaan Marcelisse en Maria Jacob Willemse.

De laatste boerderij [88] die ik wil bespreken wordt thans bewoond door Paul Oerlemans en eerder door Tinus Oerlemans. De familie Oerlemans had het boerderijtje in 1932/1933 gekocht van de weduwe Coppens-Van Iersel. Deze weduwe woonde toen al aan de overkant van de straat en verhuurde het hier besproken boerderijtje aan Jan Timmermans en zijn vrouw Mie Schellekens. Het boerderijtje is de oude molenaarswoning van de korenmolen de Krankentroost die eerder in dit hoofdstuk besproken is. Toen in 1885 de molen van de Zandkant naar de Biezenmortelsestraat verplaatst is zal tevens een nieuw molenaarshuis gebouwd zijn. De Zandkantse molen zou volgens familieoverlevering naar de Biezenmortelsestraat verplaatst zijn omdat deze straat beter berijdbaar was dan de Zandkantseweg. De toenmalige molenaar was Christ Hendriks, man van Johanna van Iersel, die een dochter was van Martinus van Iersel. Laatstgenoemde Van Iersel boerde op de boerderij waar thans de firma Van Iersel is gevestigd. De grond waarop het molenhuis en de molen gebouwd werden hoorden bij de boerderij van Martinus van Iersel.

HET CAPUCIJNENKLOOSTER

door Frans van Iersel

Rond het jaar 1920 deed zich in de buurten 't Winkel en Biezenmortel een gebeurtenis voor die van historisch belang is geweest. Midden in de akkers tussen deze buurtschappen werd een klooster met een kerk gebouwd. Vanaf dat moment heeft de ontwikkeling van de gemeenschap van Biezenmortel zich voltrokken rondom het klooster.

In deze bijdrage wordt de bouw van het klooster met kerk beschreven met als afgeleide daarvan de bouw van het Derde-Ordehuis. Het geraadpleegde historische materiaal is alleen onderzocht op zakelijke gegevens; personen die in het klooster woonden en werkten, blijven zoveel mogelijk buiten deze verhandeling.

I. DE VOORGESCHIEDENIS

I.1. behoefte aan een kerk in Biezenmortel

Het capucijnenklooster van Biezenmortel werd in de jaren 1919 en 1920 gebouwd. Het besluit om in Udenhout te gaan bouwen heeft een interessante voorgeschiedenis. In een notedop volgt hierna het langdurige proces van onderhandelen, beslissen, reacties uit de gemeenschap en uiteindelijk de definitieve keuze van de bouwplaats.

In de eerste jaren van de twintigste eeuw ontstonden in Midden-Brabant op diverse plaatsen parochiekerken in kleinere katholieke gemeenschappen. Ook in de buurtschappen Biezenmortel en 't Winkel ontstond toen de behoefte aan een eigen parochiekerk, omdat de afstanden naar de kerk van Udenhout erg groot waren. Daarnaast kwamen ook in deze gemeente goed berijdbare wegen praktisch niet voor. De bewoners ervaarden vooral in de donkere winterse dagen hoe lastig het was om een bezoek te brengen aan de kerk, de scholen, de kruidenier en andere dorpswinkels.

Meerdere malen hadden de bewoners van beide buurtschappen bij de bisschop aangeklopt en daarbij aangedrongen mee te werken aan de stichting van een parochie geleid door wereldgeestelijken. Maar voor het bouwen van een kerk is naast een goed gevulde geldbuidel ook bouwgrond nodig. En dat was vroeger ook een probleem.

Door toevallige contacten met de orde van de paters capucijnen leken de tijden gunstig voor Biezenmortel. Deze

orde bezat al enige kloosters in de provincie Noord-Brabant, zoals een klooster met een klein-seminarie te Langeweg nabij Zevenbergen. Dat gebouw was in 1919 voor de tweede maal uitgebreid. In 1909 was de krappe behuizing, waarmee men het tot dan toe had moeten stellen, vervangen door een groot ruim gebouw dat, naar men toen meende, voor een lange toekomst aan alle eisen zou voldoen. Maar het aantal leerlingen nam in korte tijd zozeer toe dat reeds in 1917 een vleugel moest worden toegevoegd.

Bij een snelle groei van het klein-seminarie zou ook het groot-seminarie snel te klein worden. In 1918 werd het aantal novicen, waarop de capucijnen de komende tijd moesten rekenen, geschat op een jaarlijks gemiddelde van vijftien. Het noviciaat was in die tijd gevestigd in het klooster te Tilburg. Evenwel, de filosofiestudie moest worden gevolgd te Helmond en de theologiestudie te 's-Hertogenbosch. Vooral in Helmond en Den Bosch kampte de orde met ruimtegebrek. Daarom zocht men al enkele jaren naar een betere voorziening, ofwel door beide kloosters uit te breiden, ofwel door de studie onder te brengen in een nieuw klooster dat geheel aan de behoeften van de priesteropleiding zou zijn aangepast.

Het klein-seminarie te Langeweg zat vanwege de oorlogsjaren (1914-1918) en vanwege de noodzakelijke nieuwbouw flink in de financiële zorgen. Ook pater Constantinus, leraar aan het klein-seminarie, droeg zijn steentje bij aan het lenigen van de financiële nood in de vorm van bedeltochten door de provincie. Pater Gentilis Aster heeft deze omzwervingen tot aan het daadwerkelijke begin van de bouw opgetekend in het afscheidsboekje 'B19, de eerste schop in de grond'.

Op een goede dag werd pater Constantinus verwezen naar ene Willem van Iersel te Udenhout, daar bekend als 'meneer Willem' en 'Gouden Willem'. Deze zoon, enig kind van de oud-burgemeester van Udenhout, was een vrijgezel, die zeer rijk was en veel aan liefdadigheid deed. Hij woonde in Udenhout in het herenhuis tegenover het raadhuis aan het adres Schoorstraat 2.

Op een dag dat pater Constantinus met de trein langs Udenhout reist, stapt hij uit op het Udenhoutse station, zoekt het huis van zijn hopelijke weldoener op en belt onaangediend aan. Een dienstbode doet open. Zij laat de pater in de gang wachten en gaat de kamer binnen om haar meester te waarschuwen. Door de deur hoort de pater hem mompelen: "Er lopen tegenwoordig zoveel onbetrouwbare sujetten rond in paterskleren. Ik zal wel eens gaan kijken." Maar nauwelijks heeft hij zijn bezoeker gezien of hij zegt: "Nee, jij bent een echte, jij hebt een eerlijk gezicht."

De pater mag binnenkomen en vertellen wat hem op het hart ligt. Willem van Iersel luistert aandachtig, haalt zijn beide huishoudsters binnen en roept enthousiast: "Ons gebed is verhoord!" Het drietal blijkt juist de rozenkrans te hebben gebeden met een bijzondere intentie. Van Iersel had namelijk de gewoonte om jaarlijks een buitenlandse reis te maken en dat was vanwege de oorlogsjaren al enkele keren onmogelijk geweest. Het uitgespaarde geld wilde hij nu

besteden aan een goed doel. Alvorens de beslissing te nemen had hij de rozenkrans gebeden om verlichting van boven. De onbekende pater die hem de nood van Langeweg klaagde, beschouwt hij als een rechtstreekse vingerwijzing van boven.

Willem van Iersel besluit dus zijn opgespaarde vakantiegelden te besteden aan studiebeurzen voor studenten van het klein-seminarie te Langeweg. Vanaf dat moment is pater Constantinus bovendien de huisvriend en de vertrouwensman van Van Iersel. Hij kan er altijd binnenvallen.

In de herfst van 1918 is de pater weer op bezoek. Dan vertelt Willem van Iersel dat hij in Helvoirt op 't Laar een hoeve bezit ter grootte van 25 hectare. Deze hoeve, net buiten de gemeentegrens van Udenhout, had hij willen schenken aan de paters van S.V.D. te Uden. Voluit geschreven staat S.V.D. voor Societas Verbi Divini; vrij vertaald betekent dat Congregatie van het Goddelijk Woord. Het moederhuis van deze paters stond tot het eind van de oorlog in Uden. Deze orde had al enige tijd plannen voor de bouw van een nieuw missiehuis.

Op het aanbod van Van Iersel hadden de paters met de nodige plichtplegingen geantwoord, dat ze liever in Utrecht wilden bouwen. Ze wisten met het aanbod niet goed raad. Maar Van Iersel berustte in de vriendelijke afwijzing.

Nu de paters van S.V.D. zijn afgehaakt, is Van Iersel weer vrij om een andere bestemming te geven aan de hoeve te Helvoirt. Pater Constantinus luistert aandachtig, knikt begrijpend, maar denkt onmiddellijk aan de wens van een nieuw klooster voor de paters capucijnen.

Op 21 oktober van dat jaar schrijft pater Constantinus aan zijn overste dat Willem van Iersel een hoeve onder Helvoirt had willen weggeven en dat het misschien de oplossing kon zijn voor een studiehuis voor de orde. En hij schrijft: "Zou u erop willen ingaan, dan wil ik wel proberen het bij Meneer van Iersel klaar te spelen." Hierop komt een bevestigend antwoord.

Op 1 november schrijft pater Constantinus aan Willem van Iersel dat de capucijnen al enige tijd op zoek zijn naar een geschikt terrein voor een studiehuis voor theologie en filosofie. "Ik dacht: mogelijk wil meneer Van Iersel dat goed onder Helvoirt toch voor een liefdadig doel besteden...."

Al de volgende dag antwoordt Van Iersel dat de gronden onder Helvoirt voor de capucijnen beschikbaar zijn.

Kort na 9 december volgt een onderhoud tussen Van Iersel en pater Provinciaal. Op een gegeven moment vraagt de provinciaal of er in de buurt ook veel mensen wonen, die de kerk zouden bezoeken. "De kerk?", vraagt Van Iersel, "ik dacht dat u een studie-klooster wilde bouwen." "Dat is ook zo", antwoordt pater Provinciaal, "maar als wij verlof krijgen ergens een klooster te bouwen, ligt daarin opgesloten dat wij ook een openbare kerk moeten inrichten." Omdat er in Helvoirt nabij Van Iersels gronden helemaal niet veel mensen wonen, schrijft pater Provinciaal op 18 december een bezorgde brief aan pater Constantinus. De

geringe dichtheid van bewoners zou wel eens een struikelblok kunnen worden.

Op 15 januari 1919 vergadert het definitorium (bestuur) van de orde. Dat men het aangeboden terrein graag zou aanvaarden, staat bij voorbaat vast. De gelegenheid om het noodzakelijke studiehuis te kunnen bouwen op een terrein dat gratis ter beschikking wordt gesteld, mogen de paters niet voorbij laten gaan.

Langer wordt in de vergadering stil gestaan bij de vraag of er bij het klooster ook een openbare kerk gebouwd moet worden. De meerderheid stelt een kerk wel bijzonder op prijs.

Op 31 januari richt de provinciaal het verzoek aan het bisdom om de gronden te Helvoirt te accepteren en er een klooster te bouwen met een openbare kerk.

Het kapittel van het bisdom komt op 4 februari bijeen. In deze vergadering komt aan de orde dat vanuit Biezenmortel al enkele malen pogingen zijn gedaan daar een parochie te krijgen. Nu zouden de capucijnen daarvoor kunnen zorgen. Het kapittel wenst daarom dat de capucijnen elders zouden bouwen: niet op het aangeboden terrein te Helvoirt, maar dichterbij de mensen, dus in Biezenmortel.

Het kapittel geeft ter overweging Willem van Iersel te benaderen om gronden te ruilen, zodat enige boeren uit Biezenmortel voor hun bedrijven naar de beschikbare gronden te Helvoirt zouden 'verhuizen'. Zo zou er in Biezenmortel een terrein beschikbaar komen voor een capucijnenklooster.

Mgr. Pompen, de vicaris-generaal die vanwege ziekte van bisschop Van de Ven het bisdom bestuurt, brengt de wens van het kapittel aan de provinciaal niet over als een uitdrukkelijke wens, maar slechts als een verzoek om de mogelijkheden te bezien. Op 7 februari brengt de provinciaal een bezoek aan Willem van Iersel om na te gaan of hij ook zoveel gronden heeft in Biezenmortel. Dat is niet het geval. Van Iersel heeft er slechts twee bunder. "Dan zullen we aan Helvoirt moeten vasthouden", concludeert pater Provinciaal. "Ik zal het aan monseigneur Pompen mededelen. Trouwens, ook als daar een kerk komt, is het voor de mensen al een hele winst. Nu wonen ze drie kwartier van de kerk (van Udenhout) af, dan nog maar twintig minuten."

Na opnieuw een kapittelvergadering bericht mgr. Pompen op 12 maart aan de provinciaal dat het kapittel akkoord is met de vestiging van een klooster met openbare kerk zonder verdere zielzorg. Maar men blijft de voorkeur geven aan een vestiging dichterbij Biezenmortel en met parochiële werkzaamheden.

Er zou in die buurt zeker voldoende grond te krijgen zijn als de pastoor van Udenhout wordt ingeschakeld.

Mgr. Pompen zelf bagatelliseert de wens van het kapittel. Hij zegt dat alles in orde is en belooft nog dezelfde dag het officiële document te ondertekenen, dat de capucijnen verlof geeft in Helvoirt een klooster met openbare kerk te vestigen. Hij ondertekent inderdaad het document.

Nog diezelfde dag gaat er ook een brief uit naar Willem van Iersel. Twee dagen later schrijft een verheugde meneer

Willem aan pater Constantinus: "Gisteren om vijf uur was ik weer thuis en vernam ik het goede nieuws. Het zal vandaag wel door heel Udenhout gaan, denk ik. Ook de boer in Helvoirt ben ik het hedenmorgen gaan zeggen. Och, och, ik ben er toch zo blij mee."

Het nieuws gaat inderdaad door Udenhout. Ook burgemeester Van Heeswijk wordt ingelicht. Maar om een of andere reden heeft hij horen vertellen dat de capucijnen in Biezenmortel zouden gaan bouwen. Onmiddellijk schrijft hij een hartelijke brief aan de capucijnen om hen welkom te heten in zijn gemeente en hen alle diensten aan te bieden. Een vervelend misverstand.

De capucijnen gaan onmiddellijk aan het werk in Helvoirt. Hun architect broeder Felix gaat de toekomstige bouwplaats opmeten en begint de bouwtekeningen gereed te maken. Maar al spoedig komt er tegenwind. Het nieuws dat het klooster in Helvoirt zal komen, komt in Biezenmortel hard aan. Omdat men zich bewust is dat de kans op een eigen bedehuis nooit meer zal voorkomen, wordt er direct een actiecomité gevormd. Het comité gaat eerst praten met Willem van Iersel, maar dat is vergeefs. Vervolgens spreken ze met de burgemeester, die inmiddels op de hoogte is van het feit dat zijn brief op verkeerde berichten was gebaseerd.

De burgemeester zegt alle medewerking toe om alsnog te proberen het klooster, en met name de parochiekerk, te verkrijgen 'tussen Biezenmortel en 't Winkel'. Op 29 maart al gaat een delegatie, bestaande uit Adrianus (Joaneke) Versteijnen voor de buurt Biezenmortel en Marinus van de Pas voor de buurt 't Winkel, naar Den Bosch om de zaak te bepleiten bij de capucijnen en bij het bisdom.

De delegatie wordt bij het bisdom ontvangen door de hulpbisschop mgr. Diepen. Ogenschijnlijk zonder veel succes, maar het is voor het eerst dat mgr. Diepen zich met de zaak bezig houdt. Hij verbaast zich erover dat de uitdrukkelijke wens van het kapittel om het klooster vlakbij Biezenmortel of in Biezenmortel tussen de mensen te bouwen, zo weinig serieus is genomen. Hij eist dat, indien enigszins mogelijk, daar toch aan wordt voldaan. De belangen van de zielzorg stelt hij voorop. Hij weet zelfs de vicaris-generaal mgr. Pompen voor zich te winnen.

Vanaf dat moment wordt de actie geheel gericht op het ruilen van gronden in Biezenmortel met de gronden van Willem van Iersel in Helvoirt. Noch de mensen van Biezenmortel, noch de capucijnen, noch burgemeester Van Heeswijk en zelfs niet mgr. Diepen kunnen Van Iersel echter tot de ruil van gronden overhalen. Het klooster moet volgens Van Iersel op zijn gronden worden gebouwd.

Willem van Iersel onderneemt vervolgens nogal wat pogingen om zijn wens alsnog gerealiseerd te krijgen. Zo stelt hij onder meer voor:

- het klooster in Helvoirt te bouwen met los daarvan een parochiekerk op zijn gronden aan de Gommelsestraat. Naast de woonboerderij van de familie Van Groenendaal op de 'Blokakker' bezat Van Iersel ongeveer zes hectare grond. Dit voorstel wordt afgewezen omdat zijn gronden aan de

verkeerde kant van de Gommelsestraat lagen;

- het klooster in Udenhout bouwen op zijn gronden nabij Quatre-Bras aan de rijksweg. Dat zou nuttig zijn voor de zielzorg onder de arbeiders van een drietal in de omgeving voorkomende steenfabrieken. Ook dat voorstel wordt afgewezen;
- het klooster bouwen op zijn gronden te Helvoirt of aan de rijksweg en daarnaast in Biezenmortel een niet aan de capucijnen gebonden kerk oprichten. Zijn huisvriend kapelaan Mooren moet dan wel benoemd worden tot bouwpastoor. Ook deze poging loopt voor Van Iersel op niets uit.

Intussen is burgemeester Van Heeswijk persoonlijk druk bezig om in Biezenmortel voldoende aaneengesloten gronden te verkrijgen, onder andere door ruil, om aldaar het capucijnenklooster met een parochiekerk te vestigen. Hij gaat daarbij persoonlijk alle ingezetenen van de toekomstige parochie af voor een geldelijke bijdrage. De inwoners tasten royaal in de buidel.

Op 22 juni reist de burgemeester naar Den Bosch om mede te delen dat de voorwaarden zijn vervuld om het capucijnenklooster in Biezenmortel te bouwen. Door schenking, ruil en verkoop heeft men een aaneengesloten stuk grond weten te verkrijgen. De gronden komen beschikbaar zodra de vruchten geoogst zijn.

Op 13 juli 1919 schrijft de provinciaal van de capucijnen een brief aan Willem van Iersel: "Hiermede kom ik u berichten dat het bisdom definitief heeft besloten dat wij ons zullen vestigen te Udenhout, nabij Biezenmortel. Het spijt mij ten zeerste dat wij u aldus moeten teleurstellen...".

Willem van Iersel schrijft terug dat hij nota had genomen "van uw besluit om U in de Biezenmortel te vestigen en dientengevolge mijn illusien zijn verdwenen. Ik zal trachten met Gods hulp dit kruisje gelaten te verduren..." Later biedt Van Iersel de gronden te Helvoirt wederom aan aan 'de paters van Uden'. Een jaar later bouwen zij daar het missiehuis Sint Lambertus. De paters verlaten het missiehuis in de jaren zestig. Het huis wordt dan omgebouwd tot het bejaardentehuis 'Johannes de Deo'. Weer later wordt het complex omgedoopt tot het huidige conferentieoord Emmaus. Op het kerkhof van dit missiehuis heeft Willem van Iersel zijn laatste rustplaats gevonden.

De relatie van de capucijnen met Willem van Iersel was niet blijvend verstoord, zo is later nog vaak gebleken. Willem van Iersel verleende nog jaren aanzienlijke bedragen voor studiebeurzen van toekomstige capucijnen. In Biezenmortel ging op maandag 19 september 1919 de eerste schop voor de nieuwbouw in de grond.

II. HET KLOOSTER

II.1. architect Broeder Felix

De architect van het studieklooster te Udenhout is broeder

Felix van Dennenburg, in de wereld Cornelis (Kees) Johannes Baijens. Hij werd op 6 oktober 1863 te Deursen - Dennenburg (gemeente Ravenstein) geboren. Hij overleed op 20 oktober 1942 in het klooster te Velp bij Grave.

Kees Baijens bezoekt van 1869 tot 1876 de lagere school te Dennenburg en vervolgens twee jaar een particuliere kostschool in Ravenstein. Hij is daar een externe leerling, die zowel tijdens zijn kostschoolperiode als in de jaren daarna als leerling ingeschreven staat aan de Middelbare School voor Tekenen te Ravenstein. Ondertussen leert hij het timmervak bij diverse patroons te Ravenstein, Huisseling en Tilburg. In het archief van de capucijnen bevindt zich een foto van een bouwtekening van de kerk en de pastorie van Dennenburg, getekend door C.J. Baijens, een produkt uit zijn opleidingsperiode.

Tijdens zijn Tilburgse periode is hij aldaar waarschijnlijk in 1885 in het klooster getreden en onder de naam van broeder Felix in de capucijnengemeenschap opgenomen. Na twee Tilburgse jaren verhuist hij naar Babberich bij Zevenaar, waar hij in 1888 de eeuwige geloften aflegt.

Vanaf het moment van zijn eeuwige geloften begint voor broeder Felix een veelbewogen en vruchtbaar leven bij de bouw, verbouwing of afwerking van de capucijnenkloosters in Nederland. Aanvankelijk onder leiding van medebroeders, later geheel zelfstandig, werpt hij zich op het bouwen van kloosters en andere bouwwerken met een 'hogere' bestemming. Even, namelijk in 1892, is er sprake van een uitzending naar een nieuw missiegebied in Mesopothamië (thans een deel van Irak, tussen de rivieren Tigris en Eufraat), maar door tegenwerking vanuit dat land gaat de uitzending niet door. Broeder Felix blijft in Nederland.

In een reeks van jaren verhuist broeder Felix van de ene plek naar de andere. Zo verzorgt hij de afbouw van het klooster te Breda, de nieuwbouw te Helmond en 's-Hertogenbosch, een school te Langeweg en een klooster te Sluiskil. Op dit laatste werk rust Gods zegen niet, want na twee jaar brandt het af. Felix kan de puinhopen opruimen en opnieuw beginnen. Na 1900 bouwt hij verder in Rilland, IJmuiden-Oost, Amsterdam, een zusterhuis in Langeweg en tenslotte een ziekenhuis in Sluiskil.

De ervaren bouwmeester werkt in 1919 en 1920 aan de tekeningen voor de bouw van het studieklooster te Biezenmortel. Hij krijgt verlof om het klooster iets royaler en iets luxer op te zetten dan de bestaande gebouwen elders. Dat past eigenlijk niet in het principe van de capucijnen om sober te bouwen, maar komt wel ten goede aan de sfeer in het huis.

Herhaaldelijk verblijft Felix op het werk te Udenhout. Hij bestelt alle bouwmaterialen, verzorgt de keuring en de betaling. Hij onderhoudt contacten met de aannemer, doch het meest is hij te vinden in zijn timmerwinkel waar hij zelf de kozijnen en deuren vervaardigt. Behalve timmerman was hij ook nog stukadoorr en bierbrouwer.

Wanneer het klooster officieel in gebruik is genomen,

verhuist Felix op 13 oktober 1921 naar de familia (de kloostergemeenschap) te Biezenmortel. Vanuit dit klooster verzorgt hij het tekenwerk voor de onderwijzerswoning tegenover de kerk, die jarenlang dienst deed als de woning van de 'bovenmister' van de Biezenmortelse school. Ook ontwerpt hij de eerste lagere school van Biezenmortel en het niet-gebouwde vergaderlokaal van de Derde Orde boven het gymnastieklokaal van de school. Hij vervaardigt verder de basistekeningen voor het in 1939 gebouwde Derde-Ordehuis achter de school.

Vanuit Udenhout besteedt hij zijn tijd eveneens aan de tekeningen voor het nieuwe klooster te Rotterdam (Charlois) en verzorgde ook de bouw ervan. Daarna vermindert zijn bouwactiviteit langzaam, tot hij in 1939 op 76-jarige leeftijd zijn laatste levensdagen in Velp gaat doorbrengen. In 1942 wordt hij ziek en hij sterft op 79-jarige leeftijd.

Broeder Felix was een godsdienstig en zeer eenvoudig man. Hij

heeft als kundig vakman grote verdiensten gehad voor de capucijnengemeenschap. Het vakmanschap van broeder Felix straalt af van de tekeningen die bewaard worden in de archieven van de capucijnen. Ook de ordening in de technische documentatie van de toen gebruikelijke bouwstoffen en de opbouw van een handzaam calculatie-vademecum dwingen respect af. Tenslotte herkennen wij in 'zijn' bouwwerken de stempel van de minderbroeder.

II.2. de bouwgrond

Het bisdom had bepaald dat het studiehuis in Biezenmortel gebouwd moest worden, ongeveer halverwege de buurtschappen Biezenmortel en 't Winkel. De afgevaardigden van de bewoners hadden aan de bisschop gegarandeerd dat de bouwgrond er zou komen. Al voordat op 13 juni 1919 de beslissing gevallen was dat de capucijnen zich in Biezenmortel zouden vestigen, had burgemeester Van Heeswijk de nodige grondtransacties geregeld en toezeggingen voor geldelijke bijdragen verzameld. Dat moest nog uitgewerkt worden. Op 22 juli kwam de burgemeester in Den Bosch verantwoording afleggen van zijn inspanningen om de vestiging van de capucijnen mogelijk te maken.

In de financiële verantwoording van de burgemeester staat dat de totale oppervlakte bouwgrond aan de orde is geschonken. Daarbij werden wel enkele voorwaarden opgenomen. De families Van de Pas, Heijmans, Versteijnen, Robben, Van de Loo en Bertens droegen door middel van schenking ruim 4,5 hectare grond over. De waarde voor de schenkingsrechten werd geschat op 4.64.60 hectare à f 2500 per hectare is f 11.615. De huidige prijs is ongeveer het twintigvoudige.

Daarnaast waren er financiële bijdragen, die varieerden van f 100 tot f 500 per gezin. Sommige schenkers boden een gift in natura aan, bijvoorbeeld in de vorm van de opbrengst van de verkoop van twee hectare heidegrond. De totale waarde van geld en goederen in natura was volgens de afrekening

goed voor f 10.144,40.

Samen met de grond was er een bedrag bijeen gebracht van bijna f 22.000, voorwaar geen gering bedrag in 1919. Daar komt nog bij dat nog niet iedereen was bezocht en dat sommige weldoeners de voorkeur gaven aan een rechtstreekse handgift aan een capucijn. Deze handgiften zijn in de financiële overzichten opgenomen.

In de 'Staat van ontvangsten en uitgaven, inzake de nieuwe kerk en het klooster te Udenhout Capucijnen' door burgemeester H.W.A. van Heeswijk van 18 maart 1921 staat te lezen dat er ook kosten waren. Zo was er aan een drietal schenkers compensatiegrond overgedragen, circa 2,5 hectare, elders in het gebied voor een zacht prijsje aangekocht. De kosten voor alle grondtransacties met vergoedingen bedroegen ruim vierduizend gulden. Tenslotte had de burgemeester nog andere kosten moeten maken. Het saldo droeg hij aan de capucijnen over.

De actieve burgemeester Van Heeswijk heeft de voltooiing van de bouw niet meer mogen beleven. Enkele weken voor zijn overlijden had hij nog wel de eerste steen voor het bouwwerk gelegd. Dat was op 15 juli 1920. Bij deze steenlegging was ook Willem van Iersel aanwezig, alsmede zijn huisvriend kapelaan Mooren.

Op de gedenksteen, ingemetseld in de voorgevel van het gebouw, naast de ingang van het klooster, is een Latijnse tekst gebeiteld. De letters zijn thans verweerd en moeilijk leesbaar. Vrij vertaald staat er te lezen: 'Door mij Henricus van Heeswijk gelegd, burgemeester van Udenhout, anno 1920'.

Ook tijdens de bouw bleef de geldstroom op gang. Uit de in de archieven van de capucijnen geraadpleegde 'Betaalboeken Udenhout' blijkt dat in de jaren na 1920 diverse giften binnenkwamen, uit alle hoeken van het land. De vele reizen van de bedelbroeders en -paters zullen daar wel niet vreemd aan zijn geweest.

Maar ook pater Provinciaal droeg zijn steentje bij, zoals blijkt uit een bedelbrief die hij in maart 1922 opstelde en vervolgens als 'Noodklokje' naar potentiële schenkers zond. Vanaf maart 1922 tot 14 mei 1923 kwam een totaalbedrag van f 31.448,10 in het Bossche klooster binnen.

De actie werd bijgehouden in een afzonderlijk kasboekje van de econoom. Op 14 maart 1923 concludeerde de econoom dat de actie als beëindigd moest worden beschouwd. Hij stelde toen ook de onkosten vast en boekte het saldo over naar het zo juist gereed gekomen klooster te Udenhout als bijdrage in de bouwkosten.

II.3. de bouw van het klooster

Spoedig nadat de bouwvergunning was verleend, begonnen de capucijnen aan de bouw van het nieuwe klooster. Het bouwwerk bestaat uit een hoofdgebouw met buitenafmetingen van ongeveer 60 bij 40 meter met daarnaast een bijgebouw van 89 meter lang en circa 6,5 meter diep.

Het hoofdgebouw bestaat uit drie bouwlagen en een zolder. Binnen de muren van het gebouw bevinden zich twee

binnenpanden met daaromheen pandgangen, waarvan één binnenpand in gebruik wordt genomen als begraafplaats voor kloosterlingen. Binnen het royaal opgezette klooster zijn diverse afzonderlijke ruimten bestemd voor kerk, dagkapel, slotkapel, refter, slaapkamers, studieruimten, spreekkamers, bibliotheek, keuken en diverse werkvertrekken.

Het gehele gebouw is ongeveer één meter boven het maaiveld geplaatst, zodat overal trappen gemaakt moesten worden. Onder het bouwwerk komen kelders en kruipruimten voor. De nokhoogte van het dak van het klooster ligt op 15,15 meter boven het vloerpeil, de nok van de kerk is 2,50 meter hoger. Nog hoger is de torenspits, die reikt tot 31,75 meter boven het vloerpeil. De spits steekt dus 14 meter boven het dak uit. Het hoogste punt van de watertoren bereikte slechts het schamele niveau van 23 meter boven vloerpeil. Het bijgebouw heeft de normale hoogte van een burgerwoning. In dit bijgebouw werden later gevestigd: timmerwinkel, berging, boekbinderij, tuinschuur, ververij, meelkamer, bakkerij, paardestal, brouwerij, wasserij, en tenslotte de stookplaats voor de stoomketel. Deze bijbouw kwam eerst gereed.

Zoals eerder vermeld hadden de capucijnen een eigen architect binnen de kloostergemeenschap in de persoon van broeder Felix. Deze broeder werkte in Langeweg aan de tekeningen en het bestek voor het nieuwe klooster. Voor het tekenwerk kreeg hij hulp van zijn medebroeder Lebuinus. In het najaar van 1919 kwam als eerste broeder Fortunatus van Baardwijk naar Biezenmortel om daar met de eerste werkzaamheden te beginnen. Hij was daar uitvoerder en opzichter. Op 15 september 1919 werden allereerst de nog op het veld staande gewassen ontruimd. Toen kon het grondwerk beginnen. De feitelijke leiding van de bouw berustte bij broeder Felix.

De ruwbouw van het kloostercomplex werd opgedragen aan de firma Adrianus P. Brekelmans en Zoon, aannemers te Udenhout. Deze Adrianus stond in de volksmond bekend als 'Jôsje de Goôlse', omdat zijn familie oorspronkelijk afkomstig was van Goirle. Zijn zoon was Henri Brekelmans, in Udenhout bekend als 'Harrieke de Goôlse'.

Dit bedrijf had vóór 1919 al forse bouwwerken uitgevoerd, zoals Huize Assisië, Huize Felix en het Fraterhuis. Wellicht had het bedrijf bij de capucijnen al een goede naam. Zeker is dat het bedrijf alle verbouwingen van het klooster tot in 1967 heeft uitgevoerd.

Brekelmans werkte niet voor een afgesproken vast bedrag. Bepaalde werkonderdelen waren aanbesteed, andere onderdelen werden op uurloonbasis uitgevoerd. En de op het werk aanwezige broeders capucijnen staken ook letterlijk de handen uit de mouwen van hun pijen. Brekelmans zocht de nodige werklui op en was spoedig aan het werk.

Maar voordat de bouw echt uit de grond kwam, moest er eerst grondwerk verricht worden. De inwoners van Biezenmortel hadden aangeboden dit zware grondwerk te klaren en ook de benodigde stenen bij de steenfabriek Udenhout op te halen. Hoe dat in zijn werk ging, wordt verderop in deze bijdrage

aangegeven.

Bij deze grondwerken hadden de arbeiders op een vreselijke wijze te kampen met wateroverlast. Die winter was er namelijk een grote Maas-dijkdoorbraak bij Cuijk, waardoor ook Biezenmortel veel last kreeg van opdringend water. Die kwelling had men al tientallen jaren niet meer gehad. Het was toen op de bouwplaats een en al modder.

Maar na deze waterwinter volgde er een even ongekeende droogte, volgens mensenheugenis nooit gekend. In de zomer van 1920 tot de herfst van 1921 kwamen bijna geen regendagen voor. Men kon bij de bouw goed doorwerken, er was geen regenverlet van betekenis. Het gebouw kwam daardoor goed droog onder de kap.

Al spoedig kwam de bijbouw gereed. Deze bijbouw werd in gebruik genomen als voorlopig verblijf van de broeders die op de bouw werkten. Spoedig woonden daar een architect, een opzichter/uitvoerder, twee schilders, een kok, een kleermaker en een electriciën. Deze broeders leverden een groot aandeel bij de bouw. Volgens een getuigenis van de beide schilders zijn in totaal 14.000 ruiten in het bouwwerk geplaatst.

Bij de bouw ontstaan plots problemen wanneer in juni 1920 een brief van de R.K. Bouwvakarbeidersbond aan de provinciaal wordt aangeboden. In de brief wordt geklaagd over het werkklimaat op de bouw te Biezenmortel. Er zijn arbeiders werkzaam die niet aan de besteksbepalingen voldoen. Uit de brief valt af te leiden dat de arbeiders praktizerende katholieken moeten zijn.

De uitvoerder wordt op het matje geroepen. Hij kan echter bewijzen dat de beschuldigingen onjuist zijn. De provinciaal is weer gerust gesteld.

In het begin van de jaren twintig is de bouw overigens een gezonde bedrijfstak. In vergelijking met het loon van een boerenknecht op een boerderij kreeg een bouwvakker goed uitbetaald.

Op 15 juli 1920 wordt de eerste steen van het klooster ingemetseld. Bij die gelegenheid geeft de burgemeester van Udenhout aan alle werklieden een extra bouwuitkering van twee gulden.

Op een van de bijgevoegde foto's zijn aan de straatzijde van het klooster op de eerste etage een viertal loggia's te zien, een soort naar binnen springende balkons. Achter deze loggia's waren de ziekenkamers gesitueerd. Tussen de ziekenkamers was juist boven de kloosteringang een aparte kapel gebouwd voor het bijwonen van de Heilige Mis door de bedlegerige medebroeders.

Al spoedig na het betrekken van het klooster kreeg men ruimtegebrek. De loggia's moesten worden voorzien van gewone ramen en de ziekenzaaltjes werden omgebouwd tot studielokalen.

Dat was dus de eerste verbouwing; er zouden er nog vele volgen. Zo is van buiten zichtbaar dat de schoorstenen boven diverse stookplaatsen zijn afgebroken. Op de zolders zijn de schoorsteen-doorvoeren nog duidelijk aan te wijzen. De stookplaatsen zijn verdwenen toen de centrale verwarming

werd aangelegd.

Men dient zich te realiseren dat dit grote gebouw oorspronkelijk slechts op enkele plaatsen werd verwarmd. De cellen, studiekamers en werkvertrekken kenden geen stookgelegenheid, de keuken en de refter wel. De kamer van de gardiaan lag boven de refter; er liep een schoorsteen door de kamer. Wellicht kende hij het spreekwoord 'wie het dichtst bij het vuur zit,....'

Over de verwarming zijn nog enige interessante bijzonderheden te vermelden. Het ontwerp van het klooster voorzag aanvankelijk wel in de aanleg van centrale verwarming. Maar bij nader inzien voor de orde bleek dat deze luxe te duur was. Er waren op de bouw al enkele materialen aangevoerd, die later weer van de hand gedaan werden. Alsnog werden toen schoorstenen en schouwen gemaakt. De kloosterlingen zouden zich moeten behelpen met kachels.

Onverwachts kregen de kloosterlingen in de winter van 1924 te maken met een felle koude. In de refter had de eerste drie winters geen kachel gebrand, eenvoudig omdat er geen kachel was. Pas op 26 november 1925 werd er een kachel geplaatst, een geschenk van de medebroeders uit Rotterdam. De koude was nu op de barre winterdagen te dragen.

Terwijl de bouw gestaag vorderde, werd er ook al gewerkt aan het graven van een gracht rond het kloostercomplex. Vlak achter de gracht werd een taxushaag geplant. Gracht en haag dienden voor afsluiting en beveiliging van het complex. Zelfs het kerkhof lag binnen de grachtengordel. In de loop der tijden zijn de grachten grotendeels gedempt; enige resten zijn nog zichtbaar aan de west- en noordzijde van het complex.

Van het kerkhof is nog een bijzonderheid te melden. Een begraafplaats vereist een grote drooglegging om te voorkomen dat de stoffelijke overschotten in contact komen met stagnerend grondwater. Uit oogpunt van volksgezondheid is dat bij wet geregeld. Omdat het terrein niet aan de gewenste hoogteligging voldeed, moest het opgehoogd worden. Er kwam wel grond uit de grachten maar dat was onvoldoende, dus was aanvoer van elders noodzakelijk.

Zoals gebruikelijk vonden de parochianen een oplossing door een aantal percelen op 't Winkel af te graven en de 'vlestlagen' naar het kerkhof te brengen. Einde 1921 was de begraafplaats gereed.

In het capucijnenarchief staat te lezen: "Einde 1921 werd een gedeelte van onze tuin, zijnde groot 1/8 Ha, door de St. Josephstichting (rectoraat) gekocht voor kerkhof voor de prijs van f 257,35." De begraafplaats is nog steeds eigendom van de parochie.

Naast de openbare begraafplaats was er ook een begraafplaats voor religieuzen. Het achterste pandhof binnen de muren werd daarvoor ingericht. De motivering voor de keuze van deze plek was: "de religieuzen die telkendage daar voorbij moeten komen, behouden op deze wijze de overleden medebroeders in herinnering."

In september 1921 was het klooster bijna geheel afgebouwd. Het gebouw werd vanaf die tijd met spoed ingericht met het oog op het nieuwe studiejaar.

In de loop van 1921 betrokken ruim zestig religieuzen het klooster voor 'Hogere Studiën' te Udenhout. Het waren in hoofdzaak jonge fraters (de toekomstige paters capucijnen), die zich op wijsbegeerte toeleghden en jonge broedernovicen. Nadat al deze religieuzen het nieuwe onderdak hadden betrokken, zegende pater provinciaal het gebouw op 27 oktober 1921 in. Het rectoraat werd gesticht op 25 december 1921. De consecratie door de bisschop werd uitgesteld tot 1925.

Reeds eerder, in de vergadering van 4 augustus 1920, had de definitie (het bestuur van de provincie der capucijnen) beslist dat de patroon van de hulpparochie de heilige Joseph zou zijn. Om tot een officiële oprichting van de parochie te komen, schreef de provinciaal op 9 november 1920 naar het bisdom dat er een patroonheilige was gekozen. Waarom de heilige Joseph werd gekozen, heeft de bisschop niet bekend gemaakt. En de archieven van de definitie zijn niet openbaar.

Een bijzonder detail van de oprichting van de parochie is dat een viertal personen uit de beide wijken waren voorgedragen om benoemd te worden tot kerkmeester. Alle vier waren van onbesproken gedrag en goed katholiek. De benoeming zou een erkenning zijn voor de vele verdiensten van de kandidaten.

Toch werd de voordracht niet opgevolgd, waarschijnlijk om de afhankelijkheid van de parochiekerk in Udenhout te bevestigen. De bisschop benoemde drie capucijnen in het kerkbestuur en daarnaast de Sint Josephstichting, waarin de voorgedragen kerkmeesters als bestuursleden werden benoemd. Tientallen jaren hebben de leden van deze stichting gefungeerd als schoolbestuur en als pseudo-kerkmeester.

Ter gelegenheid van de consecratie werd op 11 juli 1925 in de voorgevel van het klooster het beeld geplaatst van de Heilige Bonaventura, de patroon van het klooster. Bonaventura was een volgeling van Franciscus, die rond het jaar 1300 de generaal-overste was van alle minderbroeders in de wereld. Onder zijn leiding zijn in de 13e en 14e eeuw de verschillende stromingen van volgelingen van Franciscus op één lijn gezet. Hij was tevens verbonden aan de Parijse universiteit, waar hij ook kardinaal was. Vanwege zijn binding met de wetenschap is hij voor de capucijnen de patroon van de 'Hogere Studiën'.

Het beeld was een geschenk van de jonge juffrouw Corrie Brekelmans, dochter van Henri Brekelmans te Udenhout, en vervaardigd door de heer Verbraak te Tilburg. Het beeld, uitgevoerd in gewapend beton voor buitenopstelling, werd geleverd door kunststatelier 'St. Lucia' te Tilburg en kostte honderddertig gulden.

Na al deze activiteiten was de bouwlust van de capucijnen nog niet bevredigd. In een brief van 27 juni 1932 vroeg de

gardiaan aan zijn overste toestemming om ook nog een klooster voor de zusters van Schijndel te bouwen. Janus van Loon had een terrein naast de kerk als geschenk aangeboden of een terrein ongeveer tegenover de kerk. De zusters kwamen uitstekend van pas voor de leiding van de bewaarschool of voor het geven van naailessen. De bedoeling was om in Biezenmortel een afzonderlijke jongens- en meisjesschool op te richten. Bovendien kwam er behoefte aan verpleging van ouden van dagen.

Al spoedig kwam er goedkeuring voor het idee. De gardiaan mocht gaan onderhandelen met de orde die hij op het oog had. Door onbekende oorzaak werden de onderhandelingen echter afgebroken. De plannen ebden weg en er kwamen geen nonnen in Biezenmortel. Het zou tot 1967 duren voordat zusters zich vestigden in Biezenmortel.

II.4. een getuigenverslag

De voorgaande informatie over de bouw van het klooster is ontleend aan diverse stukken, die voorkomen in het archief van de capucijnen in 's-Hertogenbosch. Maar alles is zeker niet opgeschreven of is misschien niet opgespoord. Des te interessanter is het om een getuigenverslag op te tekenen van iemand die aan de bouw heeft meegewerkt.

Hoe op de bouwplaats het een en ander in zijn werk ging, vertelt een 89-jarige inwoner van Biezenmortel, Jos Pijnenburg, die nog met genoegen terugdenkt aan de periode dat hij met bezwete rug in de bouwput stond. Nog altijd voelt hij het eelt in zijn handen.

In die tijd heette de Capucijnenstraat nog 'Dreef', later werd het 'Kerksticht'. De straat was in de vorige eeuw nog een doodlopende smalle zandweg, die diende als uitweg voor de aanliggende percelen. De weg liep aan de zuidzijde niet verder door dan tot circa 150 meter vanaf het aansluitpunt met de

'Winkelsche Hoek'.

De officiële aansluiting bij de 'Winkelsche Hoek' kwam tot stand aan het einde van de vorige eeuw. Vanaf dat moment werd de weg gebruikt als een verbindingsdreef tussen Biezenmortel en 't Winkel. Aan de Biezenmortelse kant stonden twee boerderijen, namelijk de boerderij 'de Vorsselaer' en de boerderij van Van de Pas. Deze laatste boerderij was in 1916 afgebrand en juist weer opgebouwd door de toenmalige eigenaar Tinus van de Pas.

De bouwgrond was beschikbaar in de open ruimte tussen Biezenmortel en 't Winkel. Het klooster werd dus midden in de akkers en weilanden gebouwd. Ter plaatse lagen kleine perceeltjes, omringd met een begroeiing van bomen en houtwallen. Het was echter Udenhoutse grond, leemachtig, maar soms erg nat.

"Op de aangegeven bouwplaats werd de bouwput voor het klooster gegraven, ik denk wel drie meter diep," vertelt Jos Pijnenburg. "Enorme hoeveelheden grond hebben we op de schop gehad en gedeponneerd op de op te hogen kloostertuin. En dat allemaal met het schopje en een "ertkêr" (aardkar) bespannen met een paard. Toen de bouwput gegraven was moest

er zand in, af te graven van de Zwarteberg uit de duinen in de buurt van Giersbergen. De hele Biezenmortelse gemeenschap hielp mee. De mensen waren het goed eens onder elkaar. Als er voor de gemeenschap iets gedaan moest worden, hielp iedereen naar vermogen. Zo was Jan Mol alle dagen op het werk en ook Joaneke Versteijnen, zijn baas. Ook de familie Van de Pas van 't Winkel had een groot aandeel in het graaf- en transportwerk. Ik heb bijna steeds gewerkt met Tinus van Iersel, beter bekend als 'den Buut'. Toen de bouwput voldoende was aangevuld met zand, kon de echte bouw beginnen. De stenen had broeder Felix gekocht bij steenfabriek Udenhout. De directeur, de heer Mols, verleende alle medewerking en bemiddelde bij het verkrijgen van een aantrekkelijk subsidie.

Voor het transport van de fabriek naar de bouwplaats zorgden weer de boeren uit de omgeving, al hebben ze daar misschien wel spijt van gehad. 'De Dreef' was in 1919 nog een karrespoor met aan beide zijden een bermslootje. De sporen waren diep en daardoor was versporen van de karwielen onmogelijk.

Met 600 stenen op een kar of 700 stenen als er een sterk paard was ingespannen, vertrokken de karren vanaf de steenfabriek. Met drie hoogkarren achter elkaar reden we dagen achtereen op en neer. De route liep van de steenfabriek via Brabantse Hoek tot café Verhoeven, vervolgens door de Gommelsestraat en de Winkelsestraat tot de Dreef. Elke rit enkele reis kostte minstens een uur. Als de rijsporen in de wegen met slappe blubber waren gevuld, liep het transport nog wel, maar opgestijfd slijk was een ramp. Je reed dan de paarden kapot", zegt Jos.

En hij vertelt verder: "Maar de gemeente kwam ons te hulp. De weg werd opgeknapt met puin van de steenfabriek. De boeren haalden het puin op en stortten vracht na vracht in de sporen. De gemeenteopzichter verwerkte de vrachten puin, zodat een berijdbaar geheel ontstond. De puinweg werd vervolgens afgedekt met sintels die per spoor op het Udenhoutse station waren aangevoerd. De gemeente betaalde het puin en de sintels. En de voerman kreeg voor elke vracht puin of sintels een sigaar van de gemeenteopzichter. Dat waren nog eens goede tijden."

Jos weet zich nog te herinneren dat enige jaren later blauwe straatkeien in 'De Dreef' werden aangelegd, omdat de mensen met vuile schoenen in de kerk kwamen. Daartoe hadden de capucijnen op 13 juni 1927 een lijvig request bij de gemeente gedeponereerd met de eis de weg te verbeteren. Binnen twee maanden was er geld om aan de eisen te voldoen. Nog later, in de jaren 1955-1956 worden de straatkeien vervangen door een asfaltweg, weer later wordt het een betonsteenverharding, zoals we die nu nog kennen. De verkeersdrempels van nu zijn pas een paar jaar geleden aangebracht.

Het transport van de metselstenen begint in het najaar van 1919. In de winter zijn de wegen zoals gewoonlijk zo slecht geworden, dat er reeds na enkele weken naar een andere transportmogelijkheid gezocht moet worden. En die oplossing is eenvoudig. De directeur van de steenfabriek stelt smalspoor beschikbaar, dat aangelegd wordt op de percelen

aan de westzijde van de 'Dreef', op de plaats waar nu huizen staan tussen de Biezenmortelsestraat en het klooster. Op de dreef is te weinig ruimte om naast het rijspoor ook nog een smalspoor aan te leggen. Eigenaar Versteijnen is bereid tijdelijk zijn percelen af te staan om als spoorweg te dienen.

De stenen worden vanaf de Udenhoutse steenfabriek, later vanaf het Udenhoutse station aangevoerd via de Kreitenmolenstraat, Groenstraat en de Biezenmortelsestraat tot in de buurt waar nu het kruisbeeld staat. Daar worden de stenen overgeladen op kipwagentjes en lorries en verder getransporteerd naar de nieuwbouw. De wagentjes worden versleept door een paard dat permanent bij de bouw aanwezig is. Deze lijntjes worden later ook gebruikt voor aanvoer van bouwmaterialen voor de lagere school.

Wanneer het stenentransport goed op gang is gekomen, kan de feitelijke bouw beginnen. Eerst de funderingen, dan de kelders onder het kolossale gebouw. Alles wordt opgetrokken met baksteen en metselspecie. Volgens Jos Pijnenburg zitten er net zoveel stenen onder de grond als erboven.

Eenmaal boven de grond worden steigers gebouwd, zodat een bos van palen en planken ontstaat. De bouwmaterialen worden met mankracht en kruiwagens naar de werkplekken gebracht. Alleen de zware elementen zoals kozijnen, gordingen en zolderbalken worden met een zogenaamde driepoot naar boven getakeld. Daarbij wordt voor Udenhoutse begrippen een vernuftige werkmethode gebruikt. Een van de werklieden, Tinus van Drunen, had gewerkt bij houthandel Van der Voort en weet paardekracht om te zetten in een bouwlift. Bouwkranen kent men in die tijd nog niet.

Jos vertelt dat eerst het bijgebouw werd opgetrokken en ingericht. Ondertussen begint men aan het hoofdgebouw, waarbij eerst de kelders en de watertoren worden gebouwd. Toen dacht hij: wat wordt alles toch groot. De feitelijke bouw moet dan nog beginnen.

III. VOORZIENINGEN IN EN RONDOM HET KLOOSTER

III.1. de noodkapel

In september 1919 begonnen de werkzaamheden voor het klooster en het bijgebouw. Eerst werd het bijgebouw neergezet met de achterliggende bedoeling dat dit gebouw kon dienen als noodverblijf van de broeders die aan de bouw werkten.

Maar eerst moesten er andere oplossingen gevonden worden. De eerste capucijn die in Biezenmortel arriveerde, was broeder Fortunatus. Hij was opzichter en uitvoerder op de bouw en werkte onder leiding van architect broeder Felix. Hij reisde enkele weken op en neer naar het capucijnenklooster in Tilburg, maar het openbaar vervoer beviel slecht. Hij ging toen in de kost op huize Assisië. In februari 1920 kwam er een schilder op het werk, die samen met broeder Fortunatus in een klein houten keetje op de bouwplaats ging wonen. Het was voor hen slechts een slaap- en eetplaats.

Spoedig kregen zij gezelschap van een eigen timmerman en een kok. Toen werd het tijd om intrek te nemen in een paar vertrekken van het bijgebouw. Er was geen waterleiding en elektriciteit, maar dat verhinderde de kleine broedergemeenschap niet om in mei 1920 over te huizen.

In het midden van 1920, toen de muren van het hoofdgebouw al tot de tweede verdieping waren opgetrokken, kwamen de bijgebouwen gereed. De toekomstige brouwerij werd tot noodkapel ingericht, die aanvankelijk alleen bedoeld was voor eigen gebruik. Op 13 juli 1920 arriveerde ook pater Samuel van Bavel die door pater Provinciaal benoemd was als superior (overste) van het nieuwe klooster. Hij bleef er tot september 1921.

De noodkapel werd op 15 juli 1920 gevisiteerd en ingezegend door pater Provinciaal, op dezelfde dag dat ook de eerste steen voor het klooster werd ingemetseld. Vanaf die datum begonnen de heilige diensten en dus het parochiewerk.

Het noodkapelletje zag er eenvoudig uit. Uit andere kloosters hadden de capucijnen een altaar en beelden opgehaald. Een honderdtal stoelen gaven plaats aan allen, die vooral op zondag de kapel bezochten. Deze stoelen waren bij elkaar geschraapt in de kloosters van Den Bosch, Tilburg en Langeweg. De Biezenmortelse boeren haalden de stoelen met paard en kar op.

De noodkapel was behalve voor de capucijnengemeenschap enkel bedoeld om ouden van dagen en zieken toe te laten. Die konden immers moeilijk naar de eigen parochiekerk in Udenhout. Weldra ontstonden er echter grote moeilijkheden, omdat iedereen toegelaten wilde worden. Voor de capucijnen was het een probleem wie men wel en wie men niet toe moest laten. Dat leidde ertoe dat steeds meer verloven werden gegeven om de kapel te bezoeken. Op een gegeven moment werd het echter veel te druk.

Toen kwam vanuit de gemeenschap het verzoek op zondag twee diensten te verzorgen. Maar daartoe was toestemming nodig van de Bossche bisschop, die dit weigerde. Met harde hand moest pater Samuel vele kerkgangers terugverwijzen naar de parochiekerk in Udenhout. Dat veroorzaakte veel opschudding bij de mensen van Biezenmortel en 't Winkel.

Het noodkapelletje is toch van grote betekenis geweest. Eigenlijk begon vanuit dit zaaltje het echte parochiewerk, zoals de uitvoering van een gebedsdienst op zondagmiddag, beter bekend als het Lof. Dat had direct gevolgen voor een oude gewoonte in Biezenmortel en 't Winkel om op zondagmiddag op toerbeurt bij elkaar de rozenkrans te gaan bidden. Men woonde immers te ver van de parochiekerk om naar het Lof te gaan. Het gebruik van de rozenkrans te bidden hield op toen de kapel in de zomer van 1920 geopend werd.

De noodkapel heeft voor de jonge parochie dienst gedaan tot de tweede helft van december 1921. De nieuwe kerk werd op 22 december 1921 ingezegend. De verlaten kapel werd ingericht als bierbrouwerij en daarmee behoorde de eerste openbare gebedsruimte van Biezenmortel tot het verleden.

III.2. tuin en boomgaard

Het klooster werd gebouwd in het landelijk gebied van Udenhout. Van het begin af aan stond de capucijnen voor ogen om rond het klooster een tuin met boomgaard aan te leggen. Broeder Felix ontwierp een plattegrond voor deze moestuin en de boomgaard. Tuinarchitect Alphons van der Bom uit Oudenbosch maakte de tekening voor de beplanting van bomen en struiken.

Er was haast geboden, want men wilde voor de zomer van 1921 de beplantingen aangelegd hebben. Op 17 januari 1921 arriveerde in Biezenmortel de nieuwe tuinman, broeder Rogatus. Met behulp van enkele medebroeders, enige hoveniers en grondwerkers uit de omgeving legde broeder Rogatus de plantsoenperken, de lanen, de boomgaard en de moestuin aan. De vruchtbomen voor het complex werden geleverd door de firma J. van den Bever te Haaren, de andere bomen, struiken en het bloeihout werden geleverd door de firma Van der Bom. Dit laatste voor een matige prijs, waarbij de som op lijfrente werd genomen.

Om de moestuin wat vruchtbaarder te maken, werd in mei 1922 aan de boeren van Biezenmortel en 't Winkel gevraagd jaarlijks een kar mest af te leveren. Bij toerbeurt was het ene jaar Biezenmortel en het andere jaar 't Winkel aan de beurt. De tegenprestatie was veelal een goede sigaar. Dit gebruik is zeker tot aan de oorlogsjaren voortgezet.

Een groot gedeelte van de laanbomen bestond uit de toen veelvuldig aangeplante Amerikaanse eik. Welke oudere uit Biezenmortel kent niet de reusachtige eiken, die tot ongeveer 1960 het silhouet van het kerkgebouw bepaalden? Een zo'n reus staat nu nog steeds bij de toegang naar het scoutinggebouw.

Maar helaas, de in de tuin aangelegde eikebomen floreerden niet zo goed. Reeds op 5 februari 1925 verving boomkweker J. van den Oever de Amerikaanse eik in de lanen door nieuwe beuken. De beuken voelden zich wel thuis op deze grond en hielden stand tot de grote storm van 1984. Toen raasde een krachtige storm over de beukenlaan; ze knapten af als luciferhoutjes. Nu staan er twee rijen prachtige inlandse eiken.

De moestuin heeft tot 1965 dienst gedaan als kweekplaats voor groenten en bloemen. Er was voldoende water voorhanden om de planten van vocht te voorzien. Voor de bewoners van het gebouw waren er wandelpaden aangelegd en voor de zieken was een openluchtzaaltje gebouwd. En dat allemaal vlakbij een hok met kakelende kippen, die ook meewerkten aan het levensonderhoud van de bewoners van het klooster.

III.3. de watertoren

Aan de westzijde van het klooster werd in 1920 een watertoren gebouwd. Aan de voet van de toren waren de buitenafmetingen 6,5 bij 5 meter. De top van de toren reikte tot 23 meter boven het vloerpeil en stak daardoor ongeveer acht meter boven de nok van het klooster uit. De waterreservoirs waren aangebracht boven het nokniveau, dus

boven het niveau van 15 meter boven het vloerpeil. Er waren twee stalen ketels aangebracht, elk met een geschatte inhoud van circa vijfduizend liter.

Het bouwen van zo'n toren is geen alledaags karwei. Onder de toren was een waterkelder aanwezig met een diepte van drie meter, terwijl de toren zwaar gefundeerd was. Behalve onder de watertoren waren onder het klooster grote waterkelders gebouwd. In deze putten werd het regenwater van de daken verzameld. Als de kelders gevuld waren, zorgde een overloopleiding voor afvoer van het overtollige water naar de kloostergracht. Er was ook gedacht aan een waterzuivering in de waterkelders, waarbij het stromende water over grindbedden werd geleid, een methode die heden voor kleine zuiveringen nog vaak wordt toegepast. Ook was er een voorziening voor het vasthouden van bezinksel in de waterkelder; een waterlaag van circa dertig centimeter kon niet wegvloeien.

De al vroeg gereedgekomen watertoren domineerde aanvankelijk de bouwplaats, omdat de eigenlijke bouw van het klooster nog op gang moest komen. De watertoren bestond uit vijf etages: de waterkelder, de werkruimte op vloerniveau, twee etages met normale lokalen en de ruimte voor de watertanks. In de werkruimte, het deel op vloerniveau, was een ruwoliemotor opgesteld, gekoppeld aan een waterpomp bestemd voor het oppompen van het water uit de waterkelders naar de watertanks.

Soms was de pomp defect en liet de reparatie lang op zich wachten. Geen nood, want er was een handpomp en er waren veel jonge mensen. De fraters moesten dan per toerbeurt de handpomp bedienen om voldoende druk op het waterleidingsstelsel te houden.

Misschien dat de watertoren bij de studenten niet zo populair was; anderen dachten daar anders over. Zo gaf de Tilburgse brandweer op 27 maart 1926 een blusdemonstratie voor hoge gebouwen. Daarbij werd met gemak hoog over het kloosterdak en de watertoren gespoten.

De watertoren hoefde niet erg lang aan zijn oorspronkelijke functie te voldoen. In 1938 werd in Udenhout een netwerk van drinkwaterleidingen aangelegd en werd het klooster op het openbare net aangesloten. Geleidelijk werd de toren buiten bedrijf gesteld en werd het onderhoud achterwege gelaten.

In de oorlogsjaren gebruikte de bezetter de toren als strategisch uitzichtspunt. Misschien heeft de toren te veel onder vuur gelegen, getuige het uitgevoerde herstelwerk en de rekeningen van de aannemer.

In de jaren zestig ontdekte men scheurtjes in het metselwerk. Bang voor instortingsgevaar besloten de capucijnen in 1965 de toren door aannemer Henri Brekelmans te laten onthoofden en daarbij de waterhouder geheel te slopen. Steen voor steen. De onderbouw werd onder de kap van het klooster weggemoffeld.

De waterkelders zijn nog steeds aanwezig. Een pomp met elektromotor vult naar behoefte de visvijver bij en levert het water voor de besproeiingsinstallaties.

Voor de studenten van 'Udenhout' was het beklimmen van de toren steeds een avontuurlijke onderneming. Via steile ladders naar boven klauteren en dan over de balustrade gaan hangen en naar beneden schreeuwen, was een geliefde attractie.

Het luik bovenop de toren werd bij elke tocht voorzien van een inscriptie van de waaghals. Dat waren steeds jongensnamen, totdat op zekere dag de naam 'Marietje' werd ontdekt. De gardiaan hoorde dat en was woedend. Wie had er een vrouw naar boven gesmokkeld? De kwestie werd opgelost: een student had het luik losgeschroefd en in de spreekkamer zijn zusje Marietje gevraagd haar naam in het hout te kerven. En de rust keerde weer terug in het klooster.

III.4. het kerkmeubilair

De capucijnen hadden toestemming gekregen tot het bouwen van een openbare kerk. Het is gebruikelijk om een bouwwerk leefbaar te maken met enig meubilair en dat geldt ook voor een kerk. Te denken valt aan een orgel, preekstoel, altaar en kerkbanken. Het archief van de capucijnen levert daarover interessante gegevens op.

In oktober 1921 vond de grote intocht plaats van paters, fraters en broeders, vooral studenten die filosofie gingen studeren. In die tijd was de brouwerijzaal van het bijgebouw nog in gebruik als noodkapel en derhalve toegankelijk voor vrouwen en meisjes. Dat was in strijd met het voorschrift dat kloosterlingen in een afgesloten ruimte moesten leven. De toegang naar het kloosterterrein werd nu afgesloten voor vrouwen door aan de achterzijde van het klooster, tot aan de gracht, een houten schutting te plaatsen. De schutting liep parallel aan de werkhuizen, zodat de werkhuizen (de bijbouw) voorlopig voor iedereen toegankelijk bleven. De capucijnen beschouwden de aanwezigheid van niet-religieuzen op hun terrein als een onhoudbare toestand. Dat was mede aanleiding om de eigenlijke kerk zo vroeg mogelijk in gebruik te nemen. Op 22 december 1921 werd de kerk ingezegend.

De kerkmeubilering was bij de inzegening nog zeer primitief. Het altaar uit de noodkapel werd als hoofdaltaar ingericht, een preekstoel werd haastig in elkaar getimmerd. De stoelen werden uit de noodkapel gehaald, evenals twee biechtstoelen. Dat was alles.

Maar spoedig kwam daar verandering in. Reeds in 1921 had een schenker uit Udenhout twee houten communiebanken gekocht. Men ging hiervoor ver van huis, want de leverancier Ferdinand Studflesser kwam uit St. Ulricht in Groden, dat gelegen is het Zuid-Tirol, Italië. Deze banken werden in februari 1922 geplaatst.

De vaart zat er in, want diezelfde maand gaf de Sint Josephstichting opdracht tot het maken van kerkbanken naar ontwerp van broeder Felix. De banken zijn vervaardigd door de firma Chalot in Princenhage bij Breda. Eind september werden de banken geleverd en konden de losse stoelen afgevoerd worden. Er werden vier voorbanken, vier achterbanken en 44 middenbanken geplaatst, elk geschikt voor vijf zitplaatsen. Later werden er banken tussen

geplaatst, zodat de dwarsdoorsteken verdwenen. Ook werd elke bank herverdeeld in zes zitplaatsen.

Men behielp zich nog altijd met het noodaltaar. De capucijnen en de parochie wilden wel wat meer. Daartoe moest er geld ingezameld worden, waarvoor iedereen zich inzette. Reeds in 1922 werd het hoofdaltaar gekocht voor f 5000 en voor in het priesterkoor geplaatst. De achterwand werd door broeder Felix gemaakt van Slavonisch hout, een fijndradige houtsoort, genoemd naar het land van oorsprong, Slavonië. Deze houtsoort komt in Oost-Europa veel voor. In 1925 volgde het Maria-altaar, twee jaar later het Franciscus-altaar. Al deze meubels werden gekocht bij M. van Bokhoven-Jonkers te 's-Hertogenbosch. Als dank voor deze opdrachten schonk dit bedrijf het Piëta-beeld, dat geplaatst werd in een nis van de kerk.

Er kwamen nog meer schenkingen binnen, afkomstig van Biezenmortelse families, maar soms ook van anderen. Voor de vuist weg is de lijst van geschenken als volgt: een Mariabeeld, een beeld van Franciscus en van Antonius, de statuelijsten voor de kruisweg, de looper voor het koor, de godslamp, de ciborie (kelk voor het bewaren van de hosties) en ook de angelusklokken voor het torentje op de kerk. Als laatste meubelstuk werd in 1931 de preekstoel geschonken.

Al in 1921 had men van de orde toestemming gekregen tot de oprichting van een kerkkoor. Aanvankelijk was er geen orgel aanwezig en behielp men zich met een harmonium. De orde wilde echter niet dat dit harmonium bespeeld zou worden door religieuzen. Religieuzen behoorden namelijk binnen het slot. Men moest derhalve een organist van buiten aantrekken.

Na enige jaren, namelijk in 1930, zochten de capucijnen contact met kerkorgelfabriek L. Verschuieren te Heijthuisen, in die tijd telefonisch te bereiken onder nummer 2. Dit bedrijf bood een gebruikt doch grondig gerestaureerd klavierorgel aan, "prachtig van toon, niet scherp en toch vol" voor een prijs van f 1500, franco opgesteld, doch onder de voorwaarde dat twee man gedurende een week bij het klooster in de kost waren. Het oude harmonium ter waarde van f 1100 werd in 1930 door bemiddeling van orgelbouwer Verschuieren verkocht.

Het mechanische kerkorgel bestond uit één klavier met aangehangen pedaal. Het orgel was ingebouwd in een zacht houten kast met een 'sprekend' front. De blaasbalg werd gevoed door een elektrische ventilator. Kennelijk was de prijs en de garantie aantrekkelijk, want drie maanden later stond het orgel opgesteld in de kerk. Het orgel van 1930 betekende een flinke aanwinst voor het rectoraat.

Het orgel heeft dienst gedaan tot de kerkverbouwing van 1965. Al eerder was geconstateerd dat de orgelbekleding door houtworm was aangetast. Opnieuw namen de capucijnen contact op met de orgelbouwer Verschuieren te Heijthuisen met het verzoek het oude orgel grondig te inspecteren en kostenopgave te verstrekken voor de restauratie. De werkzaamheden werden begroot op f 11.625.

Omdat er plannen waren het orgel te verplaatsen naar een plaats vóór in de kerk, zag men af van restauratie. Wel

werd er een nieuw orgel van kleiner formaat aangeschaft. Met inruil van het oude orgel kostte een nieuw 'Unicum'-orgel met twee klavieren ruim f 16.000. Dit nieuwe orgel wordt nu veelvuldig gebruikt.

III.5. electriciteit voor het klooster

Bij de bouw van het klooster was al direct rekening gehouden met de aanleg van een elektriciteitsinstallatie voor verlichting en een paar elektromotoren. Dat was toen zeer modern, zeker als men beseft dat de gemeente Udenhout pas in 1922 op het provinciale elektriciteitsnet van de PNEM werd aangesloten. Voordien behielp men zich met petroleum en andere brandstoffen.

De capucijnen wilden een licht- en krachtinstallatie, waarbij in eigen beheer de electriciteit werd opgewekt. Zij vroegen bij de gemeente een hinderwetvergunning aan voor het hebben van een licht- en krachtinstallatie en een pompinstallatie met ruwoliemotor. De ruwoliemotor had een vermogen van 17 PK en diende voor het oppompen van water uit de waterkelders naar de bakken in de watertoren. De elektrische installatie was eveneens gekoppeld aan de ruwoliemotor, die door middel van een dynamo en een accugalerij de krachtstroom leverde voor de machines van de machinale wasserij en de timmerwinkel. De wasserij was uitgerust met een stroomketel, gestookt met steenkool. Voor al deze apparaten achtte de gemeente een hinderwetvergunning noodzakelijk.

Nadat op 18 november 1921 de vergunning was aangevraagd, organiseerde het college van burgemeester en wethouders op 9 december 1921 een openbare hoorzitting. Niemand van de aangeschreven burens kwam opdagen, zo staat in het proces-verbaal van de hoorzitting dat de loco-burgemeester op 19 december opstelde. Enkel de belanghebbenden binnen een straal van 200 meter waren opgeroepen en dat waren in 1921 slechts twee personen. Twee maanden later werd de vergunning verleend.

De ruwoliemotor had het kennelijk zwaar te verduren, want in december 1926 brak de krukas. Het was één dag voor Kerstmis, waardoor men erg in verlegenheid zat. Dat betekende weken achtereen zich behelpen met kaarsjes. Een reparatie was noodzakelijk, maar waar vind je een reparatiebedrijf? Nadat een drietal offertes waren beoordeeld, werd de motorreparatie opgedragen aan de firma P. van der Weegen en Zn in Tilburg. Toen bleek dat behalve de krukas nog vier lagers gerepareerd moesten worden. De kosten waren daardoor opgelopen tot f 483,45, voor de capucijnen een enorm bedrag. Op 23 februari 1927 draaide de motor weer en konden de kaarsen verdwijnen.

De capucijnen waren echter niet gerust over de bedrijfszekerheid van de installatie. Daarom had de gardiaan op 16 februari 1927 een gesprek met de burgemeester van Udenhout over de aansluiting van het klooster op het gemeentelijk elektriciteitsbedrijf. De gemeente zegde daarbij medewerking voor aansluiting toe. Nog diezelfde dag vroeg de gardiaan per brief toestemming

aan de provinciaal om voortaan de elektriciteit te betrekken van de PNEM.

Op 11 april gaf de definitie al toestemming om de kerk en de klooster op het net van de PNEM aan de sluiten. Bedoeld was echter aansluiting op het elektriciteitsbedrijf van de gemeente Udenhout.

Toen de capucijnen een maand later aan de gemeente lieten weten akkoord te gaan met de aansluiting op het gemeentelijke net, ontstonden er problemen. Onder druk van de gemeenteraad was de gemeente van inzicht veranderd. Het complex van Huize Assisië was al eerder op het gemeentelijke net aangesloten. Als de uitbreiding in Biezenmortel zou plaatsvinden, vreesde Assisië leveringsproblemen. In dat geval zou Assisië afhaken en rechtstreeks 'stroom' inkopen bij de PNEM.

Daarop volgde een reeks van gesprekken met de PNEM en de gemeente. Toen duidelijk werd dat de gemeente niet wenste te investeren in uitbreiding van het bovengenoemde elektriciteitsnet, werd gesproken over een eventuele overname van het gemeentelijke lichtbedrijf. In juni 1927 besloot de PNEM het Udenhoutse bedrijf over te nemen en het net uit te breiden met de buurten Winkel en Winkelsehoek. Op 11 september 1927 was de fusie een feit.

III.6. levende have

In de bijgebouwen was een ruimte ingericht als paardestal. Tijdens de bouw van het klooster was er ook een paard ondergebracht in deze stal. De vraag is wie daarvan de eigenaar was. Op basis van het inkwartieringsbesluit van 1902 was de gemeente Udenhout verplicht een register te gebruiken waarin werd bijgehouden "de metterwoon gevestigde eigenaars of beheerders van één paard of van meer paarden." Van 1919 tot 1932 komt geen opgave van de capucijnen voor, wel van Assisië, de steenfabriek en vele landbouwers. De capucijnen hadden dus blijkbaar zelf geen paard in eigendom. Het ligt meer voor de hand dat er een paard uitgeleend werd.

Toch waren de capucijnen wel geïnteresseerd in het houden van levende have. In een brief van 2 oktober 1921 stelde pater Gardiaan aan het definitorium (bestuur) voor om varkens te gaan houden. Hij wilde goedkoop vlees gaan produceren, ook voor andere kloosters. Daarvoor wilde hij een tweetal 'drijvers of lopers' kopen. Deze varkens zijn 3 à 4 maanden oud en zijn minder duur in voeding dan jonge biggen.

Maar een maand later volgde de afwijzing. Het provinciaal definitorium verbood het houden van varkens, want het klooster beschouwde de orde op de eerste plaats als een studieklooster en niet als een boerderij. Het houden van enkele kippen was wel toegestaan. Dat betekende een grote gunst, omdat het voor capucijnen hoogst ongebruikelijk was om dieren te houden.

Later werd het verbod tot het houden van varkens ingetrokken. Er kwam een tiental varkens bij het klooster, maar een boerderij is het nooit geworden.

III.7. het Derde-Ordehuis

In 1921 ontvingen de capucijnen goedkeuring voor de oprichting van een rectorale hulpkerk binnen de parochie Udenhout. De bedienaren van het rectoraat begonnen vol vuur met de zielzorg onder de bewoners van Biezenmortel en gingen als verlengde daarvan over tot de oprichting van een afdeling van de Derde Orde van Sint Franciscus. Elders in dit boekwerk wordt uitleg gegeven over de geloofsverdieping door het lidmaatschap van deze Derde Orde. De activiteiten speelden zich voornamelijk af tussen de muren van de kerk.

Langzamerhand ontstond er behoefte aan buitenkerkelijke activiteiten en daarmee aan een onderkomen, zoals in andere parochies een patronaatszaal aanwezig was. Al eerder besprak pater Gardiaan deze wens met zijn overste. Op 17 december 1936 richtte pater Gardiaan (pater Emilianus) een officieel verzoek aan de definitoren, waarbij hij medewerking vraagt voor een ruimte voor het verenigingsleven in het bestaande gymnastieklokaal van de school. Daarbij stelde hij voor om het grote holle lokaal in te delen in kleinere vertrekken door het plaatsen van enige 'monicadeuren'.

De definitie antwoordde niet bevoegd te zijn te beschikken over het medegebruik van het gymnastieklokaal. Men vond het ook niet zo nodig: het is immers beter de beleving van de Derde Orde binnen de kerk te bevorderen.

Vervolgens ontstond zich een levendige correspondentie, waarbij uiteindelijk voorgesteld werd op het gymnastieklokaal een parochiehuis te bouwen. Een uitdrukkelijke eis was wel dat eerst het geld aanwezig moest zijn alvorens er een compleet bouwplan met begroting aan de definitie voorgelegd zou worden.

Het geld zou er wel komen, dus werd aan broeder Felix gevraagd om een tekening met kostenraming op te stellen. Maar het bouwwerk bleek achteraf te duur en is nooit uitgevoerd.

Enige tijd later, namelijk op 8 augustus 1938, werden er opnieuw tekeningen gemaakt voor een Derde-Ordehuis, maar nu waren de bouwplannen aanzienlijk gewijzigd. De gemeente schonk 900 m² grond, gelegen achter de lagere school, aan het kerkbestuur. Voor die plaats maakte broeder Felix een nieuw ontwerp, geassisteerd door een medebroeder.

De definitie gaf daaropvolgend direct goedkeuring als er tenminste voldoende kapitaal voor de bouw was. Vervolgens kwam de geldinzamelingsactie op gang. Er werden sponsors aangeschreven en bijdragen van de huisgezinnen opgehaald. Binnen een jaar was er zeventuizend gulden in kas.

Nu was het wachten op een bouwvergunning. Op 12 april 1939 keurde de schoonheidscommissie het platte dak van het ontwerp af. De gardiaan en broeder Felix stapten daarna naar de vergadering van de commissie en bepleitten hun belangen. Het resultaat was een toezegging van de commissie dat haar architect een schets zou maken voor een nieuw plan met een kap. Binnen een week was de schets afgeleverd en kon broeder Felix weer verder. De bouwvergunning werd op 16

juni verleend.

Vanaf dat moment zat de vaart er in. Op woensdag 19 juli werd het gebouw openbaar aanbesteed. Er waren twaalf bestekhouders, van wie elf bedrijven een prijsaanbieding indienden. De laagste was de firma Adr. P. Brekelmans en Zn. te Udenhout, de huisaannemer van het klooster. Het bedrag van de aanneemsom was f 7250, exclusief grondwerk, elektriciteitswerk en de levering van alle stalen ramen. De overeenkomst van aanneming werd getekend op 26 juli 1939.

Het bouwwerk omvatte een vloeroppervlakte van ongeveer 300 m². Er kwamen twee zalen, elk circa 50 m² groot, gescheiden door harmonicadeuren. Ook was er nog een toneel van 50 m² en enkele kleinere vertrekken, zoals een kleedkamer en een vertrek voor de surveillant.

In de besteksbepalingen staat een eigentijdse bepaling zoals:

"De aannemer is verplicht alle werkzaamheden die door hem aan derden worden aanbesteed, hiervoor uitsluitend R.K. georganiseerde onderaannemers te nemen". En ook: "De stenen moeten betrokken worden van de NV Steenfabriek "Udenhout" v/h Weijers en Co, Directeur C.G. Mols." Dergelijke verplichtende bepalingen zouden nu ondenkbaar zijn.

Reeds op 8 september 1939, 's morgens na de Heilige Mis van acht uur, legde pater Gardiaan de eerste steen. Bij de liturgische plechtigheid hield pater Gardiaan ook een toespraak. Op de gedenksteen staat: "In het jaar O. H. Jezus Christus 1939 is dit Derde-Ordehuis gebouwd door de gezamenlijke bijdragen van de inwoners van Biezenmortel en omgeving."

Het gebouw werd op 3 december 1940 in gebruik genomen. Lang kon men echter niet genieten van de aanwinst. Begin augustus 1942 werd het gebouw bezet door de Duitse troepen. Vanaf die tijd waren de inwoners van Biezenmortel weer aangewezen op de spreekkamer van het klooster.

Dolle Dinsdag, 4 september 1944, volgde. In de nacht van 4 op 5 september staken de Duitsers het Derde-Ordehuis en de school in brand. Alles werd tot de grond toe vernield.

slot

Nadat in 1921 kerk en klooster in gebruik waren genomen, zijn er diverse verbouwingen uitgevoerd. Enkele van deze verbouwingen zijn al eerder aangevoerd. De grootste veranderingen ontstonden echter in de jaren zestig.

In 1965 werd de kerk, als reactie op het Tweede Vaticaanse Concilie, grondig verbouwd. Het interieur was niet meer 'van deze tijd'. De tijdgeest wenste een inniger samengaan van priester en gelovigen. Bovendien werd er houtworm geconstateerd in de achterwand bij het hoogaltaar en ook het orgel vertoonde gebreken. Wat doe je dan: achterwand weg, hoogaltaar weg, zijaltaren weg, preekstoel weg, kruisweg moderniseren, biechtstoelen reduceren en aanpassen en het priesterkoor herinrichten. Het was zo gebeurd.

Achteraf gezien is daarmee ook de typische sfeer van een capucijnenkerk verdwenen. Nu staat een orgel op de plaats van het oude hoogaltaar, de communiebanken zijn tegen de buitenmuren opgehangen en er is een nieuwe toegang gemaakt. De parochie werd in 1981 zelfstandig.

De capucijnen waren al weggetrokken in 1967. Het klooster werd verkocht aan de zusters franciscanessen uit Etten-Leur. Zij maakten het gebouw allereerst geschikt voor oudere bewoners. Zo werd een lift aangebracht en werden de gemeenschappelijke ruimten verbouwd, zoals de refter, de keuken en de kapel.

De zusters zijn nu van plan zich uit Biezenmortel terug te trekken. Kerk en klooster gaan volgens velen een onzekere toekomst tegemoet.

GELOOFSBELEVING IN BIEZENMORTEL

door Harrie van den Bersselaar

I. VAN RECTORALE HULPKERK TOT ZELFSTANDIGE PAROCHIE

I.1. de stichting van de rectorale hulpkerk

Er is de laatste jaren veel veranderd in de beleving van de Rooms Katholieke godsdienst. Het is mede daarom goed denk ik om in dit boek voor het nageslacht vast te leggen hoe de Biezenmortelse mensen in de tijd van het "Rijke Roomsche Leven" hun katholiek geloof tot uiting brachten. Ik kies de periode vanaf 1921, omdat in dat jaar de paters capucijnen zich in Biezenmortel vestigden. Tot 1921 was Biezenmortel verstoken van een eigen parochiekerk en parochiegeestelijke. De mensen van Biezenmortel behoorden tot de parochie van de H.Lambertus te Udenhout en "kerkten" daar. Dat betekende dat iedere zondag een voettocht moest worden ondernomen naar de kerk "op 't dörp" om daar de zondagsplicht te vervullen. Soms zelfs meer dan één voettocht, omdat in de namiddag ook vaak het Lof met aansluitend de "Familie" of "Congregatie" werd bijgewoond. In 1921 veranderde er veel voor de Biezenmortelse mensen. De paters capucijnen bouwden een klooster en een kerk in Biezenmortel.

Door Mgr.Diepen, bisschop van Den Bosch, werd aan de hoogerwaarde pater Stanislaus, provinciaal der paters capucijnen in Nederland, op 13 december 1921 een brief geschreven met de volgende inhoud:

"Gelet op de gehouden besprekingen, de gevoerde correspondentie en de meening van Ons Hoogwaardig Kapittel en op de aan UHE (dat betekent: Uwe Hoogwaardige Excellentie) verleende vergunning om in de Parochie van den H. Lambertus te Udenhout ter plaatse Biezenmortel een Openbare Rectorale Hulpkerk te stichten, toegewijd aan den H.Jozef, en willende deze aangelegenheid voor de toekomst op een vasten voet regelen, zoo verordenen en bepalen Wij bij dezen als volgt:

1e. De bedoelde kerk in de gemeente Udenhout ter plaatse het gehucht Biezenmortel wordt door Ons onder den titel van kerk van den H. Jozef erkend en verheven tot een Rectorale hulpkerk der Parochie van den H.Lambertus te Udenhout.

2e. Tot het gebied dezer Hulpkerk zal behooren dat gedeelte dier parochie dat gelegen is ten Noord-Oosten van de as der Oude Heusdensche Baan, ook wel genaamd Gommelsche straat met name de buurten: Zandkant, Gommelen, Biezenmortel, Winkelsche Hoek, Brabantshoek, Hooghout en Scheurhoeven.

3e. Als Rector wordt door Ons benoemd de tijdelijke Rector of Gardiaan, aan te wijzen door de Orde der Capucijnen, thans derhalve de Zeereerw. Pater Benedictus (Josephus Nicolaas van den Heuvel).

4e. De zorg voor de tijdelijke en stoffelijke belangen der hulpkerk wordt door Ons opgedragen aan het bij Ons besluit van heden onder nummer 3328 ingestelde Kerkbestuur en volgens de in dat besluit aangegeven bepalingen.

5e. De Rectorale Hulpkerk zal bevoegd en gehouden zijn alle parochiale bedieningen voor de door haar toegewezen gedeelten der Parochie van den H. Lambertus te Udenhout te verrichten, met uitzondering van het toedienen van het H. Doopsel en van het sluiten der Huwelijken, zullende zij ook hebben het recht van begraven onder gehoudenheid echter van een behoorlijke recognitie van begrafenisrechten aan de Moederkerk te voldoen.

6e. Dit besluit zal ingaan op Kerstmis 25 december 1921.

Een afschrift van dit Besluit en van het Besluit nr. 3328

over de oprichting van het Kerkbestuur van de Rectorale hulpkerk van den H. Jozef te Biezenmortel zal door de Eerw. Paters Capucijnen gezonden worden aan den Voorzitter van het Kerkbestuur van den H. Lambertus te Udenhout, dat de in deze beschikkingen aangegeven grenzen en de bepalingen over de geestelijke bedieningen dezer hulpkerk op Zondag 18 december a.s. van den predikstoel zal doen bekend maken, terwijl dit Ons Besluit evenals het meergenoemde onder no. 3328 in het archief der Rectorale Hulpkerk zal bewaard worden.

Gegeven te 's-Hertogenbosch, den 13 December 1921.

+ A.F. Diepen
Bisschop van 's Hertogenbosch.

Hiermee had Biezenmortel het recht op een eigen rectorale hulpkerk waar de mensen hun plichten als katholiek konden vervullen. De eerste rector was pater Benedictus van den Heuvel van 25 december 1921 tot 17 september 1924.

Dat Biezenmortel aan een eigen kerk toe was had de bevolking laten blijken door hun inzet bij de tot standkoming van klooster en kerk. Grote bedragen werden geschonken en veel arbeid werd gratis verricht. Al dat werk werd ter liefde Gods gedaan. Niets was de bevolking teveel om een eigen kerk in hun woongemeenschap te hebben. Helaas mocht in hun kerk niet gedoopt worden, noch het sacrament van het huwelijk worden toegediend. Deze bedieningen bleven voorbehouden aan de moederkerk in Udenhout.

Twee en dertig jaar later op 17 maart 1953 werd van Mgr. Mutsaers toestemming verkregen om in Biezenmortel te dopen. Pater David, de toenmalige rector, had daarvoor op 11 maart 1953 een verzoek tot de bisschop gericht. In de marge van de brief van de rector staat een handgeschreven notitie van Pastoor Prinsen uit Udenhout: "*Hoogwaardige excellentie, mijnerzijds bestaat er geen enkel bezwaar het gevraagde verlof te verlenen. K.Prinsen, Udenhout, 4 maart 1953*".

Het was jarenlang een doorn in het oog van de Biezenmortelse parochianen, dat in Biezenmortel niet mocht worden getrouwd. Mgr. Bekkers verleende op 27 juli 1961 toestemming "tot het assisteren bij die huwelijken, waarvan de bruid behoort tot het grondgebied van uw rectorale hulpkerk, servatis de iure servandis", dat wil zeggen met inachtneming van de bestaande bepalingen dienaangaande. Aan de voorwaarde dat de bruid een "inwoonster van Biezenmortel" moest zijn werd strikt de hand gehouden. Mensen zijn echter slim. Het gebeurde, dat een "oud-Biezenmortelse" zich bij de burgerlijke stand liet overschrijven naar een schuiladres in Biezenmortel om zo te bewerkstelligen dat zij in haar vertrouwde Biezenmortel mocht trouwen.

Officieel wordt de St. Jozefparochie pas een zelfstandige parochie, geheel onafhankelijk van de H. Lambertusparochie van Udenhout, op 4 augustus 1981. De eerste echte pastor werd de nog residerende pater Monaldus van den Broek, capucijn.

I.2. de consecratie van de kerk

In de vergadering van het hoofdbestuur van de capucijnen

van 17 en 18 maart 1925 wordt op verzoek van pater gardiaan van het klooster van Biezenmortel besloten de kloosterkerk te laten consacreran. De 19e maart wordt aan de bisschop van Den Bosch een verzoek daartoe gericht en de dag daarna was er al bericht dat de bisschop het verzoek inwilligde. De voorbereidingen voor deze grote gebeurtenis konden beginnen. Er werd een feestcomité in het leven geroepen bestaande uit: burgemeester de Goey van Udenhout, als erevoorzitter, dr. J. Smulders, arts van Huize Assisië, voorzitter, meester M.P. van Iersel, hoofd van de school, als secretaris-penningmeester, en de leden van het "kerkbestuur", de heren Peer Heijmans, Janus van Iersel, Janus Versteijnen en Marinus van de Pas als leden. De hele parochie was geestdriftig over het aanstaande gebeuren. Een gehouden collecte bracht de voor die tijd flinke som van f.160,-- op.

De verwelkoming van de bisschop, Mgr. Diepen, had plaats op vrijdag 17 april 1925, de dag vóór de consecratie van de kerk. Aan de grens van de parochie aan de Gijzelsestraat was een ereboog geplaatst met het opschrift "WELKOM". Vandaar af tot aan de kerk was ook ieder huis versierd. Bij het begin van de "Kerksticht", thans de Capucijnenstraat, was een tweede ereboog geplaatst met een groot wapen van de bisschop. Van hieruit stonden de bekende mastboompjes met papieren bloemen versierd aan weerskanten van de weg. Aan de kerk was een derde ereboog gebouwd met het opschrift : "CHARITAS". Boven de kerkdeur was groot aangebracht "AAN CHRISTUS OFFERAAR EN OFFERANDE".

Rond half vier op vrijdag 17 april wordt bij de kerk de stoet opgesteld die de bisschop zal tegemoetgaan. Voorop de heraut te paard met grote rood-wit-blauwe standaard, achter hem vier gardes d'honneurs, eveneens te paard, uniform gekleed in zwarte jas, witte rijbroek, paarse pet en dito sjerp. De harmonie, die volgens het programma dan volgen moet, is duizendmaal jammer, vindt iedereen, niet aanwezig. Een groot aantal bruidjes tracht met vrolijke lach de ontbrekende muziek te vervangen en zwaait driftig met vlaggetjes. Er volgt een statige praalwagen, genaamd: "De Rots van Petrus". Hoog op een rots prijkt een waarlijk sierlijke kerk terwijl aan de voet daarvan Christus aan Petrus de sleutelmacht overhandigt. Deze beide personen dragen fraaie kostuums door Mevrouw Smulders gemaakt. De spreuk : "Gij zijt Petrus en op dezen steenrots zal ik Mijne Kerk bouwen" vertolkt de bedoeling van de praalwagen. Acht fietsers op versierde fietsen die Geloof, Hoop en Liefde en de staf en de ring van de bisschop uitbeelden, volgen. Daarna volgen de jongens van de Franciscusschool in het paars gekleed en zwaaiend met vlaggetjes. Aansluitend volgt een wagen waarop een beeld van St. Jozef de Patroon van de te consacreran kerk is geplaatst. Het is een wit beeld temidden van groen en bloemen met aan de voeten een krans van bruidjes. De derde-ordelingen, voor zover niet elders in de stoet opgesteld, volgen deze wagen.

Achter deze feestelijke stoet volgt "het voornaam": de erevoorzitter, voorzitter en secretaris-penningmeester van het feestcomité in open rijtuig; in een volgend rijtuig de heren van het "kerkbestuur", daarachter in een auto, voor deze gelegenheid welwillend afgestaan door dr. Lobach,

pater provinciaal, pater gardiaan en pater Vicaris. Het geheel wordt gesloten door enkele gardes d'honneurs. Om ongeveer vier uur vertrekt de stoet naar de eerste ereboog om de bisschop de begroeten.

Spoedig na aankomst van de stoet arriveert de bisschop in een auto door de Bossche familie de Gruyter ter beschikking gesteld. Vriendelijk wuivend beantwoordt de bisschop, vergezeld van zijn secretaris W. Mutsaers, de toejuichingen van de kinderen. Zodra het gejuich van de kinderen enigszins is bedaard spreekt pater provinciaal voor het geopende portier van de auto de bisschop een welkomstwoord toe. Nadat pater provinciaal, pater gardiaan en pater vicaris aan de bisschop zijn voorgesteld "en tot den handkus zijn toegelaten" spreekt de voorzitter van het feestcomité, dr. Smulders, de bisschop toe. Hierna wordt door alle aanwezigen het welkomstlied gezongen. Pater gardiaan stelt vervolgens het feestcomité aan de bisschop voor. Namens de kinderen houdt het dochttertje van Peer Heijmans, Anneke Heijmans, een toespraakje. Zodra het feestcomité in de respectievelijke rijtuigen heeft plaatsgenomen zet de stoet zich in beweging. In de verte luidt het kerkklokje de blijde binnenkomst van de bisschop.

Vóór de kloosterkerk heeft zich intussen de hele communiteit verzameld. De kinderen en de derde-ordelingen hebben zich eveneens opgesteld op het kerkplein en als de auto van de bisschop voorrijdt ontvangen zij allen geknield de bisschoppelijke zegen.

Na toespraken in de kerk door pater gardiaan en de bisschop wordt de bisschop uitgeleide gedaan en gaat iedereen naar huis zich opmakend voor de volgende dag, de dag van de plechtige inwijding van de kerk.

Zaterdag 18 april 1925 kwart over zeven 's morgens verzamelen zich de religieuzen, die bij de kerkconsecratie een taak hebben en gaan in processie naar de kerk waar de bisschop om half acht verschijnt en daar twaalf kaarsen laat aansteken. Daarna begeven allen zich naar de sacristie waar de relikwieën bewaard worden en bekleedt de bisschop onder het bidden van zeven boetsalmen zich met de heilige gewaden. Daarna beginnen de indrukwekkende en zinrijke plechtigheden van de kerkwijding.

Bij het derde deel van de plechtigheden, de overbrenging van de relikwieën en de zalving van het altaar, worden ook de gelovigen toegelaten. De kerk loopt langzaam vol en de ceremoniën worden met aandacht gevolgd. Om 11 uur begint het vierde deel van de plechtigheden: de pontificale Hoogmis, opgedragen door de bisschop.

De plechtigheden zijn om kwart over twaalf afgelopen en hebben dan ongeveer 5 uur geduurd.

Om één uur volgt een middagmaal waar, naast de bisschop, hoogwaardigheidsbekleders aanzaten, en als bijzondere gast, pater Fabianus van de Ven, als Udenhoutse capucijn. Er worden toespraken gehouden door pater provinciaal, door pater gardiaan, door burgemeester de Goey en ten slotte door de bisschop zelf. Aan zijn dankwoord voegt de bisschop een stoffelijke daad toe. Hij put uit zijn schatkist die "nooit een lege bodem heeft" en biedt de communiteit een volle vrije dag en een volle dag vrij met roken aan. Een dankbaar applaus volgt.

Met dezelfde stoet als waarmee hij de vorige dag was ingehaald vertrekt de bisschop om ongeveer vier uur. Op het kerkplein geeft hij aan allen nog zijn bisschoppelijke zegen. Op de grens met de parochie zingen de aanwezigen het "Lang zal Hij leven" en geheel voldaan keert ieder terug om over te gaan tot de orde van de dag.

Zondag 19 april preekt pater gardiaan in alle missen waarin hij terugblijkt op de feestelijkheden rond de inwijding van de kerk. Na de middag mogen de fraters capucijnen de versieringen gaan bezichtigen.

I.3. over mensen

Het eerste kerkbestuur bestond uit drie leden van de capucijnenorde: pater Benedictus en twee andere leden uit de orde. Ik heb hiervoor het woord "kerkbestuur" tussen aanhalingstekens gezet, omdat tot 1 januari 1956 Biezenmortel nog geen leken in het kerkbestuur kende. Tot dan bestond het officiële kerkbestuur uitsluitend uit leden van de orde van de capucijnen. Het eerste kerkbestuur, waarin ook leken werden toegelaten werd op 1 januari 1956 benoemd. Deze leken waren : Petrus Heijmans, Adrianus van Iersel, Lambertus Oerlemans en Wilhelmus Versteijnen.

Op 6 november 1922 werd door pater Benedictus het kerkhof gebenediceerd (ingezegend). De eerste grafmaker (doodsgraver genoemd in Biezenmortel) was Jaoneke van Nieuwburg. Joaneke was 21 jaren grafmaker, van 1921 tot 8 november 1942, de dag waarop hij plotseling stierf. Zijn zoon Wim volgde hem op en hij deed dit werk van barmhartigheid 48 jaren, van 1942 tot 1990. Bij zijn afscheid ontving Wim de pauselijke onderscheiding Pro Ecclesia et Pontifice.

Heintje van den Brand was de eerste, die op 1 februari 1922, op het kerkhof Biezenmortel werd begraven.

Op 1 september 1931 werd Hein Brekelmans aangesteld als organist onder de volgende condities: "Hij zorgt voor orgelbespeling bij de H. Diensten in de kerk en bij de repetities ook van bijvoorbeeld Derde Orde en andere gelegenheden als het door de paters verlangd wordt. Wanneer hij dan zelf niet kan, zorgt hij voor een plaatsvervanger. Reparatie van zijn eigen huisharmonium, alsmede zijn eventueel te nemen lessen en ook zijn daarvoor benodigde boekwerken bekostigt hij zelf. Tot vergoeding daarvan ontvangt hij f.250,-- per jaar in twee termijnen te betalen namelijk begin april en begin oktober voor het eerst 1 april 1932. Deze bepalingen blijven gelden tot drie maanden na opzegging een van beide partijen".

II. DE DERDE ORDE

II.1. de organisatie

In het jaar 1210 verleende Paus Innocentius zijn goedkeuring aan de Regel van de **Eerste orde van Franciscus**, door Franciscus zelf de Orde der Minderbroeders genoemd. De

Tweede Orde van Franciscus, die der arme Clarissen, werd gesticht in het jaar 1212. Zij wordt Clarissen-orde genoemd naar de H. Clara, door St. Franciscus als de eersteling in deze Orde aanvaard en tot eerste Abdis aangesteld. Evenals Franciscus was Clara in Assisië (Italië) geboren, doch 12 jaar later, in het jaar 1194. Plaatsgenoten en leeftijdsgenoten dus.

De instelling van de **Derde Orde** dateert van het jaar 1221. De Zalige Luchesius en zijn echtgenote Bona Donna behoorden tot de eerstelingen die door de H. Franciscus werden aangenomen. In hetzelfde jaar van de instelling werd de Derde Orde goedgekeurd door Paus Honorius III. Het waren leken die door het naleven van een door Franciscus ingestelde regel Franciscus wilden volgen.

Op 14 februari 1922 werd door Mgr. Diepen toestemming gegeven tot oprichting in Biezenmortel van een afdeling van de Wereldlijke Derde Orde van de H. Franciscus. Deze wereldlijke Derde Orde is door de H. Stoel gesteld onder de onmiddellijke macht en leiding van de Oversten van de Eerste Orde, die hun macht weer kunnen overdragen aan priesters van hun orde, maar ook aan wereldlijke priesters. In Biezenmortel was een pater capucijn directeur van de Derde Orde, aangewezen door de gardiaan.

II.2. het lidmaatschap van de Derde Orde

Om lid te kunnen worden van de Derde Orde moest je de plechtige Communie gedaan hebben en van de lagere school af zijn. Natuurlijk was niemand verplicht om lid te worden van de Derde Orde. Als je in de Biezenmortel woonde werd echter wel van je verwacht dat je lid was.

In een afleesboek staat: "De aspirant-meisjes, die menen lid te willen worden van de Derde Orde moeten Dinsdagavond om 6 uur in het klooster komen om een en ander te bespreken. Er wordt op gerekend, dat allen dan aanwezig zijn". Zo ongeveer verliep de werving van Derde Ordelingen.

Om als lid toe te treden onderging de toekomstige Derde Ordeling twee ceremonies:

1. De kleding: Bij de kleding werd aan de postulant de volgende vraag gesteld: "Wat verlangt gij?", waarop de postulant antwoordde: "Eerwaarde Vader, ik verzoek ootmoedig het kleed van de Derde Orde van Boetvaardigheid om daarmee gemakkelijker de eeuwige zaligheid te kunnen bekomen". Tijdens de daaropvolgende plechtigheid werd aan de postulant het scapulier opgelegd en hem een koordje aangegeven. Op 23 juni 1933 werd in de kerk van Biezenmortel opgericht de Aartsbroederschap van het Koordje van den H. Franciscus. De bedoeling hiervan was de kinderen van jongs af aan de geest van Franciscus en van de Derde Orde te gewennen en hen aldus tot het lidmaatschap van de Derde Orde voor te bereiden. Het koordje is op die dag opgelegd aan 18 meisjes en 13 jongens, meestal van het 6e en 7e leerjaar en enkele van de schoolvrije jeugd. Ze werden daarop voorbereid door een retraite geleid door pater Cyprianus, drie dagen voor de jongens en drie dagen voor de meisjes.

2. De professie: Bij de professie werd aan de novice

gevraagd: Wat verlangt gij ?, waarop de novice antwoordde: "Eerwaarde Vader, ik verzoek te worden toegelaten tot de Heilige Professie in de Derde Orde van den Heiligen Franciscus om daarin God te dienen tot de dood toe". Vervolgens werd door de novice het formulier voor de professie uitgesproken, luidende als volgt: "Ik belooft voor God almachtig, ter ere van de Heilige Onbevleete Maagd Maria en van den Heiligen Franciscus en van alle Heiligen, geheel mijn leven de geboden van God te onderhouden en de Regel van de Derde Orde, door denzelfden Heiligen Franciscus ingesteld, volgens de vorm, welke door Paus Nicolaus den Vierde en Leo den Dertiende is bekrachtigd; tevens belooft ik, volgens goedvinden van de Visitor, te voldoen voor de overtredingen, die ik tegen deze Regel mocht begaan. De priester antwoordde daarop: En ik belooft u van Godswege, indien gij dat zult hebben onderhouden, het eeuwig leven. Van tijd tot tijd werd deze professie vernieuwd en werd er een prentje uitgedeeld met als tekst bijvoorbeeld:

Er waren in Biezenmortel vier afdelingen van de Derde Orde:
1. Jeugdafdeling Meisjes; (Jado: Jeugdafdeling Derde Orde);
2. Jeugdafdeling Jongens (Jado);
3. Derde Orde afdeling vrouwen;
4. Derde Orde afdeling mannen.

In 1923 telde de Derde Orde 57 mannen en 88 vrouwen. In 1931 58 mannen, 75 vrouwen, 11 jongens en 8 meisjes. Iedere zondag na het Lof werd er een Kerkelijke Vergadering gehouden beurtelings voor iedere afdeling. Deze bestond uit zang, gebed en een preek, waarin de regel van de Derde Orde werd toegelicht en toegepast op de dagelijkse praktijk. Ze werd besloten met de zegen met het Allerheiligste.

Wat werd van de Derde Ordeling verwacht?

Dagelijks:

1. De H. Mis bijwonen als dit gevoeglijk kan;
2. Twaalf maal het Onze Vader, twaalf maal het Wees Gegroet en twaalf maal Eer aan den Vader bidden. Dat gebeurde meestal gezamenlijk na het rozenhoedje. Dat werd wel de staart aan het rozenhoedje genoemd.
3. Voor en na het eten God met eerbied en dankbaarheid aanroepen;
4. 's- Avonds het geweten onderzoeken en in geval God werd beledigd, de zonde door boetvaardigheid herstellen, een oprecht berouw verwekken en een krachtig voornemen maken.

Maandelijks:

1. Biechten en de H. Communie ontvangen;
2. De vergaderingen bijwonen en bij de collecte in de vergaderingen naar vermogen bijdragen om de armste leden, vooral in ziekte, te ondersteunen.

In de loop van het jaar:

1. Vasten op de 3e oktober en de 7e december, vigiliedagen voor het Feest van Franciscus op 4 oktober en voor het

- Feest van Maria Onbevlekt ontvangen op 8 december.
2. De vermaningen en waarschuwingen van de Directeur of Visitator gewillig aannemen en opvolgen en de boete volbrengen, welke voor de overtredingen van de Regel door hem mocht worden opgelegd;
 3. De zieke leden bezoeken;
 4. Bij de uitvaart van een overleden medelid tegenwoordig zijn en voor zijn zielerust een Rozenhoedje bidden.
- Voortdurend:
1. Het scapulier en koord van de Derde Orde dragen;
 2. In geheel de levenswijze en kleding de weelde en overdreven opschik ter zijde stellen en die regel van de middelmaat volgen, welke met zijn staat overeenkomt, vooral nooit de zedigheid kwetsen;
 3. Te vrije toneelvoorstellingen en dansgezelschappen vluchten en nooit deelnemen aan slemppartijen (brasserijen);
 4. Matig zijn in eten en drinken;
 5. Een goed voorbeeld geven in het huiselijk leven;
 6. De oefeningen van godsvrucht en goede werken bevorderen;
 7. Geen slechte boeken of dagbladen lezen;
 8. Welwillende liefde tonen jegens andere leden en de overige mensen;
 9. Zonder noodzakelijkheid geen eed doen;
 10. Zich onthouden van onzuivere woorden en onbetamelijke scherts;
 11. Indien men een testament te maken heeft dit tijdig doen.

Naast de kerkelijke vergaderingen werden maandelijks voor de JADO buitenkerkelijke vergaderingen gehouden. De vergaderingen werden door pater directeur geopend met een gebed en geëindigd met een gebed en de priesterlijke zegen. Tijdens de vergadering werd er meestal een stuk gelezen uit het Nieuwe Testament en daar uitleg van gegeven. Ook werd er vaak gedeclameerd door een van de leden en werden liederen gezongen.

Een uittreksel uit een verslag van een vergadering op 12 februari 1950 van de meisjesafdeling van de Jado:

"Zondag 12 Febr. Buitenkerkelijke vergadering. Door P.D. (dat betekent Pater Directeur) werd de vergadering geopend met een lezing uit het Evangelie. De secretaresse las de ledenlijst en daarna de notulen voor waar geen aanmerking op werd gemaakt. Door Sjaan van de Pas werd gedeclameerd Morgengroet. Het was heel aardig. Een ander "Jado-zusje" ging het niet zo goed. Zij declameerde "avond", maar omdat het de eerste keer was en het gedicht zeer moeilijk werd dat haar heel niet kwalijk genomen.

Er werd gesproken over gezamenlijke aanbidding met het veertiguren gebed. De Maandag verviel omdat dat voor vele moeilijkheden opleverde. Besloten werd Zondag 19 Februari en Dinsdag 21 Februari de gehele dag door twee jado zusjes onze L.H. een bezoek te brengen durende een half uur.

De contributie werd door de penningmeester opgehaald. De vergadering werd door P.D. gesloten met gebed." Einde uittreksel.

Voor de jongens werden de buitenkerkelijke vergaderingen op

dezelfde manier eens in de maand gehouden.

Rondom het feest van Franciscus op 4 oktober werd door de Derde Ordelingen jaarlijks een triduum gehouden, drie dagen van bezinning en gebed. Hoe serieus de deelneming aan dit triduum was bedoeld, blijkt uit een notitie waarvan een kopie hierbij wordt afgedrukt.

De eerste directeur van de Derde Orde in Biezenmortel was pater Benedictus, de gardiaan.

De leden van de Derde Orde werden onder andere ook verwacht mee te doen aan de "twee-stuks"-aktie. Dat was een inzamelactie voor Kerstmis waarbij de Derde Ordelingen twee stuks kleren of twee andere gebruiksvoorwerpen of etenswaren, b.v. boter en eieren weggaven ten behoeve van de armen. Op 12 november 1939 werd van de preekstoel afgelezen: "Na het lof ook vergadering van de Derde Orde in het klooster, vooral ter bespreking van de Kerstactie. We bevelen nog eens bijzonder aan de twee-stuks actie. Iedereen wil nog wel eens zijn best doen om zo met het Kerstfeest in vele gezinnen vreugde te brengen".

Derde Ordelingen hadden ook diverse extra vasten- en onthoudingsdagen, zo bijvoorbeeld op de vigiliedag voor het feest van Maria Onbevlekt Ontvangen. Voor donderdag 7 december 1939 luidt een afleesbericht als volgt: "De Derde Ordelingen worden er aan herinnerd dat het voor hen die dag vasten- en onthoudingsdag is. Zij die nog niet voluit 21 jaar zijn moeten zich wel onthouden van vleesch en spek maar behoeven niet te vasten. Deze vastendag verplicht niet zoals de Kerkelijke vasten op zonde".

II.3. het Derde Orde huis

Op 3 december 1939 werd een eigen onderkomen, het Derde Ordehuis, ingezegend door pater Emilianus. Het programma luidde als volgt:

1. Inleiding door pater gardiaan;
2. Inzegening door pater Emilianus;
3. Zang en reidans door de meisjes;
4. Historisch overzicht door de jongens;
5. Reidans door de meisjes;
6. Sluiting.

Vanaf de preekstoel werd het programma als volgt aangekondigd:

"Vanmiddag inwijding van ons nieuw Derde Ordehuis of Parochiehuis. Onze mensen van den Biezenmortel worden hartelijk uitgenodigd om hierbij tegenwoordig te zijn. Vooral zullen wij het op prijs stellen als vele moeders door hun tegenwoordigheid van hun belangstelling doen blijken. Omdat er niet voldoende ruimte is wordt men vriendelijk verzocht de schoolgaande jeugd niet mede te brengen."

Het Derde Ordehuis was een soort patronaat. Hier kon de jeugd 's zondagsmiddags, soms min of meer gedwongen, verblijven onder toezicht van een pater capucijn. Er

werden ook toneeluitvoeringen gegeven. "Stroppers in de Kerstnacht" is een groot succes geweest.

III. GODSDIENSTIGE GEBRUIKEN

In alle gezinnen werd dagelijks het rozenhoedje gebeden, soms voor een stoel op de knieën of zittend op een stoel en ondertussen een handwerk doende. Vader of moeder baden voor, en alle kinderen moesten nabidden. Werd er door omstandigheden ooit een dag overgeslagen, dan werden er de dag daarop twee rozenhoedjes achter elkaar gebeden. Het bidden vond plaats 's avonds vlak voor het naar bed gaan. 's-Zondags echter direct na het middageten.

Er werd vaak naar de kerk gegaan. In mijn lagere schooltijd ging ik iedere dag naar een vroege mis en door de week vaak 's avonds naar het Lof. De ouderen, vooral de meisjes, die thuis op de boerderij werkten gingen ook in groten getale iedere dag naar de kerk. Verder ging men 's- zondags naar twee missen, het Lof en de Derde Orde.

Eens in het jaar, op 2 augustus, kon in de kerk de grote Portiuncula aflaat worden verdiend, men kon dan gaan "pesjonkelen", en wel zo dikwijls als men de vereiste voorwaarden vervulde. Die voorwaarden waren: goede biecht, H.Communie en kerkbezoek. Bij dit kerkbezoek moest men telkens bidden tot intentie van Zijne Heiligheid de Paus: 6 maal het Onze Vader, 6 maal het Weesgegroot en 6 maal het Eer aan de Vader, de Zoon en de Heilige Geest. De aflaten waren ook toepasselijk op de zielen in het Vagevuur. Wat de biecht betreft, die kon geschieden ofwel op de aflaatdag zelf of 8 dagen voor het feest of 8 dagen daarna onder het octaaf. Die gewoon waren tweemaal in de maand te biechten en zij die bijna dagelijks communiceerden behoeften niet apart te biechten. De H. Communie kon men ontvangen 1 of 2 augustus of onder het octaaf. De missen werden op dag van de Portiuncula aangepast: 's morgens om 6 uur, kwart voor zeven, half acht en de plechtig gezongen H. Mis om 9 uur. 's Avonds om half acht plechtig lof met "Te Deum" en voorgeschreven gebeden. 's Middags vanaf 3 uur tot na het lof werd het Allerheiligste ter aanbidding uitgesteld. Zo'n dag stond in het teken van het gebed wat duidelijk te merken was aan de verstoring van het dagelijks ritme op de boerderij.

Over de Portiuncula-aflaat schrijft de katholieke encyclopaedie het volgende:

"Het Portiuncula-kapelletje, waarin de H. Franciscus zijn roeping leerde kennen, bevindt zich in de grote basiliek Maria ter Engelen, een goed half uur van Assisi. Hier heeft volgens traditie Franciscus op zijn aanvraag van Christus zelf de Portiuncula verkregen voor de inwijdingsdag 2 augustus 1216 en elk jaar op de herdenkingsdag. Hij moest die Portiuncula laten bevestigen door paus Honorius III die toen te Perugia verbleef."

Ter verduidelijking: een aflaat is kwijtschelding van tijdelijke straffen, die men na de vergeving van de zonden door middel van de biecht nog zou moeten ondergaan, hier of na het overlijden in het vagevuur. Door het bidden onder de hiervoor omschreven vereiste voorwaarden kon men aflaten

verdiene die op hun beurt vermindering van straffen teweeg brachten.

Een octaaf is een tijdperk van 8 dagen na sommige kerkfeesten (Pasen, Pinksteren, Kerstmis), bestemd ter viering van die feesten.

De eerste vrijdag van de maand was gewijd aan het H. Hart. Er was dan 's avonds Lof met rozenhoedje en kruisweg.

De zaterdag na de eerste vrijdag in de maand was het Priesterzaterdag. Dan werd er speciaal gebeden voor de priesterroepingen en voor de priesters.

Op 14 februari 1922 werd door Mgr. Diepen, tegelijk met de toestemming tot het oprichten van een afdeling van de Derde Orde, toestemming gegeven om op zondag Quinquagesima en de twee volgende dagen jaarlijks het "veertig-uren gebed" te houden, d.i. aanbidding van het uitgestalde Allerheiligste gedurende veertig uren. Omdat die aanbidding 's nachts onderbroken werd duurde die drie dagen, te weten zondag, maandag en dinsdag vóór het begin van de veertigdaagse vasten.

Onder het "Allerheiligste" wordt verstaan: een grote hostie op het hoofdaltaar uitgesteld in een monstrans. Dat veertig-uren gebed was goed georganiseerd. Bij toerbeurten : b.v. Biezenmortel van 9 tot 12 uur en 't Winkel van 2 tot 5 uur, gevolgd door Scheurenhoeven, werden er bidstonden gehouden. 's Avonds na het Lof werd de zegen met het Allerheiligste gegeven en werd de hostie opgeborgen in het tabernakel.

Ook op witte donderdag, de donderdag in de Goede Week, d.i. de week vóór Pasen, was de gehele dag aanbidding van het Allerheiligste. Voor zover ik heb kunnen nagaan is er één keer, in in de oorslojaren, ook ook 's-nachts tot aan de vroegmis van 7 uur aanbidding geweest. De parochianen werden ook toen in buurten ingedeeld. Bij circulaire werd de indeling van de bidstonden bekend gemaakt. Vrouwen, meisjes en oudere mensen overdag, mannen en jongens 's-avonds en 's-nachts.

Jaarlijks werd er in Biezenmortel een kindsheidoptocht gehouden. De kindsheid was een missiegenootschap dat ijverde voor de missie en daar geld en goederen voor inzamelde.

Er waren zelatrices en zelateurs voor allerlei goede doelen zoals: de St. Pieterspenning, de retraite penning, de processie naar Kevelaar, de processie naar Handel, de Stille Omgang, de Fidelis Missiebond en vele andere.

Op 24 december 1931 werd de broederschap van Onze Lieve Vrouw van Handel, gevestigd te Udenhout-Biezenmortel opgericht. De broeder-meester haalde eens per jaar het lidmaatschapsgeld op (f.0,25) en organiseerde de bedevaart naar Handel. 's Morgens vroeg werd met een bus afgereisd. Er werd onderweg in de bus een rozenhoedje gebeden. In de kerk van Handel werd een H. Mis opgedragen, de meegebrachte boterham werd in een naburig café genuttigd. Vervolgens werd een wandeling gemaakt door het dorp. Na een Lof met rozenhoedje werd de thuisreis aanvaard. De bedevaartgangers hadden een "uitgaansdag" gehad en stonden inmiddels weer

een trede hoger op de lange ladder naar de hemelpoort. Even voor het verlaten van de lagere school werd de plechtige communie "gedaan". Deze plechtigheid bestond voornamelijk uit het hernieuwen van de doopbelofte: "Ik beloof trouw aan Christus mijn Koning, ik zal geheel mijn leven lang, God eren, God dienen, God beminnen en mijn evenaasten liefhebben als mij zelf". De belofte werd gedaan in een plechtig Lof met processie. In de processie, die door de kerk trok, liepen mee: bruidjes, palmtakdragers, het koor, misdienaars en priester. Door de beminde gelovigen werd vooral gelet wie er de mooiste jurk aan had of het mooiste pak (kostuum). De jongens droegen voor het eerst een lange broek en een zakhorloge. Na afloop was er feest. Ooms en tantes en burens kwamen met cadeautjes voor de plechtige communicant en er werd feestelijk gegeten. In 1928 werd afgekondigd dat volgens besluit van het Provinciaal Concilie van Utrecht de eerste plechtige H. Communie der kinderen moest worden uitgesteld tot het einde van het zesde of zevende leerjaar.

Biechten gebeurde om de twee weken. Verplicht was het biechten in de paastijd. Het zogenaamde "Pasen houden". De pasen kon worden gehouden in de vastentijd en tot Beloken Pasen, de eerste zondag na Pasen.

"Zij die op zaterdag in de vasten vlees hebben gebruikt en de voorgeschreven gebeden niet hebben verricht moeten voor deze dispensatie 15 cent offeren in de offerblok voor "zuivelgeld" achter in de kerk, zo werd afgelezen van de preekstoel op het einde van de vastentijd.

Maandag, dinsdag en woensdag voor 's-Heren Hemelvaart zijn de Kruisdagen. De Kruisdagen werden in de 5e eeuw ingevoerd, waarschijnlijk door de H.Mamertus, bisschop van Vienne, tot afwering van openbare rampen. Het zijn boeten biddagen om Gods barmhartigheid af te smeken en Gods zegen over de vruchten der aarde. Ze worden Kruisdagen genoemd, omdat op die dagen onder het zingen van de Litanie van Alle Heiligen een processie wordt gehouden door de velden, voorafgegaan door het kruis.

In Biezenmortel was het de gewoonte dat om 6 uur 's morgens de litanie van Alle Heiligen werd gezongen in de kerk en dat de processie van religieuzen en gelovigen onder zingen en bidden vanuit de kerk langs velden en wegen trok om Gods zegen over de vruchten der aarde af te smeken. Volgorde in de processie was: 1. Kruisdrager, 2. vrouwen, 3. mannen en jongens, 4. broeders-capucijnen, 5. fraters-capucijnen, 6. de paters, 7. de celebrant. Na de processie om half zeven een H.Mis.

De beminde gelovigen verletten niet veel met deze processie. Zij waren om ongeveer kwart over zeven thuis voor de dagelijkse arbeid en om hun aandacht te besteden aan de vruchten der aarde.

Vrijdag na de tweede zondag na Pinksteren is het Feest van het Heilig Hart van Jezus. De zondag daarna werd de H.Hart processie gehouden naar het H.Hartbeeld dat stond op wat nu de kruising is van de winkelsestraat en de

capucijnenstraat. De opstelling van de processie was in 1950: Kruisdrager, meisjes van de school, jongens van de school, meisjes van de Jado, jongens van de Jado, vrouwen en meisjes, mannen en jongens, de kloosterlingen, celebrant en assistenten. Bij het H.Hartbeeld aangekomen werd er gebeden en gezongen en werd er een preek gehouden.

Op zondag 10 september 1933 vond de inzegening plaats van het "Kruis aan de weg", dat op 15 juli van dat jaar was geplaatst aan de Biezenmortelsestraat aan de ingang van de dreef naar het klooster. Het plan hiertoe was gemaakt door pater Chrysostomos, gardiaan, die daarvoor verlof vroeg en kreeg van pater Provinciaal, mits het geschieden kon buiten bezwaar van de kerk en klooster. Hij had het plan laten ontwerpen door Albert Verschuuren uit Oosterhout. De moeilijkheid om het geld bijeen te brengen verhinderde echter de uitvoering van dit plan. Kort na de dood van pater Chrysotomos stelde een onverwachte gift de paters in de gelegenheid het zo geliefkoosde ideaal van de gardiaan z.g.te verwezenlijken. Het nog ontbrekende bedrag werd door de gelovigen bijeengebracht in een collecte gehouden door het bestuur van de Derde Orde. De grond ongeveer 8 bij 8 meter werd door de familie van Iersel uit Tilburg, Helvoirt en Udenhout ter beschikking gesteld. Het gemeentebestuur gaf toestemming tot het rooien van drie bomen ter plaatse en de PNEM verplaatste op verzoek van de capucijnen een paal voor de de elektrische geleiding en gaf toestemming de lamp voor de straatverlichting over te brengen boven het Kruis. Janus Brekelmans, aannemer te Udenhout, vervaardigde gratis de fundering. Vergunning tot oprichting van het Kruis werd gegeven, mondeling door pastoor van Eijl en schriftelijk door de burgemeester.

Er was een feestprogramma samengesteld, luidende als volgt:" Algemene H.Communie in de kerk der P.P. Capucijnen onder de H.Mis van half 7 en 8 uur; 10 uur plechtige Hoogmis met preek over het Kruismysterie en om half drie Lof, waarna aanstonds de plechtige inzegening geschiedt.

Na het Lof trok men processiegewijs naar het terrein waar het Kruis geplant was: bruidjes, religieuzen, schoolkinderen, belangstellenden, fanfare en liedertafel van Udenhout, het bestuur van de Derde Orde, het bestuur van de St. Josephstichting, burgemeester en wethouders, secretaris en ontvanger van de gemeente Udenhout, dokter Lobach, directeur van het fratershuis te Udenhout, rector Sars van het St. Felixhuis en de paters capucijnen.

Daar aangekomen werd door pater Vitus de riuele zegening uitgesproken, het fraterskantoor zong het gregoriaans "Crucem tuam adoramus Domine, gevolgd door het lied : "Ons nieuw gewijde kruis" begeleid door de fanfare "Moed en Volharding". Pater Henricus hield de feest-predikatie. Voorts werd door de schoolkinderen een bloemenhulde gebracht, door de liedertafel wer een Psalm gezongen, en een kruislied werd gezongen door het zangkoor van de kerk der capucijnen. Het geheel werd afgesloten met hem samen zingen van "AAN U O KONING DER EEUWEN".

Op Goede Vrijdag trokken wij met de hele school naar het Kruisbeeld om daar om drie uur te bidden en het lijden en

sterven van Jezus te herdenken. Van daaruit begon de Paasvakantie.

Als wij het kruisbeeld passeerden op weg naar school knielden wij of maakten een kruisteken. Dat herhaalde zich bij het passeren van de kerk om God te eren, aanwezig in de hostie die bewaard werd in het tabernakel. De eerbied voor het Sacrament lieten wij ook blijken door te knielen en een kruisteken te maken als wij een priester, meestal pater Gaudiosus, tegenkwamen met Ons Heer bij zich op weg naar een bediening van een zieke of thuisbezorgen van de Communie bij een zieke. Waren wij op de fiets dan stapten wij af en knielden naast de fiets.

Wanneer een vrouw moeder geworden was deed zij zo spoedig mogelijk na de geboorte van haar kind de "kerkgang". Zij ging dan op een morgen in de week op afspraak met een priester naar de kerk en deed dan begeleid door die priester op het maria-altaar de opdracht van haar kind aan Maria. Na een gebed door de priester was zij "gezuiverd" en besteeg zij het altaar, terwijl zij de stola die de priester droeg vasthield, om een geldbedrag te offeren. Het was "schande" als een vrouw uitging voor dat zij de "kerkgang had gedaan".

Er waren in Biezenmortel veel goede gebruiken, waardoor het leven voor een tamelijk geïsoleerde gemeenschap veel aangenamer werd gemaakt. Ik zal proberen er één van te beschrijven.

Wanneer iemand ernstig ziek was en in levensgevaar verkeerde werden hem de laatste sacramenten toegediend: de biecht, de communie en het H.Oliesel. Nog dezelfde avond werd door de buurt de rozenkrans gebeden om genezing af te smeken voor de zieke. Die rozenkrans werd gebeden ten huize van de naaste buur, dat is de buur die aan dezelfde kant van de straat woont en dan het dichtst bij de kerk. Een rozenkrans bestaat uit drie rozenhoedjes. Een rozenhoedje uit 50 weesgegroeten. Stierf de zieke dan werd op dezelfde wijze de rozenkrans gebeden tot rust van de ziel van de overledene. De kans bestond dat de burens zes dagen achtereenvolgend werden opgeroepen tot gebed: drie vanwege de bediening en drie vanwege het overlijden.

Na het overlijden werd de overledene afgelegd door de burens. Vaak waren dat dezelfde vanwege de ervaring die ze in de loop der jaren hadden opgedaan. Er werd bij een timmerman op 't dorp, Janus van Esch of een van de timmerlieden van de Plas een kist besteld. Was de overledene abnormaal groot dan werd eerst de maat genomen om er zeker van te zijn, dat de overledene in de kist zou passen. De kist werd meestal aangevoerd op een stootwagen zodat de buurt al had kunnen beoordelen hoe de kist er uitzag en dat deze gearriveerd was. Dezelfde buurlui die de overledene afgelegd hadden zorgden ook voor het "kisten". De timmerman die de kist afleverde, hielp ook bij het kisten van de overledene. Hier komt het spreekwoord vandaan: "laat je niet kisten".

Tijdens de eerste avond van de rozenkrans werd het "bidden", dat is het uitnodigen voor de begrafenis,

geregeld. Gebruik was dat de naaste buur het "bidden" regelde. Hij mocht dat ook uitbesteden. Het bidden kon door de buren in de vorm van "afslag" overgenomen worden van de naaste buur. Bijvoorbeeld buurman A wilde wel bidden voor f. 5,-- terwijl buurman B zei dat wil ik wel doen voor f.4,50. De laagste bieder ging 'bidden' door het aankondigen van dag en uur van de begrafenis en later door het bezorgen van rouwkaarten bij degenen die uitgenodigd werden voor de begrafenis. Dat was vaak een hele klus. Op de fiets naar afgelegene plaatsen met dikwijls een slechte adressering.

De overledene werd thuis opgebaard in de "goei kamer". De kist werd op twee stoelen geplaatst. De klok werd stil gezet, de spiegel werd omgedraaid, de luiken werden gesloten en er werd een "strooike" aan de straat gezet. Een strooike was een bosje stro met aan weerszijden vijf nieuwe bakstenen bij overlijden van een volwassene en drie nieuwe bakstenen bij overlijden van een kind. Op het dorp werd een strooike gebruikt van een geheel andere vorm.

De overledene werd door de buren naar de kerk gedragen. Achter de lijk-kist hadden de "voorrouw": bij het overlijden van een echtgenoot: de oudste zoon met daarachter de overige zonen, dan de oudste broer van de overledene met daarachter de overige broers, daarna de man van de oudste zuster met daarachter de mannen van de overige zusters, dan de neven, daarna de mannelijke vrienden en daarna de mannelijke buren. Achter de laatste man volgde de weduwe van de overledene met achter haar de oudste dochter etc. De weduwe droeg een zwarte sluierdoek de zo genaamde "falie". Er werd regelmatig gestopt om de dragers gelegenheid te geven te wisselen. De baar had geen wieltjes en moest dus gedragen worden. Tijdens het wisselen werd gebeden. Woonde de overledene ver van de kerk dan werd de kist op een kar gezet die door een paard werd getrokken tot aan de verharde weg. Vandaar werd de kist dan verder gedragen.

Onder de mis werden diverse offerschalen op de communiebank geplaatst. Tijdens de offerande gingen alle aanwezigen offeren en ontvingen daarbij een "bidprentje".

Na de begrafenis ging iedereen terug naar de kerk en werd de kruisweg gedaan.

Ondertussen hadden de naaste buren het sterfhuis weer op orde gebracht en gezorgd voor een broodmaaltijd. Familie, vrienden en kennissen sloten hiermede de uitvaart af.

Na de begrafenis kwam de tijd van rouw: een jaar en zes weken moest rouw gedragen worden door de naaste familie en zes weken door de verdere familie. Rouwdragen bestond uit: zoveel mogelijk zwarte kleren dragen, en op niet zwarte kleren een lapje in de vorm van een zwarte nogablok op de rechtermouw van de jas.

IV. OVER DE CAPUCIJNEN

In de geloofsbeleving van Biezenmortel hebben de paters capucijnen een grote rol gespeeld. Daarom wil ik mijn hoofdstuk graag afsluiten met informatie over capucijnen in het algemeen en de capucijnen in Biezenmortel in het bijzonder. Ik heb daarbij veel ondersteuning gehad van

pater Servatius van de Ven, die in een uitgebreid interview mij veel verteld heeft over de capucijnen en over zijn eigen capucijnen leven.

IV.1. oorsprong

Het eerste capucijnenklooster op het huidige nederlandse grondgebied werd in 1609 te Maastricht gevestigd. Ofschoon het stadsbestuur daar geen toestemming meer gaf tot vestiging van nieuwe kloosters, werd een verzoek van de capucijnen toch ingewilligd. De reden waarom men een uitzondering maakte was, "dat deze religieuzen vol ijver en brandende liefde zijn om diensten te bewijzen bij de verpleging van besmettelijke zieken". De capucijnen stelden niet teleur: in 1623 vielen er 6 slachtoffers aan de pest uit hun midden. Tien jaar later werden 28 capucijnen belast met de verzorging van slachtoffers van een andere pestepidemie. Slechts drie van hen overleefden dit. In 1611 betrokken in 's-Hertogenbosch de eerste paters een voor hen verbouwd particulier huis. De werkzaamheden van de paters bestonden toen vooral uit het houden van predikaties en bijzondere godsdienstoefeningen in verschillende kerken van 's-Hertogenbosch. In 1629 werd de stad door Frederik Hendrik ingenomen. Dit betekende het begin van de onderdrukking en vervolging van de katholieken, die alleen in het geheim en in schuilkerken bijeen konden komen. Enkele paters bleven als missionarissen in de stad werkzaam. Tot 1761 bleven de capucijnen zo in Den Bosch functioneren. Eerst in 1898 keerden ze in de stad terug. In 1882 werd het klooster in Tilburg betrokken. In 1887 werd een pril begin gemaakt met een klein seminarie dat later in Biezenmortel bekendheid kreeg als "Langeweg". Diverse Biezenmortelse jongens hebben daar de eerste stappen gezet op de weg naar het capucijnen-leven, maar geen van allen hebben doorgezet.

IV.2. de structuur van de capucijnen-orde

De capucijnenorde is een internationale orde over de hele wereld verspreid. De centrale overheid zetelt in Rome. Dat bestuur bestaat uit een generale overste met zes medebestuurders uit de hele wereld gekozen. Verder wordt de orde weer per land ingedeeld, per land in provincies, Nederland kent één provincie, Frankrijk drie, Duitsland twee, dat hangt af van de grootte van het land en het aantal kloosters. Een landelijke provincie wordt bestuurd door een provinciaal overste met vier medebestuurders, definitoren genoemd. De regionale groepering is verdeeld over verschillende kloosters. In een klooster is de gardiaan overste met de vicaris als plaatsvervanger, onderoverste, geassisteerd door een of twee mensen die samen met de gardiaan en de vicaris het dagelijks bestuur vormen.

In een klooster waar studenten woonden was de gardiaan ook hun overste met als onmiddellijke begeleider een directeur. Als er in een klooster novicen woonden hadden die als onmiddellijke begeleider een novicemeester. De bekendste novicemeester in Biezenmortel is pater Gaudiosus wel

geweest.

Aan ieder klooster was een zogenaamde "openbare kerk" verbonden, die voor iedereen toegankelijk was en waar iedere gelovige zijn zondagsplicht kon vervullen. Zo was het bijvoorbeeld in den Bosch, Tilburg enz. Soms werd door de bisschop zo'n kerk ook bestemd voor de in de omgeving wonende gelovigen. De kerk werd dan een "rectoraatstkerk" genoemd en degenen die daarvoor was aangewezen "de rector". Deze had dan de pastorale zorg voor dat gedeelte van een parochie dat tot het rectoraat behoorde. Zo was het ook in Biezenmortel. De gardiaan van het klooster vervulde per sé deze functie. Omdat iemand hoogstens zes jaar in hetzelfde klooster deze functie mocht vervullen betekende dit elke 3 of 6 jaar een nieuwe rector. Dit voortdurend wisselen was niet gelukkig voor de zielzorg. Vandaar dat later, vanaf 1963, deze functies van elkaar werden losgemaakt. Toen Pater Gentilis in dat jaar gardiaan werd bleef pater Theobald rector in het rectoraat.

IV.3. de opleiding tot pater capucijn

Wanneer een jongen de lagere school doorlopen had kon hij worden toegelaten tot het klein seminarie (vroeger ter onderscheiding van het bisschoppelijk klein seminarie genoemd: "serafijnse school"); dit was gevestigd in Langeweg; na de oorlog in Oosterhout. Het omvatte 6 jaar gymnasium. Daarna ging men naar het noviciaat in Tilburg. De volksmond noemde dat "Hij werd gekleed" Dit begon namelijk met de inkleding met het habijt en de kruinschering of tonsuur. De tonsuur was een teken dat de getonsureerde gebroken had met de wereld en haar ijdelheden en zich had toegewijd aan de dienst van God.

De capucijnen mochten nooit in burgerkleding lopen, ook niet boven de rivieren. Daar droeg men een lange zwarte jas over het habijt en een hoed. Ook het laten groeien van de baard en het lopen op blote voeten werd zwaar aangeslagen. Het noviciaat is een proefjaar, waarin zowel de kandidaat als de gemeenschap beziet of dit leven hem tot het kiezen van deze specifieke vorm van religieus leven inspireert. Was de uitslag gunstig dan werd na afloop van het jaar het noviciaat afgesloten met de "kleine professie" waardoor men zich voor 3 jaar aan de orde verbond door de eenvoudige geloften van armoede, zuiverheid en gehoorzaamheid. Na die 3 jaar volgde de "plechtige professie", waardoor men zich voor heel het leven bond aan de Orde door de drie genoemde geloften. In de 3 jaar tussen noviciaat en plechtige (of eeuwige) geloften viel de studie in de filosofie met aanverwante vakken. Na de plechtige professie volgde 4 jaren theologische studie, die afgesloten werd met de priesterwijding.

Eens in het jaar kwam de bisschop van Den Bosch of een missiebisshop van de capucijnen priesterstudenten tot priester wijden. Dat was een heel bijzondere gebeurtenis voor Biezenmortel. Er kwamen familieleden van heinde en ver naar de priesterwijding. Velen bleven een nacht over,

sommigen bij gastgezinnen, om daags na de priesterwijding de eerste H. Mis, opgedragen door de neomist mee te maken. (Een neomist is een pas gewijd priester.) Hij droeg dan zijn eerste mis op met assistentie van een priester om eventuele fouten in het opdragen van de mis te corrigeren. Een priesterwijding in 1939 werd als volgt van de preekstoel afgekondigd:

"A.s. zondag 6 augustus worden door Zijne Hoogwaardige Excellentie Mgr. A.F. Diepen in onze kerk aan onze fraters de HH Wijdingen toegediend nml. de kleinere Orden aan 12 fraters, het sudaconaat aan 12 fraters en het Priesterschap aan 6 fraters. De plechtigheid begint om half negen. Voor de wijdelingen en de familie worden de eerste 18 banken gereserveerd aan beide zijden. De andere plaatsen die open zijn kunnen worden ingenomen door belangstellende gelovigen. Er zal in de morgenuren voldoende gelegenheid worden gegeven om de H.Mis bij te wonen. Er zal een H.Mis zijn om half zes, om half zeven en om kwart voor zeven. Onder al die HH. Missen wordt de communie uitgereikt. De kinderen kunnen in de jeugdkapel de H.Mis bijwonen om half zeven en om kwart over zeven. Onder de HH. Wijdingen is de jeugdkapel niet toegankelijk voor de kinderen. Wij bevelen in deze dagen van voorbereiding onze wijdelingen heel bijzonder aan in de gebeden der gelovigen."

Op zondag 6 augustus 1939:

"Deze middag om half drie Lof. Morgen zullen de nieuw gewijde priesters in onze kerk hun eerste H.Mis opdragen en wel 3 om half acht en 3 om 9 uur. Om 9 uur op het Hoogaltaar de plechtige Heilige Mis met feestpreek."

Na de priesterwijding werden enkelen aangewezen om verdere studies te maken, de overigen gingen naar Breda voor een jaar van praktische inleiding op, hetzij het apostolaat in eigen land, hetzij in de missie; tegenwoordig noemt men dit een stage-jaar.

IV.4. het leven van een capucijn in Biezenmortel

's-Morgens werden de religieuzen al vroeg gewekt waarna zij ongeveer twee uren (met korte onderbreking) in gebed doorbrachten. Daarna volgde in stilte het ontbijt. De verdere voormiddag werd in stilte doorgebracht met arbeid en studie. De studenten hadden drie lessen. De morgen werd afgesloten met het gezamenlijk bidden van een gedeelte van het brevier, waarna het middagmaal (als regel in stilte) volgde. Biddend voor de weldoeners ging men dan nog naar de kerk, waarna recreatie volgde. Deze werd besloten met bidden van de Vespers. De verdere middag werd weer besteed aan studie of handenarbeid en om 6 uur kwam men weer samen voor gebed (deel van dagofficie, rozenhoedje, meditatie). Na het avondeten volgde een korte recreatie tot half negen, waarna ieder zich terugtrok op zijn cel. Men lag al vroeg op bed want te middernacht werd men weer gewekt voor het nacht-officie, dat een klein uur duurde. Dit nacht-officie werd in Udenhout nog gehandhaafd tot ongeveer 1962. Meerderen in de omgeving van het klooster zullen zich wellicht nog herinneren hoe midden in de nacht de klok begon te luiden, maar de meesten wenden daaraan en

sliepen er doorheen.

Franciscus had zijn broederschap al genoemd: de orde van boetvaardigheid. Ook de capucijnen kenden veel vasten- en onthoudingsdagen naar het voorbeeld van Franciscus zelf. In het jaar waren er 3 verplichte vastentijden van 40 dagen; verder waren alle vrijdagen en zaterdagen vastendagen, (dit betekent, dat men slechts één volle maaltijd mocht gebruiken; 's morgens en 's avonds aanmerkelijk minder) en alle woensdagen onthoudingsdagen (dat is op die dag geen vlees eten). De tijd dat er gerookt mocht worden was vroeger zeer beperkt. Sterke drank werd nooit geschonken, wel eigen gebrouwen bier.

Alleen de gardiaan-rector en kapelaans kwamen aanvankelijk met de mensen in Biezenmortel in aanraking. Voor de overige religieuzen en zeker voor de studenten waren dergelijke contacten niet toegestaan. en ook praktisch onmogelijk. Later veranderde dit geleidelijk aan. Toen de B.B. (Bescherming Burgerbevolking) werd opgericht werd een van de paters plaatsvervangend blokhoofd en enkele studenten lid in de Biezenmortelse groep. Ook voor assistenties werden de jonge priesters aanvankelijk niet ingeschakeld; dit was de taak van de oudere paters. Ofschoon de professoren zoveel mogelijk vrij werden gehouden voor hun eigenlijke taak als docent, assisteerde diverse van hen in de weekenden in naburige parochies en gaven in de vakantietijd retraites aan religieuzen. Verder vervulde de paters allerlei andere taken in de buitengewone (d.i. niet parochiële) zielzorg overal in het land.

IV.5. het voortbestaan van de Nederlandse kerkprovincie

Zoals bij alle religieuzen in heel Europa is de aanwas ook bij de capucijnen zeer gering. Dit verschijnsel viel samen met een ander. Tot ongeveer 1965 hal bisdom en elke Orde/Congregatie een eigen opleiding in filosofie en theologie. Men begon in te zien, dat dit een geweldige versnippering van krachten betekende. Daaruit ontstond het streven naar gecombineerde opleidingen. Zo richtten de capucijnen in 1965 met de paters van de H. Familie en van S.V.D. (Stijl) een gezamenlijkje opleiding op in Tilburg (het G.I.T., Gezamenlijk Instituut van Theologie). In de volgende jaren sloten zich daarbij aan: de paters Montfortanen, de Priesters van het H. Harten de Missionarissen van het H. Hart. Uiteindelijk sloten ook de bisdommen van den Bosch en Breda zich hierbij aan en hieruit ontstond de Theologische Faculteit in oprichting, die geliëerd werd aan de Katholieke Economische School in Tilburg. Gevolg hiervan was dat de studenten van de capucijnen verhuisden naar Tilburg en het klooster in Biezenmortel leeg kwam te staan. Het klooster werd verkocht aan de Zusters Franciscanessen van Etten, die het bestemde voor bezinningshuis voor zusters van de eigen congregatie en in het begin ook voor leerlingen van de kweekschool uit Etten-Leur. Op 28 september 1967 betrokken 46 vitale bejaarde zusters het klooster met als overste Zuster Veronique Ooms, die overste bleef tot 1973. Van

1973 tot 1976 zwaaide Zr. Thomasia Smet er de scepter en van 1976 tot heden Zr. Gaudentia van Hamelsveld. De Zusters hebben zich in Biezenmortel niet onbetuigd gelaten. Pater Monaldus en pater Theobald zijn van een goede verzorging verzekerd geweest. De taak van koster in de kerk werd waargenomen, bij ontstentenis van leerkrachten werd voor vervanging gezorgd, kinderoppas werd geboden, zieken en bejaarden werden bezocht, het huis stond open voor vergaderingen van parochieraad en kerkbestuur, liturgiecurssussen werden gegeven en er werd meegedaan aan welfare-werk en kaartmiddagen voor bejaarden en aan vele andere activiteiten. Biezenmortel is naast de capucijnen ook veel dank verschuldigd aan de Zusters van Etten.

In het klooster in den Bosch hebben de capucijnen een klein museum ingericht, waarin van het leven van de capucijnen in het verleden een beeld wordt gegeven. Dit museum is te bezichtigen na afspraak.

IV.6. de paters van d'n Biezenmortel

De hiernaast afgebeelde lijst van namen van gardiaans, rektoren en kapelaans, die in Biezenmortel hebben gewerkt zal bij vele lezers dankbare herinneringen oproepen. De foto van Pater Maximus van Heugten zal vele tongen losmaken. Zeker als ik zijn preken in herinnering roep met zijn opvallende versprekingen. In het boekje "Twaalf Kapucijnen" heb ik de volgende tekst gevonden: "Zijn preken (de preken van pater Maximus) hadden lang niet het heldere van zijn lessen. Enkele van zijn talrijke versprekingen: stilpijnende middelen; as tot hout verbranden, Noach bouwde de ark des verbonds; het gaat van een leien fluitje; er zijn mensen die maar eens per jaar hun pasen houden; kruidje-vergeet-me-niet; op deze Petrus zal ik mijn steenrots bouwen. Zijn studenten hebben eens 250 van deze authentieke versprekingen verzameld.

V. BIEZENMORTEELSE PRIESTERS

Op 21 augustus 1949 deed Harrie van Balkom als eerste Biezenmortelse priester zijn eerste H.Mis in de kerk van Biezenmortel. Hij is geen capucijn maar lid van de congregatie van S.V.D., de orde die een seminarie had op 't Laar in Helvoirt.

Daarna werden nog drie andere Biezenmortelse jongens tot priester gewijd, te weten: Lou Bijl, Toon Brekelmans en Ries van der Sande.

Slot

Ik ben er mij van bewust dat veel in dit hoofdstuk onbeschreven is gebleven. Ik hoop dat het de lezer toch een indruk heeft gegeven van hoe in Biezenmortel, onder leiding van de capucijnen, het rooms katholieke geloof

werd beleefd en hoe de mensen met elkaar omgingen.

HET ONDERWIJS IN BIEZENMORTEL

door Annie van Roessel-Kolen

I. DE BOUW VAN EEN OPENBARE LAGERE SCHOOL

I.1. bouwgrond en financiering

Reeds tijdens de bouw van het Capucijnenklooster en de rectoraatskerk in de jaren 1919/1920 bestond het plan, om in de nabijheid van het klooster een nieuwe school te stichten voor de kinderen van het kersverse kerkdorp.

Alvorens met de bouw van de openbare lagere school begonnen kon worden moest een geschikt bouwperceel worden aangekocht. Die grond werd aangekocht van de landbouwer Martinus van de Pas Franciszoon. Hij kreeg voor het verkochte perceel vervangende grond aangeboden. Het betreffende perceel (sectie D nummer 1677) is in de transportakte gesplitst in een zuidelijk en een noordelijk gedeelte. Het zuidelijk gedeelte was 46 meter breed en had een oppervlakte van 43 aren en 47 centiaren. Dit gedeelte werd voor f.2608,20 door de gemeente Udenhout aangekocht. Het noordelijk gedeelte, dat 38 aren en 83 centiaren groot was, werd aangekocht door de St. Josephstichting.

Deze stichting was op 29 december 1920 opgericht met als

- W.van Kuijk	te Udenhout	f.49.760,--
- G.Schoonus	te Tilburg	f.48.850,--
- C.van den Berk	te Dongen	f.48.788,--
- J.Brekelmans	te Udenhout	f.48.200,--
- H.Lommers	te Udenhout	f.48.150,--
- C.van Herk	te Tilburg	f.42.300,--
- Adr.P.Brekelmans	te Udenhout	f.40.000,--

Het schoolgebouw moest 28,27 meter lang worden en 6,80 meter breed uitwendig gemeten. De gymnastiekzaal zou inwendig gemeten 12 meter lang en 10 meter breed worden. De gang werd 2,10 meter breed terwijl de privaten 0,90 meter breed en 1,30 meter diep werden. De gang en de privaten werden 3,20 meter hoog en kwamen onder een plat dak te liggen. De hoogte van de klassen werd 4,60 meter. Het hoogste punt van het gebouw (de topgevel) was 8,50 meter.

De buitenmuren moesten gemetseld worden van miskleurige klinkers en de binnenmuren van hoog harde stenen. De stenen, in totaal 216.000 stuks, werden besteld bij de steenfabriek Udenhout voorheen Weijers en Co. Het dak van het gebouw moest gedekt worden met rode tuile du nord pannen. In het dak van de school waren vier dakramen gepland terwijl op het gymlokaal drie dakkappen werden geplaatst. De binnenmuren moesten bezet worden. De privaten (een zogenaamd droog closet met beukenhouten zitting) en urinoirs (van wit porselein) moesten vanaf de plint met eerste soort cremekleurige muurtegels (verglaasd) bezet worden en de gang moest tot 1,50 meter met cremekleurige splijtsteentjes (verglaasd) met een laag groen voor een band bezet worden. Het portaal en de grote boog aan het einde van de gang moest eveneens bezet worden met de genoemde splijtsteentjes. Tegen de cremekleurige steentjes in de gang moesten zware ijzeren kapstokken worden geschroefd met de nummers 1 tot en met 100. Aan de noordzijde van het schoolgebouw werd een overdekte speelplaats gebouwd, terwijl de niet overdekte speelplaats bestraat werd met basaltine tegels. De speelplaats werd omgeven door een ijzeren hek met pilaren. Het hek was in zijn totaliteit 80 meter lang en voorzien van twee inrijpoorten van circa 2,75 meter.

Tot zover een beeld van hetgeen zoal in het bestek was opgenomen. Een laatste bepaling die ik nog wil noemen is de volgende: de aannemer zal het loon volgens plaatselijk gebruik uitbetalen op het werk en er zal niet gewerkt mogen worden op zondagen en andere erkende christelijke feestdagen alsmede op 1 november (Allerheiligen). Het werk moest zijn uitgevoerd op 1 december 1921 waarna de aannemer nog tot 1 mei 1922 de tijd had om de zaak af te werken. Voor elke dag dat hij de opleveringsdatum overschreed was hij een boete verschuldigd van f.50,--.

I.3. de onderwijzerswoning

Ten behoeve van de hoofdonderwijzer was een onderwijzerswoning gewenst. Op het terrein naast de school aan de westelijke zijde, juist tegenover het klooster, bouwde de St.Josephstichting een woning. De bouwmeester

was C.J.Bayens oftewel broeder Felix. Hij zou ook toezicht houden op de bouw. Aan de hulp van broeder Felix en ook aan de hulp van de bewoners van 't Winkel en Biezenmortel, die het grondwerk uitvoerden, waren geen kosten verbonden. De inhoud van de woning was 448 m³. Het huis werd aangesloten op de elektriciteitsvoorziening van het klooster. Ook het water kwam via de watertoren van de capucijnen. De eerste bewoners waren het pas aangestelde hoofd van de school, M.P. van Iersel en zijn echtgenote A. van Iersel-van Beurden.

In 1926 werd de onderwijzerswoning onder leiding van broeder Felix verbouwd en uitgebreid. Dit kwam voor rekening van de St.Josephstichting. De bouwvergunning is gedateerd 19 november 1926, getekend door burgemeester De Goey. De uitbreiding omvatte grotere kamers en meer berging.

Op "Dolle Dinsdag" in september 1944 toen school, gymnastiekzaal en Derde Orde huis totaal werden verwoest, bleef wonder boven wonder de onderwijzerswoning gespaard.

De familie Van Iersel bleef er ook na het overlijden van de 'meester' wonen tot 1965. Daarna werd de woning bewoond door Theo van Iersel (toenmalig hoofd der school), en na 1971 door de familie Veraa.

I.4. de inrichting van de school

Doordat de rekeningen van de inventaris bewaard zijn gebleven kan een goed beeld worden gevormd van hoe de school er van binnen heeft uitgezien.

- De Voorburgsche steenhouwerij heeft op 17 september 1921 reeds "de eerste steen" geleverd. Het is een steen in hardsteen met een tekst (de rekening vermeldt de tekst helaas niet) en een rand.

- De N.V.IJzergieterij de Etna in Breda heeft op 15 december 1921 vier Salamander kachels geleverd. Deze konden echter nog niet meteen gebruikt worden, zoals blijkt uit een brief die meester Van Iersel na de opening aan de burgemeester stuurt. In die brief klaagt hij dat hij nog steeds geen kolen heeft ontvangen. Het was hartje winter en tot overmaat van ramp waren er inmiddels ook al drie ruitjes gesneuveld.

- Een tweede tegenslag vond plaats bij de levering van de schoolbanken. De banken waren besteld bij de erven Kooijmans-Mes in Wijchen. Kort voor de officiële opening had de levering echter nog steeds niet plaatsgevonden. Een opening zonder schoolbanken dat kon echter ook niet. Daarom werd besloten om in afwachting van de levering voorlopig maar tweedehands schoolbanken te huren. Er werden tweedehands schoolbanken gevonden op de zolder van de fraters te Goirle. De banken werden in vier vrachten met paard en wagen door Johannes Witlox op 29/30 november en 7 december in Goirle gehaald. Twee weken later vond eindelijk de levering van de schoolbanken uit Wychen plaats. De burgemeester van Udenhout had inmiddels wel gedaan gekregen dat de factuur gekort werd met f.60,--.

Dat was dan voor de 50 gulden vrachtkosten en de 10 gulden voor de huur van de banken. Voor "een niet prettige opening der school tegenover de schoolinspectie" werd dan nog geen schadevergoeding gerekend. Behalve de 63 banken was nog meer meubilair voor de school in Wychen besteld. Het betrof: drie lessenaars, drie schoolborden, drie bordtrapjes, drie papierbakken, drie bordlinealen, drie aanwijfsstokken, 20 porceleinen inktpotjes en een complete inktkoker die er geheel gratis werd bijgedaan. Voor de gymzaal werd besteld: veertig oefenstokken, veertig werpstaven, een stokkenbak, een stavenbak, een paar springstandaards van 2,50 m, een springlijn, een cocosmat en een springplank. Blijkbaar beschikte men de eerste jaren in de gymzaal maar over een zeer karige uitrusting.

- Danklof-De Jong en zoon leverde 38 el ruw katoen en 9 dozijnen koperen gordijnringen. Met het maakloon kwam men op een bedrag uit van f.37,87.
- Bij uitgeverij Malmborg werden de leermiddelen besteld. Er werd voor ruim 2005 gulden aan boeken en andere leermiddelen aangeschaft. Van de boeken die bedoeld waren voor klassikaal gebruik werden er elk vijftien besteld. De boeken die gebruikt werden waren:

- * Ik lees al
- * Kloostermans, Ons voorbeeld
- * Blijde harten
- * Rekenboek
- * Ruynders, Nieuw taalboek
- * Steijl op de L.S.I. (Lage School deel I)
- * Kessen, Ons land en volk
- * G. Prop, Atlas van Europa
- * Slempekens, Boeiende stof
- * Thyssen, Cijferboek
- * Vroolijk volkje
- * Zonneschijn
- * Veerman, Rekenboek
- * Kloostermans, Roomsche kinderleven
- * Heynen en de Reydt, Katholiek leven
- * 15 Bekkers kleine leesbordjes
- * 15 doosjes letterkaartjes
- * 9 lei-telramen

Voor de meester zelf werd onder andere nog besteld:

- * maten voor droge en natte gewichten
- * een blok koperen gewichten
- * een meetlint
- * een kubieke decimeter
- * een Bekkers leesbord met standaard
- * een aantal boeken voor de zangles: Kun je nog zingen?, De Leeuwerik, Weerens liederkeur, Dominicus, Het Neerlands lied deel 1 en 2.
- * het boek van Alberts, Vertellingen, Versjes deel I en II
- * het boek van Versteeg, sprookjes en vertellingen 1 en 2
- * het boek van Ligthart, In 't volle leven
- * een kaart van Nederland van de grondsoorten en een van de provincien
- * nog diverse andere landkaarten en wandplaten.

Aan schrijfmateriaal werd ook nog een en ander aangeschaft:

- * 12 kistjes geel gezwaveld krijt
- * 3 kistjes gekleurd krijt
- * 1 gros penhouders met koperen busjes
- * 3 gros potloden no 2
- * 10 doosjes griffels
- * 2 doosjes negergummi (60 stuks in een doos)
- * 12 gros kroontjespennen
- * 2 schoolbordpassers
- * 3 aanwijsstokken
- * 8 dozijn carletten
- * 8 flesjes rode inkt
- * 500 schriften met voorlijn
- * 500 schriften zonder voorlijn
- * 100 groote teekenschriften met vloei
- * 12 dozijn leien
- * 1 dozijn bordwissers
- * 1 zenith potloodslijpmachine
- * 1 fles schoolinkt.

II. DE SCHOOL VAN 1921 TOT 1946

II.1. de start in 1921

Al spoedig werd door de raad van de gemeente Udenhout als hoofd van de nieuwe openbare school benoemd de heer M.P. van Iersel (25 jaar) uit Baardwijk die per 1 september 1921 was aangesteld.

Tevens werden in die tijd benoemd als onderwijzeres mej. Maria van Loon (19 jaar) uit Drunen en als onderwijzer de heer Horsten (19 jaar) uit Loon op Zand. Deze drie waren de eerste leerkrachten van de nieuwe lagere school in Biezenmortel. Zij kregen ieder twee klassen onder hun hoede met in totaal ongeveer 80 leerlingen.

Omdat de school in september in gebruik werd genomen, heeft de zesde klas maar een halfjaar van het nieuwe gebouw gebruik kunnen maken. Het schooljaar begon in die tijd op 1 april.

Alles verliep voorspoedig en in veel gezinnen was men zeer gelukkig dat hun kinderen voortaan het onderwijs dichterbij konden volgen.

II.2. de officiële opening

Op 3 december 1921 volgde de officiële opening. Deze werd verricht door schoolopzienster mej. Jansen uit 's-Hertogenbosch. Aanwezig bij de opening waren: het onderwijzend personeel (de heer van Iersel, mej. van Loon en de heer Horsten) en tevens de aannemer de heer Snellen uit Haaren, de leden van de gemeenteraad van Udenhout, de pater Vicarus der capucijnen en het stichtingsbestuur. Ook waren aanwezig alle kinderen van de school.

De waarnemend burgemeester, de heer Verbunt hield een kort openingswoord. De spreker wijst erop dat, na het plotseling verscheiden van onze hooggeachte burgemeester

twee weken voor deze plechtigheid op 16 november 1921, het gemeentebestuur van mening is dat de opening dezer school toch niet zonder enige plechtigheid voorbij mag gaan. Hij spreekt de overtuiging uit dat de stichting dezer school van belang voor Udenhout zal zijn en brengt dank aan allen die tot het tot stand komen dezer school hebben meegewerkt.

Mej. Jansen zegt dat hoewel de stichting dezer school de gemeente veel geld kost, daarmee toch ook zeer veel inwoners gebaat zijn en het bestaan der school dan ook van grote waarde en betekenis is.

Pater Vicaris zegt dat de paters capucijnen gaarne met de onderwijzers zullen meewerken aan groei en bloei der school, opdat de leerlingen flinke burgers van het vaderland mogen worden.

Namens de onderwijzers sprak de heer Van Iersel, hoofd der school. Hij zei onder andere dat de onderwijzers hun best zullen doen de leerlingen te onderrichten.

Hierna werden door allen de nieuwe schoollokalen bezichtigd.

De school kreeg de naam Franciscusschool.

Op 1 januari 1924 werd de openbare school te Biezenmortel overgenomen door de St. Josephstichting en werd toen een bijzondere roomskatholieke school, onder de naam St. Franciscusschool. Spoedig daarna, op 17 januari 1924, vond de plechtige inzegening plaats van de gebouwen.

II.3. de bewaarschool

Bij veel gezinnen in Biezenmortel ontstond de behoefte om jongere kinderen onder goede leiding gepast onderricht te geven als voorbereiding op de leerplicht vanaf 6 jarige leeftijd. Met de komst van een bewaarschool (het bezig houden van jonge kinderen) werd in een enorme behoefte voorzien. In de loop van de tijd veranderde de naam bewaarschool in kleuterschool. Het onderwijs aan kleuters werd steeds meer een voorbereiding op het lager onderwijs. Kort na Pasen in 1925 besloot het schoolbestuur (de St. Josephstichting) te beginnen met een bewaarschool. Het bestuur deed een verzoek aan de gemeente om een subsidie voor het opzetten hiervan in de bestaande gebouwen. In het blad "Uni Trinoque" van de capucijnenorde stond op 28 augustus 1925: "Spoedig hoopt men in Udenhout (Biezenmortel) met een bewaarschool te beginnen. Gemeentesubsidie voor dit jaar is reeds aangevraagd en gekregen, banken en andere schoolmiddelen zijn reeds aangekomen."

Op 1 september 1925 werd in een lokaal van de St. Franciscusschool begonnen. De leiding berustte bij Mej. Jo Hobbelen. Haar vergoeding was f.150,- per jaar. Er waren 20 kinderen aangemeld. Het besluit om Jo Hobbelen te benoemen ging niet zonder slag of stoot. Ze was pas 16 jaar oud maar stond evenwel goed bekend.

II.4. het onderwijzend personeel

Juffrouw Maria van Loon, die al ruim 4 jaar onderwijzeres was aan de St.Franciscusschool, vroeg in 1926 ontslag aan vanwege haar huwelijk in mei aanstaande met Jan van de Pas alhier. Op 21 februari 1926 stemde het schoolbestuur in met de ontslagaanvraag. Het ontslag ging in op 16 april 1926. In haar plaats werd op 28 februari 1926 juffrouw A.Vercammen uit Udenhout aangesteld en als haar opvolgster benoemd. Zij begon 16 april 1926.

Het onderwijsteam uit 1928 was als volgt: de heer van Iersel, juffrouw Vercammen, de heer Horsten en juffrouw Hobbelen.

Reeds na korte tijd verlaat de heer Horsten (die verder studeerde voor de akte middelbaar onderwijs wiskunde) de school. Hij werd benoemd als leraar op de Oude Dijk in Tilburg. In zijn plaats wordt benoemd de heer A. van Rijsewijk uit Helvoirt.

Op de bewaarschool werd ook gewisseld en kwam juffrouw van Zon uit Udenhout in de plaats van juffrouw Hobbelen.

In de periode begin dertiger jaren zaten op de lagere school ongeveer 118 leerlingen en op de bewaarschool ongeveer 18. Totaal op de gehele St.Franciscusschool ongeveer 135 leerlingen.

Juffrouw Kruijssen uit Udenhout komt als kwekeling met akte het team versterken. In die periode kon men in het onderwijs niet gemakkelijk aan een baan komen en er werd daarom vaak een extra kracht bijgenomen. De financiële vergoeding was gering en bestond onder andere uit giften etc.

Enige jaren later verlaat de heer Adr.van Rijsewijk de school en wordt benoemd als leerkracht te Helvoirt. Meester Lapien uit Oisterwijk volgt hem op voor de klassen 1 en 2.

De jaarlijkse vergoeding voor bijzonder onderwijs bedroeg in 1938 f.5,10 per leerling. Dat werd schriftelijk bevestigd in een brief d.d. 4 november 1937, ondertekend door de gemeentesecretaris P. Vermeer en de burgemeester Ant. de Klerk. Daags daarna, op 5 november 1937, ontvangt het schoolbestuur van de burgemeester bericht van een extra subsidie van fl.1100,-- voor verbouwing van de bewaarschool.

Op 1 mei 1938 neemt juffrouw Kruijssen ontslag in verband met haar huwelijk met de heer Adr.van Rijsewijk die al eerder wat jaren aan de school verbonden was geweest. Voor een jaar wordt mejuffrouw Jeanne Scheiffers uit Oisterwijk benoemd. In 1939 kwam mejuffrouw Cor Michels, ook uit Oisterwijk, in haar plaats.

II.5. de school in de oorlog

Op vrijdag 10 mei 1940 's-morgens om 10 uur werd de school gesloten. Zondag daarna, eerste Pinksterdag, trokken de Duitsers Biezenmortel binnen en werden ingekwartierd in de school en het nieuwe Derde Orde huis. De klassen werden ontruimd, stro op de vloer en er kon geslapen worden.

Na een paar dagen vertrokken ze. De klassen werden weer in orde gemaakt en 17 mei 1940 ging het onderwijs weer zijn gewone gang.

In 1942 komt Zus Hosli in plaats van Juffrouw van Zon op de bewaarschool en binnen een jaar neemt haar zus Leny Hosli haar plaats in.

Op 1 augustus 1942 werd het gymnastieklokaal en het Derde Orde huis opnieuw gevorderd door de Duitsers. Op 1 oktober 1943 werd de gehele school in gebruik genomen door de bezetters. Spoedig kwam er een oplossing. Meester Lapien verhuisde met de eerste en tweede klas naar de kathedraalkapel bij de kerk. Juffrouw Vercammen vertrok met de derde en vierde klas (+ meisjes van de vijfde klas) naar het gymnastieklokaal van Huize Assisie. De hoogste klassen werden ondergebracht in de spreekkamer op het klooster. De lokaties veranderden meerdere keren toen de Duitsers ook de spreekkamers vorderden van het klooster. Er werd les gegeven in de stal van familie van de Pas, familie Van Rijswijk en ook in de garage van Sontrop. Na de grote vakantie in de zomer van 1944, wordt er vanwege het te grote gevaar voorlopig geen les gegeven. Na enkele spannende dagen steken de Duitsers de school en het Derde Orde huis in brand. Dit gebeurde in de nacht van 4 op 5 september en beide gebouwen gingen in vlammen op.

Op 26 oktober 1944 komen de geallieerden, en werden we hier bevrijd door de Engelsen.

II.6. opnieuw beginnen

Na veel puin ruimen in de zomer van 1945 gaat de St. Josephstichting aan de slag met plannen voor nieuwbouw van de school. Pater Maurus (voorzitter) en P. Heijmans (secretaris) verzoeken B & W haast te maken met goedkeuring voor de bouw van een drieklassige school, bestaande uit: entree, spreekkamer en voorraad/bergruimte. De bouwkosten waren begroot op f.53.311,--. Na goedkeuring van Bureau Goedkeuring Werken te 's-Hertogenbosch vraagt de St. Josephstichting de gemeente Udenhout de nodige gelden beschikbaar te stellen, die nodig zijn voor de bouw van de St. Franciscusschool. Al snel is de steenaanvoer in volle gang en wordt een begin gemaakt voor de nieuwbouw. In maart 1946 staat de vlag al in top. Er moest haast gemaakt worden want met het begin van het nieuwe schooljaar in september moest het bouwwerk gereed zijn. Het onderwijs ging intussen door en is ondergebracht op verschillende lokaties o.a. klooster, Huize Assisië en bij boeren op stal. Bij de opening van de nieuwe school in september 1946 wordt tevens het 25-jarig bestaan van het onderwijs in Biezenmortel gevierd. In die periode bezoeken ongeveer 100 kinderen het lager onderwijs in drie klassen (jongens en meisjes gemengd). Meester Van Iersel klas 5 + 6, juffrouw Vercammen klas 3 + 4 en meester Lapien klas 1 + 2. Juffrouw Verschuren van de bewaarschool heeft ongeveer 24 kleuters.

III. MEESTER VAN IERSEL EN JUFFROUW VERCAMMEN

III.1. meester M.P.van Iersel

Het eerste hoofd van de school was meester M.P. van Iersel. Op 25-jarige leeftijd begon de uit Waalwijk-Baardwijk afkomstige Van Iersel zijn loopbaan in Biezenmortel. Hij werd op 1 september 1921 benoemd tot hoofd van de nieuwe openbare school. Hij trouwde met Adriana van Beurden en samen gingen ze wonen in de pasgebouwde onderwijzerswoning naast de school. Hier werden in de loop der jaren hun 4 kinderen geboren. Dhr.van Iersel heeft in de Biezenmortelse gemeenschap een grote rol gespeeld. Niet alleen op onderwijsgebied maar op vele andere terreinen. Zo was muziek en zang voor hem van grote betekenis. Jarenlang was hij een trouw lid van het mannenkoor. Hij vond het belangrijk ook aanwezig te zijn bij de jaarlijkse teerdag, bij gelegenheid van het Ceciliafeest.

Voor de Biezenmortelse gemeenschap was hij 'n waardig pleitbezorger bij het gemeentebestuur en hij vertegenwoordigde Biezenmortel in allerlei verenigingen en instanties, zoals de oranjevereniging. Hij heeft vele malen een voortrekkersrol gehad die bij velen in de parochie als zeer waardevol werd gevoeld. Dikwijls heeft hij voor bewoners van Biezenmortel, vooral in de wintermaanden, landbouw cursussen en herhalingsonderwijs gegeven. Hij stimuleerde de jongeren hier aan mee te doen.

Tijdens de oorlogsjaren heeft hij met zijn collega's en met behulp van de paters capucijnen, zo veel mogelijk getracht les te blijven geven, hoe moeilijk dat ook ging. Vooral in de periode dat de school verwoest werd en de tijd daarna. Met trots heeft hij dan ook in september 1946 gevierd, dat de nieuwe school werd geopend en tevens dat de St.Franciscusschool al 25 jaar bestond.

Op 9 november 1946 vierde meester Van Iersel het feit dat hij 25 jaar hoofd van de school was (officiële datum 1 september 1946). Dit zilveren ambtsjubileum werd op waardige wijze gevierd. Hij kreeg van het schoolbestuur een zilveren horloge en ketting. Het mannenkoor van Udenhout was ook aanwezig en de heer Pieter van Dam, die sprak namens het mannenkoor, hield een speech. De buurtbewoners vierden het feest op de zolder van de nieuwe school. Voor de schoolkinderen werd dit feest gevierd op 4 december 1946. Het programma van deze dag is op deze pagina afgebeeld.

Meester Van Iersel was een begrip voor Biezenmortel. Hij kende iedereen en men klopte niet tevergeefs bij hem aan voor bemiddeling en goede raad. Hij gaf bijna 37 jaar les, dus aan meerdere generaties. Na 'n korte ziekte overleed hij op 4 juni 1958, pas 62 jaar oud.

Zijn opvolger, als hoofd van de school, was zijn zoon Theo die al sinds 1956 als onderwijzer werkzaam was op de

Franciscusschool. Hij was ook dirigent van het mannen- en dameskoor. Tevens dirigeerde hij een talentvol kinderkoor. Bij feestelijke gebeurtenissen en de jaarlijkse nachtmis verzorgde hij een gezamenlijk optreden van deze koren. Th.van Iersel bleef hoofd tot 1970. Zo was bijna een halve eeuw lang de naam Van Iersel zeer nauw met onze dorps-school verbonden.

III.2. juffrouw A.Vercammen

Op 28 februari 1926 werd juffrouw A. Vercammen afkomstig uit Udenhout aangesteld als onderwijzeres van de Franciscusschool. Ze begon in Biezenmortel op 16 april 1926. Ze bezat ook de akte handwerken, want in die tijd was voor de meisjes op de lagere school handwerken een wettelijk verplicht vak. Zeer plichtsgetrouw heeft zij de jeugd onderwezen. Ondanks dat ze in Udenhout woonde was ze vaak in Biezenmortel te vinden. Ze was een zeer trouw lid van de Derde Orde en later lange tijd bestuurslid van de JADO (Jeugd Afdeling Derde Orde). Regelmatig stond ze op de planken voor een toneelstuk.

Zeer veel vrouwen en meisjes hebben bij haar, vooral in de wintermaanden, cursussen gevolgd van naaien en handwerken. Op 12 april 1951 vierde juffrouw Vercammen haar zilveren jubileum. Er werd een feestcomité gevormd door het kerkbestuur, personeel en meester M. van Iersel.

De dag begon om 8 uur met een H. Mis uit dankbaarheid gezongen door koor, kinderen en JADO-leden. De celebranten was pater Menno Gardiaan en pater Gaudiosus. Na de H.Mis genoot zij met haar familie het ontbijt op het klooster.

Het programma voor de voormiddag was als volgt:

1. Feestlied
2. Opening
3. Entree der kleuters
4. "De levende drukdoos"
5. Toespraak door Zeereerw. pater Gardiaan, voorzitter van het schoolbestuur
6. Toneelstuk: "De nieuwe broek"
7. We doen nog een duit in het zakje
8. Toneelstuk: "De poppenkraam"
9. Optreden van duo Toon en Kees, met assistentie van Adrie Gaarnegroot
10. Toneelstuk: "Het ontbijt van Koning Habeba"
11. Sluiting

Daarna aanbieding cadeau ('n mooi gouden polshorloge), gevolgd door een receptie van 12.00 tot 13.00 uur in de parochiezaal. 's-Middags van 15.00 tot 17.00 uur een kindervoorstelling verzorgd door prof.Barno Jacovi. Het feest werd besloten met een feestdiner van 18.00 tot 22.00 uur voor collega's (dhr.en mevr.van Iersel-Van Beurden, dhr.Lapien en juf.Verschuuren), schoolbestuur met dames (dhr.en mevr.Heymans-Verhoeven, dhr.en mevr.Timmermans-Mallens en dhr. en mevr. Versteynen-Van Hal). Ook Pater Menno (gardiaan), pater Gaudiosis en pater Gerlachus, die als ceremoniemeester fungeerde, waren hierbij aanwezig. Op zondag 22 april 1951 boden de JADO-meisjes haar een feestmiddag aan. Het begon om 1 uur (half 3 naar 't lof)

tot 's-avonds half 8.

Op 16 april 1966 was ze 40 jaar onderwijzeres. Juffrouw Vercammen wou dit graag stil houden, maar het schoolbestuur wou dat toch niet zo maar voorbij laten gaan. Zo werd ze aan het eind van het schooljaar, op 25 juli 1966, onderscheiden met de eremedaille in goud verbonden aan de Orde van Oranje Nassau. De onderscheiding werd haar opgespeld door burgemeester Verhoeven met daarna een besloten receptie voor enkele genodigden.

2 jaar later, op 28 juni 1968, nam juffrouw Vercammen afscheid van de school wegens het behalen van de pensioengerechtigde leeftijd. De dag begon om 9 uur met een gezongen H. Mis onder leiding van Theo van Iersel als dirigent en Toon van Rijsewijk als organist. Daarna ontbijt bij pater Theobald (rector) op zijn kamer. Tot 12 uur was er een hulde door de kinderen. In de namiddag werd ter ere van haar een diner gehouden met de burgemeester, pater rector, collega's en schoolbestuur. 's-Avonds was er een receptie alwaar de harmonie een serenade bracht. Kinderen onder leiding van Zr. Marie Cecile zongen en meester Van Iersel, pater rector en de burgemeester spraken lovende woorden.

42 jaar lang kwam juffrouw Vercammen fietsend naar haar werk. Zij was zeer plichtsgetrouw en bij allen aan wie zij die jaren onderwijs heeft gegeven, zal ze onvergetelijk blijven.

IV. DE SCHOOL TOT 1993

Begin jaren vijftig kwamen er zoveel kinderen op school dat de behuizing te krap werd. Er kon een vierde leerkracht bijkomen. In september 1953 werden plannen gemaakt voor vergroting van de school. Tegen het einde van het jaar waren de goedkeuringen van het bisdom en de gemeente binnen. Inspecteur Aarts van Rijksscholentoezicht bericht in de zomer van 1954 dat de school mag uitbreiden met één lokaal, gangen, toiletgroep en op de eerste verdieping een handwerklokaal. Dit alles inclusief centrale verwarming. 23 augustus 1954 is de aanbesteding. Zeven aannemers hebben ingeschreven. Op 31 augustus werd de bouw gegund aan de aannemers A. en W. Verspeek te Udenhout voor het bedrag van f.28.767,--. De architect is de heer C.M.Evers te Rosmalen. De inrichting van het vierde lokaal kostte f.1.906,40.

Aangezien er ook meer kleuters kwamen, verhuisden zij naar het handwerklokaal op de eerste verdieping van de school. Men had hier wel meer ruimte maar er ontstond een gevaarlijke situatie omdat 40 kleuters enkele malen per dag via een stenen trap naar hun lokaal moesten. Begin jaren vijftig werden er ongeveer 35 kinderen per jaar geboren zodat enkele jaren later een nog groter gebrek aan ruimte kwam. In juli 1959 werd daarom al positief gereageerd op de aanvragen voor de bouw van een

kleuterschool op het noordoostelijk gedeelte van het terrein aan de Capucijnenstraat sectie D 1539. Pas eind 1961 kon architect Evers uit Rosmalen een bestektekening maken van een twee-klassige kleuterschool voor rekening van de St. Josephstichting. De onderhandse aanbesteding voor f.98.652,-- vond plaats op 7 mei 1962 met aannemer Verspeek uit Udenhout.

In juli 1962 kreeg men ontheffing om tijdelijk een lokaal in het gemeenschapshuis te mogen gebruiken. Dit jaar kwam er tevens een tweede kleuterleidster.

De nieuwe kleuterschool, voor 80 kinderen, was in februari 1963 gereed. De naam van de school werd St. Agnes. Aan de voorzijde van het gebouw werd een gevelplastic aangebracht vervaardigd door de heer Koldewij uit Helvoirt.

Eind april, tijdens de paasvakantie, werd de St. Agneskleuterschool ingezegend door pater Theobald (gardiaan). Er waren vele genodigden die hierna het gebouw konden bezichtigen.

In 1962 zaten op de lagere school 171 leerlingen. De gemeentelijke bijdrage per leerling was vastgesteld op f.47,50. Ook de St. Franciscusschool kampt met ruimtegebrek. Daarom werden er bij de instanties aanvragen ingediend voor de bouw van twee nieuwe lokalen. Door architect Evers werden bestek en begroting gemaakt en op 15 juni 1964 vond de aanbesteding plaats. Het werk werd wederom gegund aan de Gebr. Verspeek uit Udenhout voor een bedrag van f.127.636,--. Er kwamen twee lokalen, toiletgroep, leraren- en vergaderruimte bij. Midden 1965 was de nieuwbouw klaar. Het leerlingenaantal was in april 1965, over zes klassen, 210 kinderen. Juffrouw A. Berkelmans werd met ingang van 1 september 1965 als zesde leerkracht aangesteld.

Na ruim 15 jaren een zesklassige school te zijn geweest, was het aantal leerlingen zoveel afgenomen, dat begin jaren tachtig twee leerkrachten ontslag kregen. De kleuters van de St. Agnesschool kwamen op 1 september 1982 weer terug naar de St. Franciscusschool. Later werd de kleuterschool, die ruim 20 jaren dienst heeft gedaan, afgebroken. De terugkeer van de kleuters naar de St. Franciscusschool paste goed in het toen actuele proces van integratie van kleuter- en lager onderwijs. In augustus 1985 ging de nieuwe Wet op het Basisonderwijs in. Kleuter- en lagere school gingen samen verder als basisschool.

Het oudste gedeelte van de school, gebouwd in 1946 en 1954, verkeerde in slechte staat. Na veel onderhandelingen werd in september 1992 begonnen met de nieuwbouw achter het in 1964 gebouwde deel van de school. Architect was de heer Vendelbos en aannemer De Bont en Van Hulten uit Nieuwkuyk. In april 1993 werd het gebouw opgeleverd. Dankzij veel hulp van schoolbestuur, ouders en vrijwilligers werden de totale kosten beperkt. Door sponsors en verschillende acties werd geld ingezameld. Zo kwam dit mooie nieuwe gebouw er voor Biezenmortel. Het

oude gebouw werd gesloopt en op feestelijke wijze werd op 7 juni de nieuwe school geopend.
In diezelfde week, op 11 juni, nam directeur Toon van Rijsewijk afscheid van de St.Franciscusschool waar hij 29 jaren onderwijs gaf. Zes jaar als onderwijzer en 23 jaar als hoofdonderwijzer/directeur.

FOTOKRONIEK

door Kees van den Bersselaar en Annie van Roessel-Kolen

HET UITGAAN VAN DE KERK

door Ton de Jong

Een foto. Het moet rond 1925 zijn. De 'leste' mis is uit. Luister mee naar de gesprekken die de mensen voeren. Over de oogst, het weer en wie er aan het bouwen is. Het zijn min of meer vaste groepjes van mensen die elkaar opzoeken. Het zijn ook altijd dezelfde die niet blijven plakken en schielijk naar huis gaan. Te voet, want slechts een enkeling komt met de fiets naar de kerk. De kleinste verandering wordt meteen opgemerkt. Wie er ziek is, wie grond heeft gepacht, wie een ander paard heeft. Het is een zondag ergens in augustus. De rogge staat in rijen ('tijlen' zeiden we thuis) te pronken op de akker achter het cafe van Jan de Kunning. Het is rustdag, tijd om veel te bidden, te gaan buurten, te gaan 'ekkeren' (het bekijken van de gewassen te velde) en toch ook om te werken, want dat gaat zeven dagen per week door.

Ik ken d'n Biezenmortel van voor de Tweede Wereldoorlog alleen uit de verhalen die ik thuis hoorde, van de sfeer die nog lang bewaard bleef in de ouderlijke boerderij op 't Winkel en van een enkel boekje of artikel over Biezenmortel. Zo heb ik me langzaam een beeld gevormd van het dorp waar ik van 1954 tot 1978 ben getogen.

Een jaar geleden vonden we in het archief van de paters

capucijnen in Den Bosch deze foto. Door een capucijn, geen slechte amateurfotograaf, gemaakt vanuit het raam van de eerste verdieping van het klooster. De fotograaf heeft zich niet laten zien, want anders had het kerkvolk lachend en kaarsrecht in de lens gekeken. Waarschijnlijk heeft hij het bewust zo gedaan. Geen geposeerde foto maar een stiekeme bespieding van de Biezenmortelse gemeenschap. En daarom is het zo'n mooie foto. Er zijn maar een paar mensen te herkennen. Jan van Mol bijvoorbeeld en Willem Timmermans. Maar doen die namen er eigenlijk wel toe? Daarvoor de kerk staat d'n Biezenmortel in optima forma en iedere poging om mensen te herkennen doet geen recht aan de kerkgangers die toevallig niet vooraan stonden. Het was ook niet de bedoeling van de fotograferende capucijn om afzonderlijke mensen maar om het geheel, het volk vast te leggen. Van het soort kleding dat zij droegen vond ik jaren later nog veel terug in dozen bij ons op zolder. De broek met voor een grote flap als gulp ('unne snelzeiker'), mallootige hoedjes en, in blauw papier verpakt, een Brabantse poffer. Die zolder was mijn domein. Ik kende als kind precies de weg tussen en in de spekkisten, tussen de oude met koper beslagen hamen, het afgedankte kabinet. Daar lagen de lagere schoolschriften van mijn ooms en tantes, brieven van de tante zusters, landbouwvakbladen met golvend graan op het voorblad, kerkboeken, hagelpatronen, kleren, mutsen. In het bakhuis lag oud gereedschap, petroleumstellen, spullen uit de oorlog. Overal lagen dus stille getuigen van een andere tijd. Stukje bij beetje heb ik ze ontdekt. Dozen uitpakken, bekijken, weer inpakken. 'Pronselen' noemde ons moeder dat. Het is het mooiste woord dat ik in het Biezenmortels ken.

Die veelheid aan oude spullen is te verklaren uit het feit dat wij in het ouderlijk huis van mijn vader woonden. Zij woonden bij ons in. Jaon de Jong is in 1965 overleden, Hannemarie in 1970. Vooral door hen leerde ik d'n Biezenmortel van vroeger kennen. Ze staan model voor de Biezenmortelse mens van voor en nog lange tijd na de oorlog. Eenvoudig, wars van elke luxe, noeste werkers, diep gelovig. Hun leefwereld was klein, ze hadden geen benul van wat zich in de steden precies afspeelde en het buitenland was vooral missiegebied. Een goeie boer zijn, vooruit komen en in de hemel aanbelanden was hun levensvervulling. En iedereen die over de vloer kwam dacht er ook zo over: Janoom van Larkhoven, Ome Doris de Laat, Ome Willem de Jong. Zo was het in d'n Biezenmortel, zo was het overal op het Brabantse platteland. Het was eigen aan de besloten plattelandsgemeenschappen waarvan de bewoners op elkaar aangewezen waren.

D'n Biezenmortel had, denk ik, toch enkele bijzondere karaktertrekken. De komst van de capucijnen had tot gevolg dat losse buurtschappen een beetje geforceerd een eenheid gingen vormen. De mensen werden als het ware overrompeld door de paters, die meteen een zwaar stempel gingen drukken op de gemeenschap. Bedenk dat het de hoogtijdagen waren van het Rijke Roomsche Leven: de geestelijkheid had

een geweldig gezag en de nieuwe parochie had er extra veel van. Biezenmortel moet binnen de kortste keren een van de meest godsdienstige parochies van Noord-Brabant zijn geworden. Niemand kon zich daaraan onttrekken. In andere oudere gehuchten en dorpjes was er altijd wel iemand die voor de nuance zorgde, die afweek van de norm, maar in het boerendorp Biezenmortel was de hobbels in de roomse effenheid ver te zoeken. De foto geeft me door die overheersing van de kerk ook een minder plezierig gevoel. Maar het zijn ontegenzeggelijk gevoelend die je jaren later hebt, in een andere tijd en dus op grote afstand van het sociale klimaat van toen.

Bijzonder aan Biezenmortel was en is ook Huize Assisie en met name de komst in de vijftiger jaren van de lekenverplegers. Hun komst maakte van de Capucijnenstraat een echte straat van burgers. Maar werd daarmee Biezenmortel ook 'meer van de wereld'? Lieten zij een frisse wind waaien? Nauwelijks, en wel om de simpele reden dat die verplegers eveneens een klein gesloten wereldje vormden. Bovendien zelf ook afkomstig uit dorpen, niet uit de stad. Nee, de stedse invloeden in Biezenmortel werden pas merkbaar toen als gevolg van de toegenomen mobiliteit en communicatie de grens tussen stad en platteland nagenoeg verdween.

Huize Assisie.... Op het hertenkamp na vond ik het er allemaal verschrikkelijk groot en kil. Kenmerkend voor dit gevoel was de lange tijd die je voor de hoofddeur moest wachten voordat een broeder met een rammelende sleutelbos met opgetrokken wenkbrauwen vroeg wat we kwamen doen. Daar stonden we overigens maar een keer per jaar. Op vastenavond als we met de rommelpot ('doedelpot') rondtrokken door het dorp. Het opgehaalde geld ging naar pater Van Balkom in Indonesie.

De boeren bleven nog lang enigszins vreemd aankijken tegen de verplegers waar ze de familie niet van kenden en die werk hadden waar ze eigenlijk ook maar weinig van wisten. Af en toe kwam er een verpleger met een groep patienten langs wandelen. Dat was het dan. Boeren vormden een eigen gemeenschap, hadden (en hebben) hun eigen ontmoetingspunten: "Unne burger, dat is toch unne andere mens". Ze hadden overigens wel degelijk belangstelling voor het reilen en zeilen op de grote boerderij die aan het 'gesticht' verbonden was.

Als jongen vond ik de mengeling van burgers en boeren eigenlijk wel interessant. Het ging er daar anders aan toe dan bij een boer. Het meeste indruk maakte dat zij vrije tijd hadden, ooit klaar waren met werken. Dat was onze pa niet gegund. De haver was amper van de akkers of de aardappelen moesten eruit en het loof was nauwelijks verbrand of de mangelppeen waren aan de beurt.

Stond tussen Biezenmortel en Assisie een onzichtbare muur, Udenhout ('turp' = het dorp) was gewoon ver weg. Dara waren het pakhuis van de boerenbond, de smid, de bank, de winkels, het gemeentehuis. Er woonde familie, maar een echte band met de moederkern, nee die was er niet. Ook nog niet in de jaren zeven-ig toen de maatschappij toch veel mobieler was. Nu nog is de onderlinge relatie moeilijk te

definieren. Het is een stampot van afhankelijkheid en zelfstandigheid, van afstandelijkheid en verwevenheid. Als officiële grens tussen Biezenmortel en Udenhout gold de Gommelsestraat (van de rijksweg naar de Rustende Jager). De grens liep dwars door de buurtschap 't Winkel, en heb die daarom altijd als zeer kunstmatig ervaren. Udenhout begon voor mij pas bij de steenfabriek. Zo gingen we met 'bruistige' zeugen altijd naar de beer van Jo van Rooij aan de andere kant van de Gommelsestraat en ik heb er nooit bij stilgestaan dat we in Udenhout 'naar d'n beer' gingen. Daar was als je zo'n vluchtgevaarlijk beest moest begeleiden trouwens geen tijd voor. Het is begrijpelijk waarom bij de stichting van de parochie de grens zo is getrokken. Doot een kaarsrechte weg als scheidslijn te nemen, was meteen elke discussie over 'dit huis wel en dat huis niet' afgekapt. Later, overigens pas ene jaar of vijftien geleden, werd het voorste Winkel bij de parochie gevoegd, evenals een aantal huizen ten westen van de Gommelsestraat.

Ik vond dat d'n duin eveneens van d'n Biezenmortel was. Ze ligt op Drunens en Helvoirts grondgebied, zo leert de kaart. Maar wie zou durven beweren dat de schoolberg, doel van het jaarlijkse schooluitstapje en van het familieuitje, niet 'van ons' was? Ik heb het altijd zeer onrechtvaardig gevonden dat een gebied dat zo nauw aan Biezenmortel is verbonden aan andere gemeenten toebehoort. Toch vond ik ook zonder de duinen en zonder het voorste Winkel Biezenmortel groot. Nu was in mijn kinderogen natuurlijk alles groot: De hutten die we achter de school bouwden, de doos met boodschappen die Ties Mallens elke week thuis bracht en de kever waarmee het taxibedrijf van 'de Fret' (Jan van Iersel) ons naar tante zuster bracht. Bovendien is het zo dat 1 kilometer vroeger veel verder leek dan nu. Het Broek, zo noemden wij de weilanden aan de Zandleij (bij Bart mallens de Giersbergsesteeg in en dan driehonderd meter door een modderig karrespoor), was vanuit 't Winkel gezien een heel eind. Afstandsgevoel wordt bepaald door de tijd die je nodig hebt om er te komen en als je onwillige kalveren in het voorjaar daar naartoe probeert te krijgen dan is drie kilometer net zo ver als dat je nu met de auto een paar honderd kilometer aflegt.

De Zandkant was nog verder, Scheurenhoeve een heel eind, naar school echter goed om te doen. Hoewel, als 's-winters door sneeuwverstuivingen de wegen gebarricadeerd waren, was ook de gang naar school een heel avontuur.

Dat Biezenmortel zo groot leek kwam ook omdat er onderweg zoveel te zien was. Je kon nooit verder dan een paar honderd meter van je afkijken. Bosjes, bomen, houtwallen belemmerden het zicht op een aangename wijze. Ze zorgden voor een intiem landschap dat Biezenmortel als het ware afsloot van de buitenwereld. Iedere boerderij had daarnaast zijn eigen groene gordijn rond het erf, kleine domeintjes die door de gebruikers precies gekend werden. Ik wist precies hoe ik het snelst boven in de kerseboom kon komen en kende exact de volgorde waarin de appels aan de verschillende bomen rijp werden. Het bosje geriefhout een paar honderd meter achter ons huis was ene schitterend

speelsterrein. Ook dara kende ik elke vierkante meter. Aan het eind van de jaren zestig begon de grote kaalslag. Niet bewust en niet gepland, maar achteraf gezien uiterst efficiënt. Wie nu vanuit de Biezenmortelsestraat richting Hooghout kijkt ziet een kale vlakte. Het is bijna een polderlandschap. Ergens in de jaren zeventig werd na het rooien van de laatste rijen populieren vanuit 't Winkel de bebouwde kom van Udenhout, met de silo van de Boerenbond als blikvanger, ineens zichtbaar. Dat had ook een psychologische betekenis: Udenhout leek dichterbij te zijn gekomen. Het uitzicht werd naar alle kanten weids. Boomgaarden, alleenstaande eiken, populieren werden omgehakt en wat er her en der overbleef is grotendeels verwoest door de storm van 1984. Maar deze kale medaille heeft ook een positieve keerzijde. Ik ben van de zomer teruggegaan naar de Giersbergsesteeg, dus in de bossen ten noorden van de Biezenmortelsestraat. Allereerst viel op hoe droog de steeg is geworden. Je kunt er op sandalen door. Het was er prachtig. De kamperfoelie stond volop in bloei, de wilde hop reikte bijna tot in de toppen van de bomen. Gezelschap van de koekoek in de verte en vinken om me heen. Weelderige plantengroei en knapen van eiken. Dat is andere koek dan de saaiheid van de dorre Kempen. Het maakte veel goed.

Ook van de oorspronkelijke boerderijen is weinig bewaard gebleven. De praktische instelling en zuinigheid won het - niet onbegrijpelijk- van het historisch besef. Hopelijk zal 'het klooster' na het vertrek van de zusters in zijn huidige staat behouden worden. Het is niet oud en het heeft weinig bouwkundige waarde maar het is ontegenzeggelijk voor Biezenmortel een monument. Sloop het klooster en het hart van de gemeenschap is weg. De woonomgeving waarin de Biezenmortelnaar leeft is veranderd, maar de sociale omgeving zeker niet minder. Er konden in de gemoedelijkheid van een klein dorp dingen die nu absoluut onmogelijk zijn geworden. Zo had Theo van Iersel de gewoonte om als hij bij een uitvaart of huwelijk moest dirigeren de zesde klas alleen te laten. Dat ging nog goed ook. Tegenwoordig zou de klas letterlijk afgebroken worden. Dat er vantevoren bij Therus van Kempen grote hoeveelheden snoep werden ingekocht zodat de klas zich in drie kwartier tijd ziek at, is een onbeduidend detail.

Wat was er te beleven in Biezenmortel? Genoeg! Eerst wat persoonlijke flarden: het paasvoetbaltournooi in Oisterwijk (waren we tweede of eerst), de schoolreisjes en het dagenlang ophalen van oud papier om die reisjes te kunnen betalen. Natuurlijk ook kerkelijke zaken. Het mooiste was natuurlijk dat je als klein kind op Onnozele Kinderen door een kloek (een ouder meisje) werd opgehaald, in het donker naar de kerk liep en na de mis door pater Emilianus chocolademelk ingeschonken kreeg. En dan de verenigingen en aanverwante. Jong Nederland en de Gidsen, VCB en later BIMO en de tennisclub. Een kleine maar fijne bibliotheek in het gemeenschapshuis. Even een tafeltennisclub en later de soos achter het toneel van het gemeenschapshuis: De roerige jaren zestig in een notedop. Veel van de verenigingen zijn er nog steeds. Op de

precieze situatie heb ik geen zicht meer. Het zal wel zijn zoals elders in kleine dorpen: met vallen en opstaan en met de beperkingen, een relatief kleine woonkern eigen, wordt er voor de gemeenschap veel gedaan. Dan loopt het daar wat minder, maar gaat het bij een andere vereniging beter. Zo gaat dat nu eenmaal. Met deze relativiserende opmerking heb ik indertijd afscheid genomen van Jong Nederland. Toen zieltoegend maar in Scouting in beginsel toch een goede opvolger!

De kerk, de grootste vereniging aller tijden, heeft haar bindende werking verloren. De Biezenmortelse kerk is langer vol gebleven dan kerken in een stad als Tilburg, maar ergens in de jaren tachtig ging het -ik heb het uit eigen waarneming- opeens razendsnel. Wie nu zondags om half elf naar de laatste mis gaat treft een gemiddelde leeftijd aan die korter bij de 55 dan bij de 45 ligt. Het is moeilijk meer voor te stellen dat nog zo kort geleden de kerk vooral ook in Biezenmortel zo bepalend was. Dat een pater de sexuele voorlichting verzorgde, dat de bedevaart naar handel een waralijk hoogtepunt van het jaar was en dat je de katechismus even goed kende als de huidige kanaalindeling van de tv.

Terug naar de foto. Het uitgaan van de kerk is niet meer het allesbepalende beeld van Biezenmortel. Dat is een grote karakterverandering, maar als gemeenschap moet d'n Biezenmortel zich pas echt zorgen gaan maken als de verenigingen leeglopen. Dat zijn de kurken waarop een dorpsgemeenschap drijft.

literatuurlijst

de geschiedenis van Biezenmortel

- Aa, A.J.van der, "Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden", 1848
Algemeen Rijksarchief te Brussel, Register 396 f 105v, Register 123 f 265v, Verklaringen 3134, 3695, 3727
Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage, Kaartenafdeling
Aanw 1964 V 6, 'sGrooten blad 7
Archief Huize Assisie, via Br.C.Kloos
Archief provinciaalstaat van de Paters Capucijnen
(P.Ambrosius)
Archief PTT Telecom district 's-Hertogenbosch
Bakker, W.de "Een ontbrekend Meierijs kwartier van Prinses Beatrix" in 'De Kleine Meijerij' 1972
Becx, W.F., "Geschiedenis der congregatie van de broeders Penitenten van den H.Franciscus van Assisie, gevestigd in huize Padua te Boekel", 1919
Beex, G., "Archeologisch overzicht van de gemeente Udenhout" in 'De Kleine Meijerij' XXVIII
Berkelmans, G., "De Gasthuishoeven op Hooghout, bakermat van Assisie" in 'De Kleine Meijerij' 1980 1.2
Bersselaar, C.C.M.van den ("de Pennelikker") "75 jaar Boerenleen- bank in Udenhout", reeks artikelen in 'De

Wegwijzer', 1974
Boel, W.M.van de, Horn
Boerenbond Udenhout, "Jubileumuitgave 1902-1977", 1977
Borrekens, baron Raymond de, kasteel van Vorselaar
Camps, H.P.H., "Oorkondenboek van Noord Brabant" 1979
Christ, G.A.E., Br.Aloysius, H.J.Lubberman en
J.N.J.Smulders, "Huize Assisie 1904-1929" in
'Tijdschrift voor Rooms Katholiek Buitengewoon Lager
Onderwijs' 1929 5e jrg nr 3
Dirkx, J., "De geschiedenis van het cultuurlandschap
rond Biezenmortel", 1993
Drossaers, S.W.A., "Het archief van den Nassauschen
Domeinraad, I. Het archief van den Raad en Rekenkamer
te Breda tot 1581", 1948/49
Duncker, D.R., en H.Weiss, "Het hertogdom Brabant in
kaart en prent", 1983
Eerenbeemt, H.F.J.M. van den, "In het spanningsveld der
armoede. Agressief pauperisme en reactie in Staats
Brabant", 1968
Faber, G., "De Franken", 1981
Fasel, W.A. en P.J.M.Wuisman, "Geschiedenis van
Udenhout", 1978
Gemeentearchief Malle
Hardenberg, H., "Het ontstaan van de Vrijheid Tilburg"
in 'Van heidorp tot industriestad', 1955
Hustege, G., "Zo herinner ik mij Brabant", 1980
Huybers, A., "Oud Oisterwijk"
Iersel, C.A.van, "Het Udenhoutse postagentschap rond de
familie Scholtze" in 'Catalogus 12e nationale
postzegeljeugdteentoonstelling Filexpo te Udenhout, 17
-19 april 1976', 1976
Kempen, A.van, "Rond een stamreeks van het Boxtels
geslacht Van Kempen", Bunnik 1983
Leenders, W.H., "De Udenhoutse gronden en hun
ontstaansgeschiedenis", in 'De Kleine Meijerij',
1982.2
Leenders, W.H., "De gronden van de Biezenmortel met hun
cultuurlandschappen", 1993
Leenders, W.H., "De gronden met hun cultuurlandschappen
op het zand en de leem", 1993
Molder, Th.de, "Geschiedenis van Oostmalle"
Naaijken, J., "Noord-Brabant in grootvaders tijd",
1979
Notebaert, A., "Oorkonden van de abdij van Kameren
betreffende haar Uithof te Giersbergen", 1968
Olmen, A.van, "Gedenkschriften van Taxandria, geschied-
en oudheidkundige kring der Antwerpse Kempen te
Turnhout, Nieuwe reeks 1, 1929 - nr.1: Vorsselaar,
geschiedkundige aantekeningen over het dorp en zijne
heeren", 1929
Oostrom, F.van, "De Loonse en Drunense duinen", 1964
Schutjes, L.H.C., "Geschiedenis van het bisdom
's-Hertogenbosch", 1870
Smulders, F., "De leimeesters in Udenhout en Berkel" in
'De Kleine Meijerij' VIII.7
Smulders, F., "De cijnsmannen van de Vosselaar in
Udenhout" in 'De Kleine Meijerij' XXII
Smulders, F., "Brabants hoek te Udenhout" in

'Heemkunde' I.9
 Smulders, F., "Het leengoed op De Gomelaer" in
 'Heemkunde' II.4
 Smulders, F., "De hoeve ter Vriesdonc in Udenhout" in
 'De Kleine Meijerij' VI.4
 Smulders, F., "De hoeve van Jan Honyman te Udenhout" in
 'De Kleine Meijerij' IX.10
 Smulders, F., "De hoeve Hooghout te Udenhout" in 'De
 Kleine Meijerij' XII.9, 10
 Spierings, M., "de Perweyshoeven in den Udenhout" in
 'De Kleine Meijerij' XXVII
 Spierings, M. "Oud Herlaer: het kasteel, de leenhof, de
 heren en de heerlijkheid" in 'Brabants Heem' 1976/77
 Thiadens, H.J.M., "Oisterwijk en de parochie Oost
 Tilburg" in 'De Kleine Meijerij' 1982.2
 Verhagen, J.H., "Tjongernederzettingen in de Drunense
 duinen" in 'bijdragen tot de studie van Brabants Heem,
 deel XVIII', 1979
 Voort, J.P.van de, "Kasteel De Strijdhoeve te Udenhout",
 1982
 Vries, J.de, "Etymologisch woordenboek", 1958
 Warlop, A., "De Vlaamse adel voor 1300", 1968

een historische wandeling door Biezenmortel

De gegevens voor dit hoofdstuk zijn voor het grootste deel voortgekomen uit jarenlang eigen archiefonderzoek. Dit archiefonderzoek bestond onder andere uit het raadplegen van:

- * de notariële archieven van de Udenhoutse notarissen;
- * de rechterlijke archieven van Udenhout onder de dingbank van Oisterwijk;
- * perceelsgewijze kadastrale legger van gebouwde en ongebouwde vaste eigendommen;
- * kohieren van de verponding 1704-1785;
- * doop- trouw- en begraafregisters;
- * aanvragen voor bouwvergunningen 1905-1925.

De gegevens van na 1900 zijn voornamelijk afkomstig uit de aantekeningen van mevr. A. van Roessel-Kolen. Deze aantekeningen zijn tot stand gekomen door de welwillende medewerking van vele (oud) Biezenmortelnaren. Die wij hierbij hartelijk willen danken voor hun bijdrage.

Overige literatuur:

Aalst, T.van der, "Lezen in Brabantse bronnen: begrippenapparaat bij Brabants oud-Schrift", 's-Hertogenbosch 1989
 Alfonsus, broeder e.a., "Gouden stralen in de beschuttende tuin voor het zorgenkind (gedenkboek Huize Assisie)", Tilburg 1953
 Berkelmans, G., "De gasthuishoeven op Hooghout, bakermat van Assisie I en II", in De kleine Meijerij jrg. 31 p 14-25 en 44-80
 Dijk, Jos van, "Toponiemen van Udenhout (15e eeuw)" in

de Kleine Meijerij jrg. 10 p 13-18
Dommelen, P.M.van, "Het gebruik van de Helvoirtse
heidegrond door Udenhoutse geerfdens", in De Kleine
Meijerij jrg. 36 p. 71-72
Iersel, M.C.van, "Hoornmakentiend onder Udenhout" in de
Kleine Meijerij jrg. 5 p 5
Sasse van Ysselt, A.van, "Het recht van voorpoting",
's Hertogenbosch 1894
Sasse van Ysselt, A.F.O.van, "de voorname huizen en
gebouwen van 's Hertogenbosch", 's-Hertogenbosch 1910
Scheffers, F.A.J.M., "De Zandkantse molen in den
Biezenmortel", in De Kleine Meijerij jrg. 41 p. 27-40
Smulders, F.W., "De hoeve van Jan Honyman in Udenhout,
de Hemelrijkse hoeve", in de Kleine Meijerij jrg. 9 p
18-21
Smulders, F.W., "De Tolberg in Udenhout (Hemelrijkse
Hoeve 1464)", in de Kleine Meijerij jrg. 11 p. 26
Smulders, F.W., "Toponymie van Udenhout", in de Kleine
Meijerij jrg 14-16
Smulders, F.W., "Van Iersel", in de Brabantse Leeuw
jrg. 4 p 18
Thiadens, H.J.M., "De Oude Bosschebaan aan de zuidrand
van de Drunense Duinen", in Met Gansen Trou, 1991 nr.
5
Voort, J.van de, "Kasteel de Strijdhoeve", Tilburg 1982
Wuisman, P.J.M., "de pootkaart van 1762 te Oisterwijk,
Berkel, Enschat, Haaren, Heukelom en Udenhout", in de
Kleine Meijerij jrg. 32 p. 41-42

het capucijnenklooster

Archief capucijnen 's-Hertogenbosch, document AU 001 en
bouwzaken AU
Aster Gentilis OFM Cap, "B19, de eerste schop in de grond"
afscheidsboekje bij het vertrek van de capucijnen uit
Biezenmortel, 1967
Bisschoppelijk archief 's-Hertogenbosch, archief
Biezenmortel, map bouwzaken
Gemeentearchief Udenhout, nrs GA 798, 842 en 919
Hamers, Theodorus OFM Cap, "historische ledenlijst" bij
gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de
capucijnenprovincie, periode 1882-1982, volgnr.764
Uni Tronique, uitgave van de orde der capucijnen naar
aanleiding van het provinciaal kapittel d.d. 29
september 1924, nummers 3 en 4

onderwijs in Biezenmortel

Het artikel is tot stand gekomen middels
-gesprekken met (oud)onderwijzers
-diverse oude artikelen
-bijdragen van Frank Scheffers
alsmede:

Archief capucijnen 's-Hertogenbosch
Archief St.Franciscusschool Biezenmortel
Archief St.Josephparochie Biezenmortel
Gemeentearchief Udenhout

verklarende woordenlijst

ab- en deptendentien

bij- en aanhorigheden

bunder

1 hectare

cijns

vaste heffing, grondrente, speciaal de rente verschuldigd wegens uitgifte van gemene gronden ter ontginning

eernselen

bepaalde aanwending van grond

el

oude akkermaat, circa 0,47 m²

geconfisceerd

inbeslaggenomen

geerfden

degenen die vanouds gerechtigd waren tot het gebruik van de gemeenschappelijke gronden, meestal de inwoners van een dorp of stad

gemeint

woeste gronden (hei- of moervelden of wild grasland die in gemeenschappelijk gebruik waren bij de inwoners van het dorp of wel bij de inwoners van verschillende dorpen. Voor het gebruik moest een zogenaamde gebuurcijns

betaald worden aan de oorspronkelijke eigenaar van de gronden namelijk de hertog van Brabant

generaliteitsland

naam voor die gewesten, die in de eerste helft van de 17e eeuw door staatse troepen op de Spanjaarden veroverd werden

klamp

gedeelte van een tiend

klasse

bij de invoering van het kadaster, werden de onroerende goederen geklassificeerd. Dit gebeurde om de goederen hoger te kunnen belasten naarmate het betere grond of een beter huis was. De hoogste klasse van de huizen in Biezenmortel was de zevende klasse. Dit was in 1832 het huis van de Zandkantse molen. De laagste klasse was klasse 13, dit waren meest kleine slecht gebouwde landarbeidershuisjes

lopense

ca. 1/6 ha

mergen/morgen

oude akkermaat circa 1 ha

poorter/burger

burger van een stad die vooral rechten met zich mee bracht maar ook plichten

provisor

beheerder

resolutie

besluit

roede

oude akkermaat, circa 33 m²

schepen

lokale bestuurder van een stad of dorp die jaarlijks werd benoemd uit de voorname ingezetenen

schout

vertegenwoordiger van de hertog verantwoordelijk voor de uitvoering van vonnissen en de handhaving van de openbare orde

tienden

heffingen van de vruchten van onroerend goed, uit kerkelijke verhoudingen voorkomend, afgeschaft bij de Tiendwet van 1907

verponding

een belasting die op het onroerend goed en enige daarop rustende beperkte zakelijke rechten zoals tienden rustte

overzicht hoofdstuk- en paragraafindeling

VOORWOORD

door pater Monaldus van den Broek

DE GESCHIEDENIS VAN BIEZENMORTEL

door Kees van Kempen

- I VOORGESCHIEDENIS
 - I.1 met biezten begroide moerassige grond
 - I.2 de Loonse en Drunense duinen
 - I.3 archeologische vondsten
 - I.4 de hertog van Brabant

- II ONTSTAANSGESCHIEDENIS
 - II.1 de ontginning van Biezenmortel
 - II.2 schenkingen aan kloosters
 - II.3 schenkingen aan poorters en schepenen
 - II.4 de schenking aan Willem van Hoorne
 - II.5 de Gomelaer

- II.6 't Winkel, de eerste kern
- II.7 de wegen van Biezenmortel

- III VAN GROOTGRONDBEZIT NAAR KLEINE BUURTSCHAPPEN
- III.1 over oorlog en armoede
- III.2 een beschrijving uit 1848
- III.3 buurtschappen van schamele boerderijtjes

- IV ECONOMISCHE ONTWIKKELINGEN EN SOCIALE GEVOLGEN
- IV.1 cooperaties
- IV.2 de steenfabriek
- IV.3 Huize Assisie
- IV.4 bevolkingsgroei en woningbouw
- IV.5 de kern van Biezenmortel

EEN HISTORISCHE WANDELING DOOR BIEZENMORTEL
door Frank Scheffers

- I DE ZANDKANT
de Hemelrijkse hoeve
de twee kloosterhoeven
de Zandkantse molen genaamd de Kranken Troost
hoeve de Vriesdonk

- II HET HOOGHOUT
de Hooghoutse akkers
Scheurenhoeve
de Prinsenhoeve
de Heilige Geesthoeven op het Hooghout
de Gasthuishoeven
Brabantshoek

- III 'T WINKEL
Winkelsen hoek
het Gommelen/de Gommelaar

- IV BIEZENMORTEL
de Vorsselaar
de Slijkhoef
de Heilige Geesthoeve in den Biesenmortel

HET CAPUCIJNENKLOOSTER
door Frans van Iersel

- I DE VOORGESCHIEDENIS
- I.1 behoefte aan een kerk in Biezenmortel

- II HET KLOOSTER
- II.1 architect broeder Felix
- II.2 de bouwgrond
- II.3 de bouw van het klooster
- II.4 een getuigenverslag

- III VOORZIENINGEN IN EN RONDON HET KLOOSTER
- III.1 de noodkapel
- III.2 tuin en boomgaard

- III.3 de watertoren
- III.4 het kerkmeubilair
- III.5 electriciteit voor het klooster
- III.6 levende have
- III.7 het Derde Orde huis

GELOOFSBELEVING IN BIEZENMORTEL

door Harrie van den Bersselaar

- I VAN RECTORALE HULPKERK TOT ZELFSTANDIGE PAROCHIE
 - I.1 de stichting van de rectorale hulpkerk
 - I.2 de consecratie van de kerk
 - I.3 over mensen

- II DE DERDE ORDE
 - II.1 de organisatie
 - II.2 het lidmaatschap van de Derde Orde
 - II.3 het Derde Orde huis

- III GODSDIENSTIGE GEBRUIKEN

- IV OVER DE CAPUCIJNEN
 - IV.1 oorsprong
 - IV.2 de structuur van de capucijnenorde
 - IV.3 de opleiding tot pater capucijn
 - IV.4 het leven van de capucijn in Biezenmortel
 - IV.5 het voortbestaan van de Nederlandse kerkprovincie
 - IV.6 de paters van d'n Biezenmortel

- V BIEZENMORTELSE PRIESTERS

HET ONDERWIJS IN BIEZENMORTEL

door Annie van Roessel-Kolen

- I DE BOUW VAN EEN OPENBARE LAGERE SCHOOL
 - I.1 bouwgrond en financiering
 - I.2 het bestek
 - I.3 de inrichting van de school
 - I.4 de onderwijzerswoning

- II DE SCHOOL VAN 1921 TOT 1946
 - II.1 de start in 1921
 - II.2 de officiële opening
 - II.3 de bewaarschool
 - II.4 het onderwijzend personeel
 - II.5 de school in de oorlog
 - II.6 opnieuw beginnen

- III MEESTER VAN IERSEL EN JUFFROU VERCAMMEN
 - III.1 meester Van Iersel
 - III.2 juffrouw Vercammen

- IV DE SCHOOL TOT 1993

FOTOKRONIEK

door Kees van den Bersselaar en Annie van Roessel-
Kolen

HET UITGAAN VAN DE KERK
door Ton de Jong

BIJLAGEN

- 1 literatuurlijst
- 2 verklarende woordenlijst
- 3 overzicht hoofdstuk- en paragraafindeling

**Dit boek kon mede tot stand komen dankzij de financiële
bijdragen van:**

provincialaat der capucijnen
gemeente Udenhout
Anjerfonds
RABObank Udenhout

overzichten te gebruiken als afbeeldingen

Lijst met de namen van de ouders of de voogd die op 9 juni 1921 voornemens waren om hun kind of kinderen naar de nieuwe school te sturen. Het zijn er in totaal 79, maar bij de officiële opening waren het er inmiddels 83 geworden.

namen van de ouders of voogd kinderen	aantal
-----	-----
Wilhelmus Smolders en Johanna Maria Denissen 1	
Adrianus van Laarhoven en Adriana Moonen 1	

Martinus van den Oetelaar en Adriana Bogaerts
4
Petrus Beerens en Anna Maria de Bont
1
Martinus van de Pas en Johanna Leijten
3
Francis Berkelmans en Johanna van de Zanden
3
Johannes Brekelmans en Johanna Mutsaerts
3
Petrus Oerlemans en Cornelia Storimans
4
Petrus Wilborts en Lambertus van Boxtel (de voogd)
1
Petrus Melis en Bertha van de Ven
2
Arnoldus Melis en Piet van der Bruggen (de voogd)
1
Cornelis van Breugel en Cornelia van Laarhoven
5
Francis Kuijpers en Maria Habraken
1
Johannes Marinus Hobbelen en Van den Heuvel
3
Adrianus van Geel en Catharina Suikerbuik
2
Martinus van der Bruggen en Cornelia Timmermans
3
Lambertus Bertens en Cornelia Heijmans
3
Martinus van Gorp en Antonia Kuipers
1
Gerardus Hobbelen en Theresia Schoenmakers
2
Hendrikus van Erp (voogd)
1
Marinus van Baast en Adriana Schuurmans
3
Hubertus van den Boer en Petronella Dekkers
1
Wilhelmus Oerlemans en Petronella van der Bruggen
4
Frans van Keulen en Catharina Verstralen
1
Frans Schellen en Henrica van Gestel
3
Petrus Koolen en Johanna Schellen
3
Arnoldus Verhoeven en Johannes van den Hurk (voogd)
1
Petrus van den Tillaart en Helena van de Ven
1
Willem Heijmans en Henrica Verschuuren
3
Petrus Timmermans en Gerdina Vermolen
3
Johannes Heijmans en Hendrica Denissen
2

Jacobus Verhoeven en Johanna Verhoeven

1

Johannes Wilhelmus Hamers en P.J. van Hommelen

3

de weduwe Schapendonk

1

Johannes van Heel en Antonia van Os

4

programma bij het juileum van Meester van Iersel

8.30 uur: Plechtige H. Mis van dankbaarheid
10.00 uur: Officiële hulde en kinderhulde in de zaal

1. Ontvangst van den jubilaris met een welkomslied
door
de kinderen
2. Toespraak door den voorzitter van het schoolbestuur
3. Huldiging door de klaskinderen van den Jubilaris
4. Toespraak door den voorzitter van het feestcomité
5. Feestlied door de kinderen
6. Een namens allen
7. Hulde door de kinderen van de Bewaarschool
8. Hulde door de kinderen van Juf. Vercammen
9. Hulde door de kinderen van Meester Lapien
10. Spreekbeurt schoolpersoneel
11. Feestcantate door de schoolkinderen
12. Vrije spreekbeurtgelegenheid
13. Traktatie voor de kinderen

< 14.00 uur: Gelegenheid tot gelukwensen

18.00 uur: Avondhulde

1. Enkele zangnummers door de Fraters Capucijnen
2. Feestcantate en Toost enz. door het Zangkoor en
J.A.D.O. (Jeugd Afdeling Derde Orde)
3. De jongens van J.D.O. nemen het woord
4. Een kleinigheidje van de J.D.O.-Meisjes
5. Familiezang
6. De hiaten worden gevuld door muziek

Lijst van onderwijzend personeel in Biezenmortel

Hoofdonderwijzers:

Dhr. M.P. van Iersel (1921-1958)

Dhr. Th. van Iersel (1958-1970)

Dhr. Ant. van Rijsewijk (1970-1993)
Mevr. A. Bom (1993-heden)

Totaal onderwijzend personeel:

Dhr. M.P. van Iersel (1921-1958)
Juf. M. van Loon (1921-1926)
Dhr. H. Horsten (1921-1928)
Juf. A. Vercammen (1926-1968) i.p.v. juf. van Loon
Dhr. Adr. van Rijsewijk (1928-1936) i.p.v. dhr. Horsten
Juf. G. Kruijssen (1933-1938) uitbreiding team
Dhr. A. Lapien (1936-1956) i.p.v. dhr. van Rijsewijk
Juf. J. Scheiffers (1938) i.p.v. juf. Kruijssen
Juf. C. Michels (1938-1941) i.p.v. juf. Scheiffers
Juf. P. Damen (1954-1956) uitbreiding team
Juf. J. Vercammen (1956-1961) i.p.v. juf. Damen
Dhr. Th. van Iersel (1956-1970) i.p.v. dhr. Lapien
Dhr. A. Jans (1959-1961) i.p.v. juf. Vercammen
Dhr. L. van Poppel (1960 1 jaar) uitbreiding team
Juf. J. Moonen (1961-1965) i.p.v. dhr. Jans
Dhr. G. Vorstenbosch (1962-1966) i.p.v. juf. Vercammen
Dhr. F. v/d Akker (1962-1964) i.p.v. dhr. van Poppel
Dhr. Ant. van Rijsewijk (1964-1993) i.p.v. dhr. v/d Akker
Juf. W. Bertens (1965-1972) i.p.v. dhr. Moonen
Juf. A. Berkelmans (1965-1982) (zesde leerkracht)
Dhr. M. van Balkom (1966-1970) i.p.v. dhr. Vorstenbosch
Juf. P. Jehoel (1968-1977) i.p.v. juf. A. Vercammen
Juf. I. Kluitmans (1971-1974) i.p.v. juf. Moonen
Juf. J. Versteijnen (1973-1978) i.p.v. juf. Kluitmans
Dhr. P. Vugts (1970-heden) i.p.v. dhr. van Balkom
Dhr. P. Veraa (1970-1988) i.p.v. dhr. van Iersel
Dhr. H. Aarts (1976-heden) i.p.v. juf. Jehoel
Juf. M. de Bakker (1978-1982) i.p.v. juf. Versteijnen
Juf. A. Bom (1979 (vakleerkracht)-heden)
Dhr. K. Liekens (1985-heden)

Langste periode leerkracht:

Juf. A. Vercammen: 42 jaar
Dhr. M.P. van Iersel: 37 jaar
Dhr. Ant. van Rijsewijk: 29 jaar
Dhr. P. Vugts: 23 jaar tot heden
Dhr. A. Lapien: 20 jaar

De onderwijskrachten van de kleuterschool:

Juf. J. Hobbelen (1925-1929)
Juf. J. van Zon (1929-1942)
Juf. Z. Hosli (1942-korte tijd)
Juf. L. Hosli (1942-1946)
Juf. L. Verschuren (1946-1956)
Juf. J. Coppens (1956-1961)
Juf. R. Coppens (1961-1963)
Juf. A. v/d Sande (1962-1970) uitbreiding team
Juf. A. Bergmans (1963-1965) i.p.v. juf. R. Coppens
Juf. M. Fourier (1965-1966) i.p.v. A. Bergmans
Juf. M. van Hattum (1966-1973) i.p.v. M. Fourier
Juf. J. de Werdt (1969-1978, 1981-heden) i.p.v. A. v/d Sande
Juf. J. Delahaye (1973-1977) i.p.v. M. van Hattum
Juf. J. Martens (1977-heden) i.p.v. J. Delahaye

Juf. J. van Hattum (1978-1980) i.p.v. J. de Werdt
Juf. M. van Hulsten (1980-half jaar) i.p.v. J. van Hattum
Juf. E. Blok (1981-half jaar) i.p.v. M. van Hulsten

Invalskrachten en tijdelijke krachten zijn in dit overzicht niet opgenomen.

Overzicht van de gardianen, rectoren en bekendste kapelaans van Biezenmortel

1919/25-12-1921	SAMUEL VAN DISSELDORP (Bavel) superior, +1964
25-12-1921/17-09-1924	BENEDICTUS V.D.HEUVEL (Gemert) gardiaan en rector, +1934
17-09-1924/15-09-1930	IDEM kapelaan
25-12-1921/28-04-1922	ACCURIUS VAN DER STEEN (Veghel) kapelaan, +1952
28-04-1922/08-01-1934	MAXIMUS VAN HEUGTEN (Asten) kapelaan, +1934
17-09-1924/16-09-1927	PANCRATIUS BRANS (Strijp) gardiaan en rector, +1945
17-09-1924/ 1931	ADOLPHUS BLOM (Aarlanderveen) kapelaan, +1967
16-09-1927/15-09-1930	BENVENUTUS BOOM (Venray) gardiaan en rector, +1958
15-09-1930/28-03-1933	CHRYSOSTOMUS WILDERBEEK (Utrecht) gardiaan, +1933
15-09-1930/19-09-1933	VITUS KAARSGAREN (Bussum) gardiaan en rector, +1981
28-03-1933/28-08-1936	ARCHANGELUS KLAZEN (Waspik) kapelaan, +1939
19-09-1933/28-08-1936	SYMPHORIANUS VAN DEN HEUVEL (Geldrop) gardiaan en rector, +1973
28-08-1936/01-11-1939	AEMILIANUS VAN DEN BERGH (Demen) gardiaan en rector, +1966
23-07-1948/17-07-1951	IDEM gardiaan en rector
27-07-1960/26-09-1966	IDEM kapelaan
31-12-1938/27-07-1951	GAUDIOSUS VAN DOOREN (Boekel) kapelaan, +1973
01-11-1939/31-07-1942	ROMUALDUS SCHENKEVELD (Delft) gardiaan en rector, +1965
31-07-1942/09-11-1945	MAURUS HACKMAN (Enschede) gardiaan en rector, +1968
09-11-1945/23-07-1948	RIZZERIUS VAN BREE (Vortum mullem) gardiaan en rector, +1969
27-07-1951/23-07-1954	DAVID VAN DE MADE (Ulvenhout) gardiaan en rector, +1956

23-07-1954/10-08-1960	NICASIUS HAPPEL (Tilburg)
	gardiaan en rector, +1982
10-08-1960/	1963 THEOBALD VAN ETTEN (Dongen)
	gardiaan en rector
/20-07-1968	IDEM
	rector
1963/20-05-1967	GENTILIS VAN LOON (Asten)
	gardiaan
15-06-1967/01-02-1973	LIBERATUS BOERS (Leiden)
	kapelaan, +1973
07-07-1968/08-09-1969	CHRYSOSTOMUS DE BONT (RAAMSDONK)
	rector, +1992
08-09-1969/04-08-1981	MONALDUS VAN DEN BROEK (Nuenen)
	rector
04/08/1981/ heden	IDEM
	pastor

beroepen in Biezenmortel 1921/1936

landbouwer	70
arbeider/boerenknecht	32
steenfabriekarbeider	9
spoorwegwerker	5
leerlooiër/lederbewerker	4
herbergier	3
hoofd der school	2
klompenmaker	2
spoorwegwachter	2
arts	1
fabrieksarbeider	1
grondwerker	1
molenaar	1
naaister	1
schoenmaker	1
tuinman	1
voerman	1
vrachtrijder	1
zonder beroep	6

teksten bij afbeeldingen

Muurschildering op de kamer van Pater Monaldus door J.Populiers: St.Joseph, patroon van de parochie, Maria en Kind, en twee capucijnen. Daarbij de rijkdom van de natuur, uitgebeeld in golvende schoven en flitsende vogels. Over dit alles heen een stralende zon, die blijft inspireren.

Het onderwijsteam voor 1993-1994 bestaat uit: mevr.Bom-Mathijssen (directeur), dhr.P.Vugts, dhr.H.Aarts, dhr.C.Liekens, mevr.J.Martens-van Rooyen en mevr.J.van Es-de Werdt.